

borec

6-7

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XX

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIČ, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARIH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Jože Plešnar: Beograd — Kairo nove pobude neuvrščenih dežel . . .	481
Oblikovanje dolgoročne razvojne zamisli (T. K.) . . .	493
Savo Drljevič: Viri in temelji naših nazorov o narodni obrambi . . .	496
Jurij Holy: Pričakovanja in upanja . . .	511
Miroslav Feldman: Partizanka . . .	518
Se še spominjaš? . . .	521
Visoko so letele ptice . . .	521
Kako naj brez tebe odidem? . . .	522
Daleč na severu . . .	522
Domačija . . .	523
Vrnitev (Prevedel Matej Bor) . . .	524
Sreten Asanović: Pramen dima ob Morači . . .	526

DOKUMENTI

Fabijan Trgo: Četrta in peta sovražna ofenziva . . .	532
--	-----

KULTURNA PANORAMA

Knjižnica NOV in POS (M. L.) . . .	571
Alenka Nedog: Tone Tomšič (S. R.) . . .	572
Vladimir Dedijer: Izgubljeni boj J. V. Stalina (S. R.) . . .	574
J. J. Servan-Schreiber: Ameriško izzivanje (S. R.) . . .	576

LIKOVNA UMETNOST

»... Največje upanje slovenske umetnosti in že danes njen največji ponos je Rihard Jakopič...« (Vera Visočnik) . . .	580
Med revijami . . .	598
Bibliografija knjig . . .	606

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišiji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na I. strani: Rihard Jakopič: Brezdomci, 1927, pastel

Beograd — Kairo nove pobude neuvrščenih dežel

Jože Plešnar

Naše glavno mesto je pred dnevi sprejelo v goste predstavnike okrog 51 dežel, ki se zavzemajo za politiko neuvrščenosti. Srečali so se na posvetovalnem sestanku, na katerem so proučevali mesto in vlogo politike neuvrščenosti in aktivne miroljubne koeksistence v sedanjem svetu ter možnosti za aktivnejše delovanje in skupen nastop pri reševanju perečih mednarodnih problemov na temelju boja za mir, neodvisnost in ustrežnejši gospodarski napredek dežel v razvoju.

Namen tega srečanja je bil torej povsem jasen: ni šlo za to, da bi posvetovalni sestanek sprejel samo dokument, poln zvenečih deklaracij, ampak za prizadevanje in iskanje temelja za praktično in konstruktivno delovanje. To pa je dalo tej pobudi globlji pomen ne samo kot organizacijsko-tehnične akcije, temveč predvsem politične. V tej luči verjetno ni toliko važno, ali je posvetovalni sestanek v Beogradu hkrati tudi prva ali druga etapa v naporih za sklicanje konference vseh neuvrščenih in drugih naprednih držav in gibanj, čeprav je povsem razumljivo, da lahko ugodni rezultati beogradskega srečanja močno približajo možnost za tretjo konferenco neuvrščenih.

Velja poudariti, da je ne glede na sadove beogradskega posveta dovolj razlogov za novo konferenco neuvrščenih dežel. Osnovna značilnost vseh dosedanjih posvetovanj med temi deželami je zavest, da napeti mednarodni položaj nujno zahteva akcijo dežel, ki se zavzemajo za politiko nevezanosti in aktivne miroljubne koeksistence. Vse bolj odkrita uporaba sile v mednarodnih odnosih je postavila na dnevni red kot eno najbolj aktualnih tem ohranitev varnosti, neodvisnosti in suverenosti, vse večje razlike med industrijskimi državami in deželami v razvoju pa po drugi strani zahtevajo nujne ukrepe za premostitev globokega prepada, ki razdvaja te dežele.

Hkrati se širi krog tistih, ki vidijo v politiki sile, grožnje in vsiljevanja politične volje drugim veliko nevarnost ter vedo, da bi v morebitnem spopadu nihče ne mogel ničesar dobiti, pač pa bi vsi lahko mnogo izgubili; zato je koncept morebitne nove konference neuvrščenih zastavljen na širših temeljih. Na takšnem srečanju imajo mesto tako države, ki so zunaj vojaških zvez, kakor tudi vse druge, ne glede na takšne ali drugačne mednarodne obveznosti, ki jim je jasno, da politika sile nezadržno pelje h katastrofi.

Dogodki zadnjih let, zapleti in težave v deželah, ki so se udeležile prvih dveh sestankov neuvrščenih ali pa aktivno delovale na področju nevezanosti, so seveda izredno negativno vplivali na pobude za novo srečanje teh dežel. Tem težavam so se pridružili tudi rastoča mednarodna napetost in zametki novega blokovskega razdeljevanja, vojna v Vietnamu in na Bližnjem vzhodu, dogodki okrog Češkoslovaške ter drugi pereči mednarodni problemi.

Posledice vseh teh dogajanj so postale tako boleče, da je iz njih zrastle pobuda, ki bi lahko zavrla takšen razvoj mednarodnih odnosov. Zato je tudi pobuda

predsednika Tita za novo konferenco neuvrščenih dežel naletela na ugoden odmev. Politika nevezanosti je že odigrala pomembno vlogo v razvoju mednarodnih odnosov in v boju za mir.

KAJ JE NEUVRŠČENOST

Pojem neuvrščenost, nevezanost, neangažiranost je v prvih letih po drugi svetovni vojni pomenil prizadevanja, da se zmanjša trajna napetost med velesilami. Zemljepisno se je nevezanost vse bolj širila ter se hkrati vedno bolj trudila, da bi se nehala hladna vojna in hkrati blokovska delitev sveta. Prvi neposredni namen te politike je bil boj za osvoboditev in neodvisnost dežel pod kolonialno nadvlado. Zato tudi ne preseneča, da so bili njeni prvi nosilci gibanja, ki so med drugo svetovno vojno vodila boj za osvoboditev. Naslednja naloga politike neuvrščenosti je bila najti ustrezna pota v zunanjepolitični usmeritvi in se izogibati uvrščanju v bloke.

V prvem trenutku je bilo potrebno oblikovati jedro neke nove politike, ki bi s svojimi konstruktivnimi in miroljubnimi idejami postala nosilec teženj po likvidaciji hladne vojne in bi se v vseh okoliščinah zavzemala za miroljubno reševanje ter tako prispevala k zmanjšanju napetosti in odpravljanju vojne nevarnosti.

Uresničevanje teh osnovnih stališč je bilo mogoče le ob razvoju polne neodvisnosti določene dežele, njene gospodarske krepitve ter navezovanju stikov z drugimi deželami, ki so imele podobna stališča. To je seveda terjalo razvoj obsežnega mednarodnega sodelovanja na temelju medsebojnega spoštovanja neodvisnosti, hkrati pa tudi vsestranske napore vseh narodov, ki so težili k istemu cilju, predvsem pa tistih, ki so bili v prvih povojnih letih še vedno pod tujo oblastjo. Prav tako je to pomenilo aktivni boj za pospešeni gospodarski razvoj in boljši položaj nerazvitih dežel na svetovnem tržišču.

Politika neuvrščenosti se je začela tako oblikovati in preraščati v eno odločilnih sil na mednarodnem prizorišču že v prvih letih po drugi svetovni vojni. Odprava posledic, ki jih je povzročila vojna, je bil zapleten proces; v njem so se pojavile nove sile prav na tistih področjih Afrike in Azije, na katerih je stara kolonialna oblast poskušala vzpostaviti predvojne razmere. Vojne izkušnje so dale družbenim silam napredka v teh delih sveta moč in spodbudo, politične organizacije osvobodilnih gibanj pa so uspele razširiti splošen odpor proti neokolonializmu.

Boj za neodvisnost in uveljavitev neuvrščenih sil je potekal v izredno burnem obdobju zgodovine, polnem velikih sprememb in nevarnosti za mir in za obstoj človeštva. V njem pa je imela še posebno vlogo naša država. Edinstven položaj Jugoslavije v svetovnem gibanju za neangažiranost je bil posledica preobrazbe dežele med vojno in revolucijo. To se vidno kaže v tem, da je edina evropska dežela, ki je od vsega začetka uresničevala politiko neuvrščenosti. Tako pa je tudi bila sestavni del tega velikega gibanja, ki je prek protikolonialističnega gospodarskega in političnega miroljubnega boja tako močno vplival na spremembo sveta.

TRETJI BLOK?

Za prvo polovico petdesetih let so bili značilni napor tedaj še maloštevilnih neangažiranih dežel, da bi odstranile nevarnost nove svetovne vojne. To so bila leta korejske vojne in vrhunca mednarodne napetosti, ko sta oba bloka, zahodni in vzhodni, grozeče rožljala z orožjem. Svet je bil skoraj nenehno na robu katastrofe: obe strani sta izpopolnili proizvodnjo atomske bombe in začeli razvijati novo, še strašnejše orožje — hidrogensko bombo. S prekinitvijo ognja na korejskem 38. vzporedniku se ni končala tudi hladna vojna. Napetost je še vedno naraščala. Polari-

zacija v Združenih narodih je onemogočala konstruktivno razpravo o kakršnemkoli neresenem političnem vprašanju. Videti je bilo, kot da so mednarodni odnosi nazadovali in bo to trajalo v nedogled. Toda navidezno nazadovanje je samo dokazovalo nemoč velesil, ki so sicer začenjale razumeti, da bi njihov medsebojni spopad privedel v odkrito uničevalno vojno, vendar niso znale zmanjšati naelektriziranosti mednarodnega ozračja.

To je bilo obdobje, ko je napočil čas, da se je okrepila politika nevezanosti. Položaj v svetu je vse bolj opravičeval oceno tistih politikov in državnikov, ki so sodili, da bo le normalizacija mednarodnih odnosov rešila svet katastrofe. V teh letih je Jugoslavija še bolj odkrito začela delovati kot gonilna sila tako imenovane »tretjega sveta«. Predvsem je začela razvijati stike z novimi silami miru in mednarodnega sodelovanja v Aziji in Afriki. Prvi pomemben korak na tej poti je bilo povabilo etiopskemu cesarju Haile Selasiju, naj obišče Beograd. Naslednji korak je bil obisk predsednika Tita v Indiji in Burmi; tam se je prvič srečal z Nehrujem in U Nujem. V uradnem sporočilu o pogovorih med Nehrujem in Titom je bila takrat prvič poudarjena politika neuvrščenosti ter orisane možnosti aktivne in miroljubne koeksistence. Omenjeno je bilo, da politika neuvrščenosti, ki jo podpirata obe deželi, *»ni niti nevtralnost niti nevtralizem, temveč pozitivna, aktivna in konstruktivna politika, ki naj bi vodila h kolektivnemu miru, na katerem lahko edino temelji kolektivna varnost«*.

Med potjo proti domovini se je predsednik Tito sestal tudi z egiptovskim predsednikom Naserjem. To srečanje je imelo zelo daljnosežne posledice. Kmalu po tem sestanku sta namreč tudi Indija in Egipt sklenili sporazum o prijateljstvu, srečala pa sta se tudi Naser in Nehru. Medsebojni stiki med temi državniki so postali nekakšna tradicija; že leta 1966 pa so se na Brionih sestali v troje Tito, Nehru in Naser. S tem je bilo ustanovljeno iniciativno jedro vodilnih državnikov, ki so osredotočili svoje napore, da bi poglobili in razširili politiko miru in sožitja, okrepili svet zunaj blokov in ga povedli v boj proti hladni vojni ter mednarodni napetosti.

Politika neuvrščenosti ni naletela na ugoden sprejem pri posameznih velesilah, posebno v obdobju hladne vojne ne. Nanjo so gledali kot na politiko, ki ob preprečevanju aktivnega uvrščanja dežel v blokovske pozicije zmanjšuje delovanje in vpliv velesil. Vsaka od velesil je bila mnenja, da to škodi najbolj njej sami. Pri tem sta oba bloka poudarjala v glavnem dva očitka, toda z nasprotnimi argumenti in nasprotnimi sklepi.

Prvi je bil v tem, češ da je politika neuvrščenosti nevtralnost, ki je v bistvu samo nekakšna formula, po kateri se določena država lahko izogne temu, da bi zavzela določeno stališče, skratka, politika bežanja pred odgovornostjo. V tem času je bil namreč svet izključno razdeljen na dve formaciji, ki se med seboj nista trpeli; politika neuvrščenosti pa je veljala pri obeh blokih za deklaracijo v korist nasprotne strani, nasprotne politike, po znanem načelu: Kdor ni z menoj, je proti meni. Takšno mnenje je izhajalo iz napačne predstave politike blokovske neangažiranosti kot politike politične neopredeljenosti: obsodba je bila naperjena proti sistemu, kar je bila prav največja vrlina te politike.

Drugi očitek, povsem nasproten od prvega, je politiko neuvrščenosti označil za politiko trajnega vzdrževanja pred aktivnim stališčem, kot nekakšno programsko osnovo za ustanavljanje novega, tretjega bloka. Ta očitek se je pojavil že s prvimi, posameznimi manifestacijami politike nevezanosti, najbolj pa so pri njem vztrajali ob beograjski konferenci nevezanih dežel. Tako je na primer sklicanje te konference bilo povod za to, da so to akcijo razglašali kot pobudo za ustanovitev tretjega bloka.

Pokazalo se je, da so bili takšni očitki povsem neumestni, saj so v Beogradu udeleženske jasno dale vedeti, da ne želijo ustanoviti kakšne posebne skupnosti ali bloka. Pač pa bi o politiki neuvrščenosti lahko govorili kot o nekakšni »tretji politiki«, če bi prvo in drugo mesto odstopili blokovski politiki. Torej politika neuvrščenosti vsekakor ni bila in ni samo politika tistih dežel, ki so se udeležile ali beograjske ali kairske konference nevezanih dežel; glede na to, da je politika splošnih interesov, so jo lahko sprejele vse dežele sveta, ki niso imele samo blokovskih obveznosti.

Težave, ki so se pojavljale v vseh velikih problemih in sporih, so precej bolj potekale iz spopada posebnih interesov kot iz objektivnih razmer in drugih realnosti. Politika neuvrščenosti se tega dobro zaveda. Nasprotje interesov seveda ni samo posledica blokovske delitve sveta, toda uvrščanje v bloke in orientacija na politiko sile, kar je bilo značilno v obdobju hladne vojne, je povečalo in zaostriло nasprotja. Razpad blokov ne bi avtomatično povzročil, da bi izginila mednarodna nasprotja, vendar pa bi v mnogočem zmanjšal njihovo ostrino in odstranil metode pritiska ter možnosti nasilnih rešitev. Zato pa se politika neuvrščenosti tudi zavzema za odstranjevanje vzrokov teh nasprotij, ki so pripeljala do blokovske delitve, ter priporoča drugačne metode, kot so tiste, ki temeljijo na politiki sile in vmešavanja v notranje zadeve drugih dežel.

BANDUNG 1955

Deset let po drugi svetovni vojni je dozorel čas za širše in čvrstejše povezovanje sil, ki so nastale v izdvajanju iz hladne vojne in osvobajanju izpod kolonialne podjarmljenosti. Prvo takšno povezovanje sil je bila slovita konferenca azijskih in afriških dežel v indonezijskem mestu Bandungu od 18. do 24. aprila 1955, saj ta pomeni novo obdobje v razvoju politike aktivne koeksistence. Pobudo za sklicanje konference so dali predsedniki vlad Burme, Cejlona, Indonezije, Indije in Pakistana že aprila 1954. Srečanje je imelo dvojen pečat: po sestavi in deloma po svojih sklepih je bilo to regionalna afriško-azijska zadeva. Toda na konferenci so proučevali tudi splošne probleme miru, mednarodnega sodelovanja, človekovih pravic in pravice do samoodločbe — to pa ji je dajalo širši pomen splošne mednarodne konference. Tudi vpliv, ki ga je imela na poznejši razvoj mednarodnih odnosov, posebno na področju likvidacije kolonializma in mednarodnih gospodarskih problemov, je potrdil ta njen širši pomen. Kljub mešani sestavi in nekaterim regionalnim momentom v končnih dokumentih je povsem točna trditev, da je bila nekakšna predhodnica beograjske konference že glede na to, da je večina udeleženk bandunške sodelovala tudi na beograjski konferenci, in po tem, ker je glavne sklepe Bandunga inspiriral isti duh in so temeljili na istih načelih kot beograjska konferenca.

Stališče bandunške konference do načel in politike aktivne koeksistence se je pokazalo s sprejemom vseh njenih načel, čeprav izraza, ki označuje to politiko, ni bilo v končnem dokumentu. Bandunško srečanje je bilo namreč v času, ko je politika aktivne koeksistence pod tem imenom šele začela prodirati v politične besednjake mednarodnih odnosov in deklaracij, njena pojava v uradnih dokumentih je bila prvič zabeležena v sporočilih o uradnih obiskih predsednika Tita v Indiji in Burmi. Toda bandunška konferenca je bila prva velika mednarodna konferenca,

Rihard Jakopič: Slepec, 1926, olje

ki je v bistvu sprejela vsa načela aktivne koeksistence kot sestavni del svoje deklaracije.

Na konferenci so izdelali dve vrsti dokumentov: o problemih in odnosih azijskih in afriških držav ter o mednarodni politiki. Te dokumente sestavljajo tri deklaracije — o človekovih pravicah in samoodločevanju ter o kolonializmu in krepitvi svetovnega miru in sodelovanja. Večina afriško-azijskih držav v teh deklaracijah še vedno vidi osnove svoje skupne politike. Stališča, ki so v njih izražena, so združena v tako imenovani »bandunški doktrini«, ki je veljala za načelni temelj njihove orientacije v mednarodnih problemih.

Vendar »bandunška načela« ne zajemajo tudi popolnega bistva te politike, ki poleg načel o mednarodnih odnosih vsebuje tudi cilje povsem določene in popolne politike miru, niti niso zavzela določenega stališča do blokovske politike, ki je bila v tistem času zelo dejavna. Kljub temu je bil pomen konference izredno velik, predvsem zaradi okoliščin in mednarodnih razmer, v katerih se je sestala. Načela splošne mednarodne politike, ki jih je sprejela, niso že sama po sebi predstavljala novih momentov, toda posebno politično moč je dal tem načelom reprezentativni sestav konference, saj je predstavljala enotno voljo dveh celin.

Organiziranje in sklicanje bandunške konference sta bila posledica spremenjnih razmer na tleh bivšega kolonialnega carstva evropskih velesil ter izraz potrebe novoosvobojenih narodov in držav Azije in Afrike, da se uveljavijo na aktivnem prizorišču mednarodne politike. V takšnih okoliščinah je bil torej politični pomen Bandunga še toliko večji, kajti konferenca je povezala v skupni boj in skupno gibanje vse potlačene, diskriminirane in izkoriščane narode. Hkrati je razglasila in zagotovila podporo vseh neodvisnih dežel teh dveh celin v mednarodnih organizacijah. Razumljivo je, da je po drugi strani v svojih zaključnih dokumentih zelo previdno obravnavala probleme, ki so zadevali odnose in interese velesil, ker jih ni bilo mogoče vedno izdvojiti iz spleta nasprotij posameznih dežel in njihovih odnosov z velesilami. Zaradi tega ni bilo konkretnih sklepov o problemih dekolonizacije in osvobodilnih gibanj, konferenca je raje sprejela metodo splošnih načelnih deklaracij, o katerih so se udeleženci veliko lažje sporazumeli.

Vsekakor bo Bandung v zgodovini povojne mednarodne politike ostal zapisan kot prva konferenca aktivne koeksistence, kot srečanje, ki je bilo po ciljeh, duhu in težnjah svetovna manifestacija aktivne koeksistence in pomemben prispevek k njenemu nadaljnjemu širjenju.

PRVA KONFERENCA NEVEZANIH

V naslednjih petih, šestih letih je bila vse do beograjske konference neuvrščenih dežel značilna krepitev demokratičnih sil, vzporedno s tem pa je rastlo zavzemanje posameznih mladih ali komaj osvobojenih dežel za zaščito svojih ekonomskih interesov ter politične neodvisnosti, to pa jih je močno približalo neangažiranim deželam. V Afriki se je ta proces začel takrat, ko sta si neodvisnost pridobila Maroko in Tunizija, splošna plima osvobodilnih gibanj južno od Sahare, v deželah »črne Afrike«, pa je sploh neopazno uveljavljala celino kot pomemben mednarodni dejavnik. Učinek tega gibanja je bilo opaziti tudi na zahodni polobli. Pod vplivom antikolonializma in revolucije na Kubi so se v tem delu sveta okrepila gibanja tako v kolonijah karibskega morja kot v deželah Latinske Amerike. Neposredne posledice so bile na eni strani osvoboditev Trinidada — Tobaga in Jamajke, na drugi pa vse večje želje po samostojnosti v vseh deželah Latinske Amerike.

Povečanje skupine novoosvobojenih dežel Afrike in Azije, posebno pa to, da je med njimi prevladala težnja po vodenju politike neangažiranosti, je takrat v

organizaciji ZN ustvarilo temelje tudi za tesnejše sodelovanje med afriško-azijskimi in latinskoameriškimi deželami prav na temelju te politike. Politika neuvrščenosti je tako postopoma prenehala biti izraz protesta peščice delegacij v svetovni organizaciji, ki ne želijo podpihovati hladno vojno; vse bolj je postajala izhodišče za aktivne nastop vse večjega števila dežel, ki so začele učinkoviteje vplivati na odločitve Združenih narodov. K temu uspehu seveda ni prispevala samo številčnost neuvrščenih dežel, temveč njihova konstruktivna stališča do vseh važnejših vprašanj in aktualnost njihove politične usmeritve. Tako so uspele pritegniti na svojo stran tudi veliko dežel, ki sicer še niso razčistile temeljnih vprašanj svoje zunanje-politične usmeritve.

Pričakovanje velesil, da bo blokovska delitev zajela ves svet, da se bodo v bloke uvrstile vse dežele sveta, se ni uresničilo, vsi poskusi, da bi s pritiskom ali podkupovanjem potegnili neuvrščene dežele v hladno vojno, niso uspeli. Vpliv politike neuvrščenosti se je celo nenehno širil; proces, ki se je začel v Bandungu, je bilo treba dokončati. Potrebno je bilo uveljaviti politiko neangažiranosti in aktivne koeksistence kot enega vodilnih dejavnikov v mednarodnih odnosih. V teh letih je bilo zapovrstjo več srečanj med vodilnimi državniki neuvrščenih dežel, ki so izhodišča te politike dokončno izoblikovali. Vendar pa je bilo to tudi obdobje ponovne zaostritve napetosti in resnih kriz.

Ideja o nekakšni konferenci neuvrščenih dežel se je vsiljevala sama po sebi kot akcija, ki jo zahtevajo zaostrene mednarodne okoliščine. Očitno je bilo, da je treba navezati tesnejše odnose med vsemi deželami, ki imajo iste cilje, da bi storile tisto, kar niso mogle ali niso hotele storiti neposredno angažirane sile in velesile: nemoč le-teh v iskanju rešitve medsebojnih sporov in žarišč napetosti je potrjevala upravičenost mnenja, da morajo nevezane dežele združiti svoje napore in posredovati v prid obrambe miru.

Za mednarodni položaj so bile značilne ponovna napetost, trenje med velesilami in pospešeno pripravljanje na nov spopad, hkrati pa močan porast protikolonialističnih gibanj in pojav mnogih novoosvojenih dežel, ki so se znašle med vsemi problemi politične organizacije, ekonomske stabilizacije in krepitve neodvisnosti. Vse to je zahtevalo takšno velesrečanje dežel »tretjega sveta«. Prevladalo je namreč mnenje, da pogajanja o reševanju najvažnejših vprašanj svetovnega miru ne smejo biti prepuščena samo velesilam. Stališče Jugoslavije do takratnega mednarodnega položaja je predsednik Tito takole razložil v znamenitem govoru ob prazniku dneva borca v Krčagovu:

»Večino človeštva je strah pred posledicami sedanje napetosti mednarodnega položaja in se ne strinja s sedanjo politiko hladne vojne in nadaljnega povečevanja nezaupanja in napetosti v svetu. Pokazalo pa se je, da posamezne države, predvsem mislim na neuvrščene, posamezno ne morejo storiti ničesar učinkovitega za izboljšanje položaja, čeprav so njihova stališča še tako pravilna: za to je potrebna enotna, odločna akcija čimveč držav, ki ne pripadajo blokom — to pa je tudi cilj ob sklicanju sestanka predstavnikov neblokovskih dežel na najvišji ravni (ideja Združene arabske republike, Jugoslavije in Indije).

Sestanek šefov neuvrščenih dežel ima namen združiti vse napore, da bi preprečili najhujše in bi na njem pretresli, kako priti iz sedanje slepe ulice ter omogočiti konstruktivno reševanje mednarodnih problemov. Ta sestanek je logična posledica dosedanjih neuspešnih poskusov velesil, da bi same, brez udeležbe malih in neangažiranih dežel, in tudi tistih zunaj ZN, rešile najbolj pereče zadeve, ki nenehno ogrožajo mir v svetu.»

V Beogradu se je 1. septembra 1961 zbralo 25 šefov držav in vlad neblokovskih oziroma neuvrščenih dežel, tri pa so poslale opazovalce. Toda reprezentančnost sre-

čanja je presegla te okvire, saj je med drugim predstavljalo konferenco predstavnikov 800 milijonov ljudi, ki so živeli na 33 milijonih km² ozemlja.

V razpravi, ki so se je udeležili vsi šefi delegacij, so poudarili dve osnovni nagoli konference. Po eni naj bi konferenca začela neposredno akcijo v korist miru, ki je bil ogrožen zaradi visoke napetosti v odnosih med blokovskimi silami, po drugi pa sprejela takšne sklepe o reševanju mednarodnih problemov, da bi lahko bili programski temelj za skupne akcije neuvrščenih dežel v prihodnosti.

Razprava je pokazala, da so udeleženci skoraj v vsem enakega ali podobnega mnenja. Delegati so predvsem poudarjali probleme vojne in miru, hladne vojne, razorožitve, brezatomskih območij, zaupanja med narodi itd. V okviru splošne politike so se zavzemali za solidarnost neuvrščenih dežel in koncentracijo vseh sil za zmago miru, neodvisnosti in svobode narodov, za spoštovanje nacionalne integritete, vodenja politike aktivne koeksistence in miroljubnih pogajanj. Za največje probleme so v razpravah razglasili dokončno likvidacijo kolonializma, boj proti vsem oblikam diskriminacije in neokolonializma ter seveda še posebej ekonomske probleme in probleme nerazvitih dežel.

V končnem dokumentu srečanja šefov držav in vlad nevezanih dežel je posebnega pomena tisti del, v katerem je govor o politiki aktivne koeksistence kot edini alternativni hladni vojni in jedrski katastrofi. Dokument je poudaril njen širši pomen »*kot aktivni napor za odpravo zgodovinskih krivic in likvidacije nacionalne podjarmljenosti ob zagotovitvi samostojnega razvoja vsakega naroda*«. Skratka, politika aktivne koeksistence je bila obrazložena ne samo kot metoda miroljubnih odnosov med državami, temveč kot bistvo naprednih političnih in ekonomskih ciljev. Namen te politike naj bi ne bil samo v navezovanju miroljubnih odnosov, temveč tudi v doseganju določenih ciljev mednarodnih odnosov prek teh odnosov. S tem v zvezi je dokument vključil v sistem aktivne koeksistence uresničitev pravic do samoodločbe in neodvisnosti ter odpravo vseh oblik nacionalne podjarmljenosti — s tem pa je praktično potrdil tudi legitimnost protikolonialnega in narodno-osvobodilnega boja.

Tiste dni so na beograjsko konferenco gledali s precejšnjimi zadržki, posebno v blokovsko angažiranih deželah, toda potem, ko so bili objavljeni njeni dokumenti, so jo mnogokje sprejeli kot pomemben mednarodni dogodek, ki bo vplival na mednarodne odnose. Res je bilo njen vpliv čutiti že na 16. zasedanju Generalne skupščine ZN, ki je sprejelo cel kup dokumentov prav na temelju stališč beograjske konference (dokumenti o razorožitvi in likvidaciji kolonializma).

Če bi platformo beograjske konference nevezanih dežel primerjali s prvimi političnimi izjavami, objavljenimi takoj po drugi svetovni vojni, potem bi nedvomno ugotovili velik in pozitiven razvoj pogledov in stališč do mednarodne problematike, hkrati pa bi lahko tudi ugotovili, kako so po vojni zvenele kot dobronamerna utopija, postale v vsega petnajstih letih realnost in materialna zgodovinska sila.

Za našo državo je bila konferenca izrednega pomena: dežela, ki so jo nedavno tega velesile pahnile v izolacijo, je postala prizorišče do tedaj največjega zborovanja šefov držav v zgodovini, postala je ena od glavnih pobudnic gibanja, ki ga je podprla večina dežel sveta.

DRUGA KONFERENCA NEVEZANIH

Čeprav je beograjska konferenca veliko prispevala k politiki neuvrščenosti in aktivne miroljubne koeksistence, kljub temu ni predstavljala dokončanega dela niti ni prinesla končnih rezultatov pri odstranjevanju vzrokov mednarodnih spopa-

Rihard Jakopič: Križanke, 1909, olje

dov. Sicer pa ni bila naloga beograjske konference, da bi našla dokončne rešitve za katero koli vprašanje mednarodne politike, temveč da oblikuje načela in podpre določeno politiko, ki bi po prepričanju neuvrščenih dežel, omogočila uspešno reševati te probleme. S tega stališča je naloga konference stalna, kot je na primer tudi mednarodna politika stalna in dinamična oblika mednarodnih odnosov. Naloge beograjske konference so se torej raztegovale na prihodnje konference, ki naj bi bile občasne manifestacije politike neuvrščenosti in aktivne koeksistence in tako se tudi danes.

Mednarodno ozračje, v katerem so sklenili, da se neuvrščene dežele ponovno sestanejo, in to še v širši zasedbi kot 1961 v Beogradu, je bilo mnogo bolj ugodno kot na koncu petdesetih let. Čeprav najboljše cilji politike miru še niso bili uresničeni, najnevarnejši problemi pa so bili še vedno ostali, so se le izboljšali odnosi med glavnimi silami Vzhoda in Zahoda, širše pa se je uveljavila tudi metoda aktivne koeksistence. Število neodvisnih dežel, ki so se odločile za politiko neuvrščenosti, je naraslo. Dosegli so manjše sporazume, ki bi lahko koristno vplivali na nadaljnji potek mednarodnega sporazumevanja. Neodvisne in neuvrščene dežele Afrike so ustanovile Organizacijo afriške enotnosti, ki je bila med drugim tudi nosilka politike neangažiranosti in aktivne koeksistence na vsej afriški celini in njen avtoritativni predstavnik v mednarodnih organizacijah.

Po beograjski konferenci sta bili še dve pomembni konferenci — v Kairu in Ženevi. Tedaj so razpravljali o ekonomskih problemih. Na teh konferencah so vidno nastopile tudi neuvrščene dežele in uspele, da so v mnogih dokumentih politiko neangažiranosti in aktivne koeksistence sprejeli kot temelj za novo mednarodno ekonomsko politiko.

Vse to je dalo dovolj možnosti za to, da bi avtoriteto, moč in vpliv, ki si jo je pridobila politika neangažiranosti in aktivne miroljubne koeksistence, izkoristili za nadaljnjo potrditev politike miru in mednarodnega sodelovanja, da bi napore, ki so jih dosegli v Beogradu, nadaljevali in dosegli cilje deklaracije beograjske konference.

Zamisel o novi konferenci nevezanih sta načela predsednika Tito in Naser na sestanku na Brionih maja 1963. Po širši izmenjavi mnenj med najvidnejšimi voditelji neuvrščenih dežel je nato izšla konkretna pobuda Cejlona, Jugoslavije in Združene arabske republike za širše posvetovanje dežel, ki so se udeležile beograjskega srečanja, o sklicanju druge konference neuvrščenih. Dokončno so se odločili o tem marca 1964 v Kolombu na sestanku predstavnikov dežel, udeleženk beograjske konference.

In tako so se 5. oktobra 1964 v Kairu sestale delegacije iz 47 držav (10 dežel je poslalo opazovalce — se pravi, da je bilo skupaj prisotnih 57 dežel) na drugem velikem srečanju neuvrščenih dežel.

Kairo je bil v idejnem in akcijskem pogledu nadaljevanje Beograda, vendar pa je hkrati pokazal tudi triletni razvoj, nove potrebe in možnosti politike neuvrščanja. Beograjska konferenca je potekala v znamenju neposrednih nevarnosti za mir in je tudi hitro posredovala, kolikor je mogla, da bi se te nevarnosti zmanjšale. Kot rečeno, je v svoji deklaraciji jasno določila cilje, vsebino in smeri, kako naj deluje politika neuvrščenosti. Postavila je politično platformo, dovolj široko, dinamično in napredno, da so se okrog nje v naslednjem razdobju lahko zbrale mnoge države, da se je ideja neuvrščenosti lahko širila idejno in ozemeljsko.

Kairska konferenca je pokazala razmere tega napredka. Na njej se je zbralo skoraj dvakrat toliko dežel kot na beograjski: pokazalo se je, da večina tistih dežel, ki so si komaj pridobile neodvisnost ali pa so tik pred njo, sprejema politiko neangažiranja kot svoj mednarodno-politični koncept, kot varstvo svoje neodvisnosti

in spodbudo notranjemu razvoju, da osvobodilna gibanja v njej vidijo močno podporo svojim željam.

Kairo ni imel nobene potrebe ponavljati, še manj pa spreminjati osnovne cilje politike neangažiranosti, določene v Beogradu. Na temelju dokumentov beograjske konference in na temelju analize sodobnih razmer se je Kairo osredotočil na iskanje praktičnih rešitev za ključne probleme sveta: skušal je čimbolj natančno določiti vlogo in delovanje neuvrščenih dežel. Deklaracija kairske konference je bila razumljivo tudi precej obsežnejša kot beograjska. Potrdila je porast zaupanja v politiko neuvrščenosti ter v odločnih formulacijah predlagala in zahtevala izboljšanje položaja v svetu — od razorožitve do uresničevanja odločitev Združenih narodov o likvidaciji kolonializma in rasne diskriminacije. Kairska deklaracija, kakor tudi splošna razprava, je pokazala, da sta mir in aktivna koeksistenca — splošni okvir, v katerem je treba iskati rešitev za vse mednarodne nerešene zadeve, pospešitev razvoja vseh dežel itd., pokazala je, da je aktivna koeksistenca kot univerzalni sistem mednarodnih odnosov cilj, ki ga je treba doseči, hkrati pa je sredstvo za doseganje, krepitev in zaščito nacionalne neodvisnosti, skratka, orodje ekonomskega in družbenega razvoja dežel.

Udeleženci kairske konference so dali v svojih dokumentih tako definicijo načel aktivne in miroljubne koeksistence, kakršna do takrat ni bila zapisana v nobenem skupnem mednarodnem dokumentu. Seveda to ni bila nobena dokončna in »najbolj dovršena, izpopolnjena« definicija, kajti aktivna koeksistenca je živa, dinamična ideologija in praksa. Če pa primerjamo kairsko deklaracijo s prvimi mednarodnimi dokumenti, v katerih so bila naštetna načela koeksistence — na primer s končnim dokumentom bandunške konference, lahko ugotovimo, da kairska deklaracija jasno priča o velikem napredku v razumevanju te politike in še posebno o preobrazbi koeksistence iz spleta v bistvu negativno formuliranih načel, predvsem namenjenih zaščiti integritete in suverenosti dežel, v načela, na katerih naj bi temeljila napredna preobrazba mednarodnih odnosov.

V Kairu so se neuvrščene države sporazumele o mnogih skupnih akcijah in pobudah: za reorganizacijo ZN, kodifikacijo načel koeksistence, za pospešeno odpravo težav in zapletov v Indokini, okrog Kube, v Kongu, Južnoafriški republiki in na Cipru. Vendar pa je dejstvo, da bi bila zelena rešitev teh in podobnih težav mnogo olajšana in morda celo avtomatično zagotovljena, če bi neuvrščenim deželam uspelo doseči razorožitev ter spremembo odnosov in politike na področju svetovne trgovine in gospodarskega sodelovanja.

Vsekakor je konferenca uspela pospešiti proces gospodarske in splošne neodvisnosti teh dežel in tako prispevati k enakomernemu in umirjenemu napredovanju na dveh glavnih tirih, na katerih so se takrat gibali mednarodni odnosi: enakopravnemu pogajanju med silami vzhoda in zahoda in upiranju poskusom neokolonialističnih sil, da bi ponovno podjarmile novoosvojene dežele in dežele v razvoju. S tega stališča pa je tudi razumljivo, kako in zakaj sta v načrtu akcije neuvrščenih zavzela prvi mesti odločitev o skorajšnjem sklicanju svetovne konference o splošni razorožitvi ter zahteva, naj bi skupina 77 dežel v razvoju pravočasno zagotovila uspeh drugi svetovni konferenci o trgovini in razvoju, na kateri bi dokončali proces globokih sprememb, ki ga je na tem področju začela ženevska konferenca 1964. leta.

V Kairu je bilo čutiti močan pritisk na delo konference: v glavnem je bil ta pritisk dvojen. V prvo skupino so sodili poizkusi, da bi razvedenili načela politike neuvrščenosti ter jo uskladili s kolonialističnimi interesi in neokolonialističnimi ambicijami. V drugi skupini pa je prevladala težnja po deformaciji smisla in aktiv-

nosti politike neuvrščenosti, za katero je bila značilna kitajska politika in propaganda.

Ti naporu so doživeli neuspeh predvsem zato, ker je konferenca delovala praktično, konstruktivno in odločno v zvezi z vsemi problemi tistega časa, ki so zbujali največjo napetost v svetu. V celoti je bila izredno velika stopnja enotnosti do vseh odločilnih pojavov, važnih za nadaljnji razvoj in aktivnost politike neuvrščenosti. Ponovno se je potrdilo, da je aktivnost tako velikega števila različnih dežel lahko uspešno uskladiti na izrazito naprednih temeljih, ne da bi bilo treba zmanjšati standard političnih načel politike neuvrščenosti. Ta izkušnja je bila izrednega pomena v naporih, da bi odločitve, predloge, ideje in zahteve kairske konference uresničili v veliki akciji za izboljšanje mednarodnih odnosov, v kateri bi sodelovale vse neuvrščene dežele skupaj z drugimi naprednimi in miroljubnimi deželami.

Za podobno akcijo je verjetno napočil pravi trenutek. V Vietnamu se nadaljuje vojna, na Bližnjem vzhodu se zaostruje položaj, kot posledica kolonialistične delitve sveta divja v Nigeriji pravcata državljanska vojna, politika posega v notranje zadeve drugih držav je postala vse bolj vidna manifestacija v odnosih med velesilami in malimi državami; glede na vse to je očitno treba iskati rešitev edino v krepitvi in pozitivni politike neuvrščenosti in miroljubne koeksistence. Zato ima beograjski posvetovalni sestanek toliko večji pomen.

Vsekakor se ne smemo slepiti, da lahko morebitno ponovno srečanje šefov držav in vlad nevezanih in drugih naprednih in miroljubnih dežel kar čez noč reši nakopičena nerešena vprašanja in odpravi nasprotja današnjega sveta. Poudariti pa je treba, da je dosedanja aktivnost neuvrščenih, ki je temeljila na duhu odločitev beograjske in kairske konference, močno prispevala k ublažitvi nekaterih nasprotij. Predvsem velja opozoriti na to, da je med drugim prispevala k zaježitvi nadaljnje blokovske delitve sveta. S tem pa je potrdila, da so poti k svobodi in mirnemu razvoju edino zunaj blokov, v doslednem uresničevanju resnične politike miroljubne koeksistence.

Zaradi vsega tega morebitna tretja konferenca neuvrščenih, ki bi lahko bila rezultat beograjskega posvetovalnega sestanka, ne bo nič drugega kot logično nadaljevanje dosedanje aktivnosti in naporov teh dežel. Toliko večji pa bo njen pomen, če bo uspela zbrati čimveč držav. S tem bi dokončno prišle v veljavo vse spremembe v razmerju sil ter novosti v orientaciji tistih dežel, ki jih do zdaj niso prištevali v krog neuvrščenih. Sicer pa ni bistveno, kje kakšna država formalno je, temveč to, kakšna je njena politična usmeritev, kakšni so njeni cilji in kakšna je njena vizija prihodnjega sveta, prihodnjih odnosov med državami in narodi, med velikimi in malimi, med industrijskimi državami in tistimi v razvoju...

Oblikovanje dolgoročne razvojne zamisli

V Sloveniji je že dobri dve leti živa ideja o potrebi po dolgoročnem razvojnem konceptu naše republike in našega naroda. V tem času se je ideja že tako razvila, da imamo danes izdelana glavna izhodišča tega dolgoročnega koncepta — to delo je opravil ljubljanski Ekonomski inštitut — in še letos bodo v glavnem izdelani taki razvojni načrti po posameznih gospodarskih skupinah oziroma področjih, ki jih pripravlja republiška gospodarska zbornica. Pričakovati je, da bodo za to v prihodnjem obdobju razprave, ki so se do zdaj sukale v ožjih strokovnih krogih, široko zaživele.

Slovenci smo majhen narod na jugu Evrope. Narava nam je naklonila lego na križišču svetovnih poti in ob koncu globoke morske zajede v evropski kontinent. Zato smo tesno povezani s svetom, obenem pa so povezovalni elementi znotraj naroda dokaj šibki in preredki. Glede na našo zgodovino pa je ob vseh izgubah ozemlja pravzaprav začudujoče, da še obstajamo kot narod.

Izkušnje v svetu nam kažejo, da manjšim narodom in manjšim gospodarstvom v današnjem času krojijo usodo večji, vendar se kljub temu kaže povsod težnja po individualni nacionalni afirmaciji, zato je prav in razumljivo, da se tudi Slovenci močno zavzemamo za načrtovanje trajnejše smeri našega razvoja. Naša afirmacija je možna predvsem v izvirnih rešitvah in obenem ob gibčnem prilagajanju širšemu ekonomskemu prostoru — v Jugoslaviji in v svetu. Pri tem pa nam nerazvitost jugoslovanskega ekonomskega prostora in na tem dejstvu temelječi sistem našega gospodarstva v veliki meri zavirata naš razvoj. Centralizem nam veže roke, koristi manj razvitim in ne nam, saj potrebujemo veliko svobodo ravnanja in čvrst ekonomski sistem ob povsem odprtih mejah, kar pa spet škoduje manj razvitim predelom. Nikakor ne moremo čakati na ekonomsko enakost Jugoslavije in na počasno ukrepanje, izrabiti moramo vsako možnost za napredek. Da je to res, kažejo tudi zadnja leta, ko se trudimo za uresničevanje reformnih načel in ko so bile — čeprav ponekod začasno in daleč preskromno — možnejše samostojnejše odločitve nacionalnih ekonomij. Če s sedanjim položajem našega gospodarstva v okviru ekonomskega sistema v Jugoslaviji ne moremo biti zadovoljni, pa to ne pomeni, da ni možnosti za ustrežnejše napredovanje. Namreč, zdi se nam, da ni pretirana trditev, da sedanji položaj sploh ni normalen, treba ga je torej normalizirati tako, da dosledno izvajamo družbena načela, uveljavljena v najodgovornejših dokumentih naše družbe.

Za današnji čas je značilna kriza koncepta federacije. Ta dejstva je mogoče tudi argumentirati. Spomnimo se samo, da so bile po dolgotrajnih prizadevanjih sprejete napredne ustavne spremembe, ki pa so se v praksi do zdaj le skromno uveljavile. Vloga in odločanje republik o lastnem razvoju sta prešibka. Do zdaj je bilo značilno močno odstopanje od začrtanih smernic na raznih področjih, kot na primer v zunanjetrgovinskem sistemu, v deviznem režimu, v investicijski politiki in tako dalje. Marsikje nadomeščajo nekdanjo zvezno administracijo novo oblikovane tvorbe, centri gospodarske moči in nosilci novega etatizma, kot ga nekateri imenujejo. V takem položaju je nujno prizadevneje sodelovati pri oblikovanju take federacije, kot je zamišljena v naši ustavi, obenem pa moramo izkoristiti vse možnosti za aktivnejšo vlogo republike v nacionalnem razvoju Slovenije, povsod pa predlagati več izvirnih kreativnih rešitev kot do zdaj.

Naš cilj ni, da preživimo, ampak da stalno bogatimo in krepimo našo moč, naš cilj je samostojna prožna politika, hkrati pa sposobnost prilagajanja vsemu naprednemu v svetu, zato pa moramo biti Slovenci nacionalno kar se da enotni. Danes

drugi pogosto izkoriščajo naše prednosti zaradi naše nemoči in togosti. Pri tem nam včasih škoduje tudi tradicija, ki je pogosto sicer pozitivna, lahko pa tudi negativna za naš razvoj. Za prihodnje moramo torej opredeliti vse domače in tuje elemente, ki bodo vplivali na razvoj, omogočiti je treba napredek najvitalnejšim in se truditi, da se čimbolj vključimo v svetovno tehnologijo in gospodarski napredek. Zato moramo poiskati najprodornejše veje, ki bodo opora našemu razvoju, poskrbeti moramo za kadre daleč bolje kot do zdaj in urediti izobraževanje, potrebujemo močno infrastrukturo, ki je zdaj zaostala, potrebujemo zamisli o pomoči najbolj zaostalim znotraj Slovenije in o ustrezni politiki socialne varnosti, verjetno pa bi kazalo razmisliti tudi o novi politično upravni razdelitvi Slovenije. Naši bistveni elementi napredovanja so vitalnost in prodornost gospodarskih organizacij, ljudstva in oblasti. Zato potrebujemo ljudi, šolane in usposobljene. Tem je treba preskrbeti kruh doma. Potrebujemo več domačega in tujega kapitala, ki nikakor ne sme biti tako razdrobljen kot do zdaj, vsekakor pa bolj premišljeno naložen in nujen je dobro premišljen razvoj samoupravnega sistema, takega, ki vključuje in pospešuje, ne pa zavira sodobni menagement, je prilagodljiv in vsestransko uspešen.

Vsekakor pa se moramo pripraviti na velike spremembe v gospodarski in socialni strukturi naše družbe, ki so nujno povezane z naglimi tokovi v svetu. V našem povojnem razdobju smo z ekstenzivnim gospodarjenjem dosegli tako visoke letne stopnje gospodarske rasti, da smo bili v analih svetovnega gospodarstva dolga leta zapisani v vrhu lestvice glede dinamike napredovanja. V letih reforme smo ob novem razvrščanju naše gospodarske moči in ob novih zaostrenih razmerah poslovanja le skromno napredovali, vendar je že lani in posebno še letos gospodarstvo znova globlje zadihalo. Razumljivo je, da je tudi za našo dolgoročno razvojno usmeritev pomembno, s kakšnimi koraki bomo napredovali, čeprav tega ne moremo predvideti s točnostjo, ki je značilna za naše sedanje dokaj toge planske dokumente. Prav nič manj važno pa ni, da zadržimo potrebno ekonomsko stabilnost in uravnovešen razvoj ter da si zagotovimo ustrezne strukturalne spremembe naše gospodarske moči. V svetovnih ekonomskih dogajanjih je v naslednjih desetletjih pričakovati res bistvena predrugačenja. Nekatera preučevanja kažejo, da bo l. 1985 v Evropi (vključno s Sovjetsko zvezo) že osemsto milijonov imelo tako življenjsko raven, kot jo imajo zdaj visoko razvite skandinavske dežele, okrog 200 milijonov Evropejcev, predvsem v zahodni Evropi pa bo takrat ustvarjalo že tako visok narodni dohodek, kot ga imajo zdaj Združene države Amerike. Te bodo — sodeč po Kahnovih napovedih — že tako napredovale, da si človek v bistvu lahko predstavlja — če bo šel tok dogajanj tako naprej kot do zdaj — med Evropo in Ameriko že kar razliko dveh civilizacij. Prva bo industrijska in visoko razvita industrijska družba, druga pa polindustrijska družba, o kateri še nimamo pravih predstav; njena glavna značilnost pa je visoka življenjska raven in obilica prostega časa, kar nudi silne možnosti za kreativno ustvarjanje in sproščanje umskih sposobnosti.

Vse te pričakovane in verjetno realne spremembe pa predstavljajo obenem povsem spremenjeno tržišče. Temu bo torej treba prilagoditi naše gospodarstvo in družbeni razvoj nasploh, pri tem pa izkazati veliko več gibčnosti, smelosti in vitalnosti kot do zdaj. Potem bi se Slovenci lahko v naslednjih desetletjih, seveda ob svobodnejšem in vzpodbudnejšem družbeno-ekonomskem mehanizmu, vidno približali razvitim zahodnoevropskim deželam.

Dolgoročni razvojni koncept Slovenije nam glede tega ne more nuditi nobenih receptov in konkretnih pravil ekonomskega obnašanja, lahko pa nakaže spodbudno razvojno smer in definira potrebne družbene ukrepe. Že s tem pa bi močno mobiliziral vse naše razvojne zmogljivosti in se uveljavil kot trajen pospeševalec napredka slovenske družbe.

T. K.

Rihard Jakopič: Tovarna v Hrvaškem Zagorju, 1930, olje

Viri in temelji naših nazorov o narodni obrambi

Savo Drljevič

Vojaška invazija petih članic varšavske pogodbe na Češkoslovaško vojaško in strateško ni spremenila takratnega razmerja med dvema vojaškima blokoma v Evropi. Politične posledice tega dejanja pa so precej pomembnejše in hujše. Članice atlantskega pakta so že ali pa še bodo, storile marsikaj — na primer ustanovile so novo poveljstvo za Sredozemlje, pripravile vojaške vaje ob Češkoslovaški in na drugih področjih ter podobno. Temu pa spet logično sledi podobni ukrepi pri nasprotnikih, njihove vojaške vaje in večja aktivnost v sami varšavski skupini. Ti dogodki so zajezili razmeroma ugodne tokove v mednarodnih odnosih v Evropi. Med njimi velja omeniti izstop Francije in umik njenih enot iz pakta NATO ter napredne spremembe lanskega januarja na Češkoslovaškem. Vse to je napovedalo postopno popuščanje togih blokovskih spon, napovedovalo je večje možnosti za mir vsaj v tem delu sveta. Na žalost je to kratko obdobje zamenjalo nadaljnje zaostrovanje odnosov med vojaškima blokoma in vse večji pritisk vodilnih sil na druge članice blokov. Seveda je vse to še bolj ohladilo že tako in tako motne mednarodne razmere, ko imamo na Bližnjem vzhodu skorajda vojno, ko še ni miru v Vietnamu in ko so živa tudi druga žarišča vojne po vsem svetu. V takšnih razmerah je kaj malo možnosti, da bi se kmalu spremenilo na bolje. Videti je, da glavnim silam kar nekako ustreza takšna napetost — ne vojna, ne mir.

Takšne splošne razmere in možnosti nadaljnjega zaostrovanja zahtevajo od mnogih neblokovskih držav, predvsem od tistih majhnih in srednjih, ki so sosede obeh blokov, da se vse resneje ukvarjajo z ljudsko obrambo. Zato je povsem naravno, da v takšnih razmerah tudi pri nas posvečamo vse več pozornosti obrambi, od nadaljnjega izpopolnjevanja temeljev naše ljudske obrambe do konkretnih zadev v družbenopolitičnih skupnostih, delovnih in drugih organizacijah, od komune do federacije. Tudi ta prispevek ima namen opozoriti kar najbolj konkretno na vire in temeljne dejavnike naše zamisli vseljudske obrambne vojne.

O NEKATERIH SKUŠNJAH NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE

Kot vemo, smo si med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo pridobili dragocene izkušnje, ko smo prišli do prvih gverilskih skupin prek partizanskih čet in odredov do rednih enot, brigad, divizij in korpusov ter v zadnjih operacijah tudi do armad. Obenem z rednimi enotami pa so se vojskovali tudi partizanski odredi, diverzantske skupine, vaške straže, borbene skupine v mestih in ilegalne partijsko-politične organizacije ter druge enote, vse to pa je bilo oboroženo ljudstvo. Množičnost in organizacijske oblike so bile različne po področjih, kar je bilo odvisno od konkretnih razmer in možnosti, od podedovanih političnih razmer, okupatorjeve moči, vpliva KP in politične enotnosti ljudstva. Partijska vodstva okrajev, oblasti, pokrajin in širših območij, poznejših republik, so bila v začetku vojaški štabi, da bi v naslednjem obdobju dobila vojaška vodstva nujno potrebno samostojnost v načrtovanju in izvajanju operacij, ki so imele obenem vojaške in politične cilje. To je bilo povsem naravno in edino mogoče, saj so bile oborožene sile na teh področjih

praktično vojske teh narodov z vsemi narodnimi obeležji, od jezika in zastave, do organizacijskih oblik, dopolnjevanja moštva, oskrbovanja in podobnega.

Ko se je osvobodilni boj bolj razvil, so nastale prve redne enote, proletarske brigade in pozneje divizije, ki so se kot posebna operativna skupina in prvo jedro operativne armade vseh naših narodov premikale skupaj s CK KPJ in vrhovnim štabom ter izpolnjevale politično-strateške naloge, ki so bile pomensko širše. Borci teh prvih rednih enot so bili predvsem komunisti in skojevci, z dopolnjevanjem moštva na področjih, po katerih so se premikale, pa so postale te enote tudi večnacionalne. Takšne posebne značilnosti proletarskih enot, od njihovih nalog, organizacije, moštva, narodne strukture in vojaških izkušenj so omogočile, da so njihove splošne izkušnje prešle tudi na druge enote narodnoosvobodilne vojske. To je poleg drugega tudi poseben pomen teh prvih rednih enot.

Kmalu po ustanovitvi prvih proletarskih enot in odvisno od krajevnih razmer so nastale še nove udarne brigade na področju Bosne in Hrvatske, pozneje pa še v drugih krajih, kar je dalo nekaj novega nadaljnjemu razvoju osvobodilnega boja in pomenilo začetek preraščanja partizanskih odredov v brigade, divizije in korpuse, v operativno armado naših narodov. Ker se je narodnoosvobodilno gibanje stalno krepilo in širilo, ker je bilo v stalni in svojevrstni strateški ofenzivi, se je le redkokdaj zgodilo, da bi se višja oblika enote razdružila v nižjo, udarna brigada v partizanske odrede.

Politično strateški cilj našega narodnoosvobodilnega boja je bil osvoboditev dežele in uresničenje nove in boljše socialistične družbe enakopravnih narodov in narodnosti. Dosledno in popolno praktično uresničevanje teh zamisli že med samo vojno je bila tista privlačnost, ki je pod zastavo takšnega boja zbrala več sto tisoč borcev vseh narodov in narodnosti. To je dalo našemu narodnoosvobodilnemu boju vseljudski in revolucionarni pomen in samo v takšnih razmerah je mogoča uspešna vojna in zmaga nad številčno in tehnično močnejšim sovražnikom.

EVOLUCIJA NAŠIH NARODOV O NARODNI OBRAMBI

Naše skušnje iz narodnoosvobodilnega boja so zelo bogate in dragocene. Seveda teh skušenj ne bi smeli in mogli kar mehanično prenesti na morebitno vojno v sodobnih razmerah. Tisto, kar je važno in odločilno, je zdaj drugačno, kot je bilo takrat. Spremenjena sta družbena baza in nadstavba, novi so odnosi med narodi in narodnostmi, imamo razmeroma močno operativno vojsko, sodobno oboroženo in podobno. Torej so temeljni pogoji povsem drugačni od tistih v začetku, med in ob koncu minule vojne.

Vsekakor pa so nekatera splošna načela in skušnje obdržale svojo vrednost tudi v sodobnih razmerah, kot na primer ustanavljanje osnovnih enot teritorialne vojske po komunah ter višjih enot in štabov v republiških okvirih, usposobljenih za vse vrste boja, pa preraščanje teritorialnih enot v operativne enote, sposobne ukrepati po vsej državi, in trdna povezava ter nerazdružljivo politično in vojaško delovanje.

Vse to skupaj pa pomeni še mnogo več. Da smo takšno vojno praktično že doživeli, nam daje veliko prednost, ker se nam ni treba iz tujih izkušenj učiti in si zamišljati, kaj vse sestavlja vseljudsko vojno in kakšna je. Mi smo jo že imeli in bila je za nas uspešna. Te skušnje so nam tudi zdaj velika opora. Še toliko manj bi si lahko oprostili, če jih ne bi upoštevali in kar najbolj

uporabljali kot bogate vire naših načel o vseljudski obrambni vojni, o vojni oboroženega ljudstva.

V obdobju od konca vojne in nastanka nove socialistične skupnosti do dandanašnjih dni so šle naše zamisli o ljudski obrambi skozi več obdobj. V prvem obdobju se do informbiroja nismo toliko ukvarjali s svojimi skušnjami in jih prilagajali našim razmeram, kot bi bilo potrebno, ker smo si drugače zamišljali odnose med socialističnimi državami, oprte na SZ. Groba resničnost politike stalinizma in informbiroja leta 1948 je razpršila te naše sanje. Razmere so nas prisilile, da smo se kar najhitreje preusmerili in oprli na izkušnje narodnoosvobodilnega boja in partizanskega vojskovanja. Čeprav se v treh letih — od 1945 do 1948 nismo mogli naučiti mnogo novega, pa tudi nismo pozabili nič starega. Mladi rod vojščakov-revolucionarjev je bil tako rekoč še pod orožjem. Bili smo pripravljeni nadaljevati tam, kjer smo obstali maja 1945. V naših načrtih za upor so poleg operativne vojske našle svoj prostor tudi partizanske enote v republikah. Pripravili smo vse, kar je bilo potrebno, čeprav nismo imeli vnaprej izdelanih načrtov za ljudsko obrambo in podrobneje izdelanih osnovnih načel naše vojne doktrine.

Z nadaljnjim razvojem socialistične družbe na podlagi samoupravljanja in socialistične demokracije so nastale potrebne možnosti tudi za ustrežnejšo obdelavo načel o ljudski obrambi. Tako so bila konec petdesetih let pripravljena stališča o pripravah in vodenju vseljudske obrambne vojne. Bistvo teh novih zamisli je v organiziranem in usklajenem odporu narodov in vojske ter stalnega in aktivnega delovanja partizanskih in teritorialnih enot v zaledju. Pravzaprav so bile te enote bolj nekakšne pomožne enote operativne armade, ki jih tudi razvija in opremlja po svojih namenih in potrebah, ne pa samostojni del ljudske obrambe. Poseben zakon o ljudski obrambi bi moral dopolniti načela o ljudski obrambi, o položaju in vlogi vseh družbenopolitičnih skupnosti ter delovnih in drugih organizacij od komune do federacije. Po so nas zavezovala tudi določila nove ustave iz leta 1963. Seveda izdelava takšnih načel ni bila samo stvar vojaških organov, temveč tudi del naše splošne politike.

Avgustovski dogodki na Čehoslovaškem so zahtevali hitre in potrebne politične odločitve, kar je praktično pomenilo ponovno preizkušanje in določanje temeljnih načel naše ljudske obrambe. Kot že tolikokrat prej v odločilnih zgodovinskih trenutkih se je politično in državno vodstvo tudi to pot odločilo tako, da je bilo mogoče ta stališča pravilno uresničiti takoj, še pred formalnim sprejemom novega zakona o ljudski obrambi.

IZ BISTVA NAŠE DRUŽBENE BITI RASTE ZAMISEL VSELJUDSKE VOJNE

Temelj vse naše politike, torej tudi ljudske obrambe, sta dva neločljiva dela našega družbenega življenja — socialistično samoupravljanje in enakopravnost narodov in narodnosti, brez česar ne bi moglo biti resničnega socializma.

V naši samoupravni družbi delovni človek, delavski razred in delovno ljudstvo nasploh niso in ne morejo biti zgolj objekt politike, množica, ki jo je mogoče predstavljati v imenu nekakšnih višjih ciljev. Vse bolj postajajo osebek, graditelj politike. Ljudska obramba postaja v razmerah samoupravljanja tako kot vsaka druga politika — zunanja, gospodarska, kulturno-prosvetna in druga — pravica in dolžnost vse družbe, vsakega občana. To tudi

Rihard Jakopič: Pri klavirju, 1907, olje

loči samoupravni socializem od vseh drugih sistemov, od vseh oblik meščanskega ali državno-socialističnega sistema. Seveda razumemo, zakaj so sistemi razredne družbe, tudi državno socialistični, izvzeli vso zunanjo politiko, predvsem pa vojaško politiko iz pristojnosti delovnega človeka in jo obdržali v pristojnosti vladajoče skupine, ki nastopa v imenu vse družbe. Kot vemo, nastajajo z uporabo oborožene sile usodne odločitve na zunanje in notranje-političnem področju. Kolikor bolj je kakšen politični sistem odtujen ljudstvu, toliko trdneje stiska oblast v svojih rokah, predvsem pa seveda ureditev in uporabo oboroženih sil. V takšnih razmerah lahko državljan le kot vojaški obveznik izpolnjuje svojo »državljansko« dolžnost v prid nekakšnih »višjih ciljev«, ki so mu pogosto nejasni ali pa celo popolnoma tuji. Zato se nam zdi skorajda povsem naravno, če državljanji po svetu, v tej naši atomski dobi, po radiu, televiziji ali iz časopisov, tako kot njihovi predniki iz zvonjenja cerkvenih zvonov, zvedo, da je objavljena mobilizacija, ali pa, da je njihova vojska že prestopila meje neke druge države kot varuh višjih interesov »svobodnega« ali »socialističnega« sveta, pač odvisno od tega, kjer žive. Prav tako so vpoklicali v vojsko, da bi izvedli »kulturno revolucijo« ali zavarovali obstoječo ureditev, ki jo ogroža delavski razred, mladinski radikalizem in podobno.

V takšnih družbenopolitičnih zadevah ne predstavljajo kot najemno delovno silo samo delovne ljudi v vojaških uniformah, temveč tudi tiste v tovarnah in ustanovah. V družbeni ureditvi, kjer delovni človek ne odloča o svojem dohodku, ne more polnopravno odločati niti o svojem sodelovanju v morebitnih vojnih spopadih, o namenih, za katere naj žrtvuje svoje življenje. Samo v samoupravni družbi, kjer so odpravljeni najemniški odnosi, nastajajo potrebne možnosti za to, da delovni ljudje oblikujejo vso politiko, tudi politiko ljudske obrambe. Načela naše ljudske obrambe rastejo iz temeljev takšnega samoupravnega sistema ter družbenopolitične skupnosti, organizacije in državljanji odločajo o tem, kolikšne in kakšne oborožene sile naj imamo, da bi si zavarovali mir, celovitost in svobodo vseh naših narodov. Ljudska obramba postaja tako del splošne politike o nadaljnjem razvoju in obrambi socialistične samoupravne družbe in enakopravnih narodov in narodnosti, ljudska obramba pa je pomemben in neločljiv del samoupravnih pravic in dolžnosti vseh državljanov, delovnih in drugih organizacij ter skupnosti.

Seveda je tudi razumljivo, da so bila, pa morda tudi so še pri nas stališča, ostanek preteklosti, kako samoupravna družba in socialistična demokracija morda še lahko ustrezata mirnim razmeram, da pa vojne razmere zahtevajo trdno in centralizirano vodstvo, disciplino v starem pomenu in podobno. Po takšnih stališčih bi skorajda lahko nekako centralizirano urejali in zagotavljali tudi moralo in domoljubnost. Toda takšna morala in domoljubnost bi bila prav tako negotova in neprimerna kot birokratski centralizem z ustrezno konservativno birokratsko nadstavbo. Morala in patriotizem nista nekakšni samonikli rastlini, ki lahko sami rastejo in napredujejo kjerkoli, tudi v rastlinjaku. V sodobnih razmerah, v sodobnem razvoju proizvodnih sil in družbene zavesti, se bolj kot kdajkoli poprej hranita s sokovi dejanskih družbenih razmer. Nikjer ni verjetno baza tako tesno povezana z nadstavbo. Seveda ne moremo reči, da tudi v družbi razrednih, narodnih ali drugačnih nasprotij ne bi mogli v nekaterih razmerah in za nek čas doseči pripravljenosti in poslušnosti v izpopolnjevanju dolžnosti tudi v napadalnih vojnah. Toda trdna morala in resnični patriotizem, za katerega ni nič nemogočega, sta lahko le v sistemih, ki človeku kar najbolj zagotavljajo njegove narodne in demokratske pravice, pravico do dela, v sistemu, kjer se dohodek deli po delu,

kjer imajo načela človeške solidarnosti konkretno vrednost. V takšnih razmerah ljudje vedo, kaj branijo in za kaj se bore. Takšna morala in zavest sta bila odločujoča tudi v NOV in revoluciji, ko smo jasno vedeli, zakaj se borimo. Če izhajamo iz tega, potem vojne razmere ne bi bistveno vplivale na kakršnekoli spremembe naše samoupravne družbe, obstoječa družbenopolitična struktura bi se le kar najbolj prilagodila vojnim razmeram. Pravzaprav bi se naša država lahko znašla v vojni samo, da bi si zavarovala te dosežke revolucije.

NAŠA NEODVISNA POLITIKA IZKLJUČUJE ČLANSTVO V VOJAŠKIH BLOKIH

Takšna pot je naša družbena ureditev — samoupravljanje in enakopravnost narodov in narodnosti — je tudi naša zunanja politika. Temelji na načelu popolne enakopravnosti vseh narodov, na spoštovanju suverenosti in celovitosti vseh držav, velikih in malih, ter nevmešavanju v notranje zadeve drugih. Iz tega sledi, da naša država ne more biti in tudi ni članica nobenega vojaškega bloka. To pomeni, da ne more biti v vojni ali izpolnjevati kakšne vnaprej prevzete zavezniško-blokovske obveznosti. Svoje usode ne povezujemo z nameni in usodami blokovskih skupin, kjer je v ozadju jasno videti velikodržavniške želje vodilnih velesil. Vojaški bloki stalno ogrožajo mir, še posebej pa groze srednjim in majhnim državam. Zato se naša država v svoji zunanji politiki skupaj z drugimi neuvrščeni in naprednimi silami na svetu vztrajno zavzema za odpravo politike vojaških blokov in vplivnih področij, doktrine o omejeni suverenosti in podobnega. Praksa kaže, da tiste države, ki se uvrste v blok, da bi se zavarovale pred drugim blokom, prav s tem izgube svojo svobodo in suverenost. Zato je naš boj proti blokovski politiki pravzaprav boj za mir, svobodo in enakopravnost vseh narodov in narodnosti.

Naši narodi nimajo in tudi ne morejo imeti poželjenja po zemlji drugih. Čeprav živi za našimi mejami precej naših narodnostnih manjšin, tako kot žive druge manjšine pri nas, se zavzemamo samo za to, da bi te naše manjšine lahko svobodno izražale svoje narodne posebnosti, jezik in kulturo ter da bi bili njihovi pripadniki enakopravni člani držav, kjer živijo. Hočemo torej tisto, kar imajo narodne manjšine, ki živijo pri nas.

Prav tako je naša politika tuja vsaka misel, da bi z vojsko vsilili drugim narodom obvezno zavezništvo, ideološko opredelitev ali kaj podobnega. Torej naši narodi v nobenem primeru ne morejo sprožiti agresivne vojne, naj si bo iz narodnih ali ideoloških vzrokov, kar je prav tako bistven del naših načel vseljidske obrambe.

Seveda pa naša neblokovska politika ne izključuje solidarnosti z vsemi narodnoosvobodilnimi in naprednimi silami na svetu, ki se bore za svoje narodne pravice in svobodo. Nasprotno, naša politika kar najbolj podpira takšen boj, tako v mednarodnih odnosih kot z neposredno pomočjo, vse pa v mejah mogočega. Tako smo ravnali z bojem alžirskega in vietnamskega ljudstva, ob agresiji na Bližnjem vzhodu itd.

Iz takšne notranje in zunanje politike sledi ugotovitev, da se naša ljudska obramba ne more skriti pod varstvo oboroženih sil enega ali drugega bloka. Branili se bomo pred vsakim napadalcem, ne glede na njegovo moč in opravičilo napada, najsi bo to ideološko, strateško ali kakšno drugo.

O POMENU ZEMLJEPISNEGA PROSTORA V NAŠIH NAZORIH O NARODNI OBRAMBI

Zemljepisno politični prostor Jugoslavije je bil za njene narode v zgodovinskem razvoju vedno strateško neprimeren. Prek Jugoslavije gredo glavne smeri in zveze iz zahodne in srednje Evrope proti Aziji in Črnemu morju. Ker nas Jadransko morje povezuje z drugimi državami Sredozemlja in ker smo blizu Egejskega morja, je naš prostor še toliko pomembnejši za Bližnji vzhod in Afriko, ker je vse bolj pomembno tudi vse Sredozemlje.

Naše meje razmejujejo vplivna področja obeh vojaških blokov v tem delu Evrope, tako da se na našem ozemlju lomijo njihovi strateški cilji. Zato tudi očitne želje, ki dobijo kdaj pa kdaj obliko političnega ali gospodarskega pritiska, da bi nas dobili pod svoj vpliv. Seveda bi si tisti, ki bi mu to uspelo, pridobil veliko prednost pred drugim. Naš zemljepisno-strateški prostor je zelo primeren za vojaško-strateška oporišča vseh vrst: raketna, letalska, pomorska in druga. Zanimariti ne kaže niti gospodarskih vzrokov, bogastva rud, žita in drugega. Tudi naše oborožene sile imajo veliko vrednost, saj je znana sposobnost naših borcev. Iz tega izhajajo tudi želje enega ali drugega bloka, da bi nas vključil v svojo skupnost.

Ker so takšne želje in načrti nerealni zaradi naše notranje in zunanje politike, ne preostane obema stranema nič drugega, kot da se s tem sprijaznita. Upoštevatna naj, da ne pripadamo nobenemu bloku in da naš prostor ni pod nobenim vplivom. Čeprav to ni tisto, kar si želita, jima je vendarle bolj prav tako, kot pa če bi bili na strani možnega nasprotnika.

Zaradi vsega tega, zaradi naravne in strateške neločljivosti vsega našega prostora, je le malo verjetno, da bi se zgodilo tisto, najhujše, kar je načelno sicer možno — da bi se oba vojaška bloka sporazumela o razdelitvi našega prostora pol na pol ali kako podobno. Takšne poskuse poznamo že iz minule vojne.

To je še toliko manj verjetno, ker obe strani vesta, da bi se naša država takim poskusom in napadu ne glede na to, za kakšno silo bi šlo, uprla z vso svojo močjo, človeško, moralno in materialno. Sklepamo lahko tudi, da bi napad na našo državo s katerekoli strani razkril jasen namen pridobiti si ugodnejši položaj v primerjavi z drugo stranjo in bi tako spremenil razporeditev in razmerje sil. S tem pa bi napadalci tvegali splošno vojno.

V takšnem konkretnem razmerju in razporeditvi sil med dvema blokoma ima naš v zgodovini za naše narode neprijeten zemljepisno-strateški položaj svojo prednost v primerjavi s prostorom mnogih drugih majhnih držav, ki so v območju vpliva in zanimanja ene izmed dveh velesil in njunih zaveznikov, kar velja na primer za Dominikansko republiko in Češkoslovaško.

Seveda velikodrжавniško in imperialistično poželenje velesil ni omejeno z namišljenimi geometričnimi črtami, temveč se širi po vsem našem planetu in tudi v vesoljska prostranstva.

Na koncu je treba še omeniti, da je naš prostor za morebitnega napadalca neprimeren tudi zaradi same zemljepisne oblike, gorsko-planinskih tal, presekanih z rečnimi tokovi in soteskami. Takšen prostor pa je toliko bolj primeren za obrambo, na njem je zelo lahko ovirati oskrbo enot sodobne vojske, ki je tako rekoč vsa v oklepu in na kolesih.

Iz vsega tega lahko v konkretnem primerjanju razmerja med silami na svetu sklepamo, da je naš zemljepisno politični prostor bolj primeren kot neprimeren za vseljidsko obrambno vojno.

Rihard Jakopič: Deklica s krono, 1915, olje

Ko obravnavamo sedanje razmere in nadaljnje možnosti odnosov s sosedi pa moramo upoštevati, kakšni so bili ti odnosi v preteklosti.

Kot vemo, so bili v zgodovini spori in nesporazumi z nekaterimi sosedi. Toda če se temeljito ozremo na vse to, potem pridemo do ugotovitve, da so bili takšni odnosi precejkrat sad in posledica strateških želja velesil, ki so svoje varovance potiskale v takšne spopade in podobno. Seveda ne zato, ker bi bilo to dobro za te majhne države, pač pa zato, ker je bilo tako njim prav. Kot konkreten primer lahko omenimo imperialistično politiko carske Rusije, ki je premagani Turčiji narekovala sanstefanski mir tako, kot je bilo njej prav, manj pa tako, kot bi bilo prav balkanskim narodom, ki so bili udeleženi v tej vojni. S to pogodbo je Bolgarija dobila del južne Srbije, Kosova in vso Makedonijo ter severno Grčijo. Tako naj bi carska Rusija prišla prek podrejene Bolgarije do Jonskega morja in se približala Jadranskemu. Neizvedljivim željam je botroval tudi velik pohlep našega majhnega vzhodnega soseda, kar čutimo še zdaj. Podobno je bilo z italijanskim imperikalizmom, ki je hotel veliko Albanijo. Tudi med informbirojem pred dvajsetimi leti slabi in napeti odnosi z našimi vzhodnimi sosedi niso bili želja teh narodov, pač pa so njihove vlade poslušno izvajale politiko, ki so jim jo vsilili od zunaj.

Zdaj moramo upoštevati, da so vse naše sosede, razen Avstrije in Albanije, članice enega izmed vojaških blokov. Ko govorimo o morebitnih posledicah takšnega zavezništva in glede na to razmišljamo o naši obrambi, moramo najprej oceniti, kakšne so možnosti lokalne vojne in napada s strani kakšnega soseda.

Dve sosednji državi, Italija in Grčija, sta članici Atlantskega pakta in ležita vsaka na drugem koncu našega zemljepisnega prostora. Preostale tri — Madžarska, Romunija in Bolgarija so podpisnice varšavske pogodbe in meje z nami na severu in vzhodu. Nobena, vsaj po sedanji uradni politiki, nima in ne kaže kakšnega ozemelskega poželenja po naših krajih. Izjema je morda Bolgarija, čeprav propaganda v njej ni vedno usklajena z uradno politiko, ali pa je morda celo nekaj pred njo. Če bi se torej pokazale takšne želje, bi se to zgodilo po nalogu in zaradi želja vodilne blokovske sile, zaradi njenih strateških in velikodržavniških poželenj. To pa ne bi bila posledica nerešenih ozemelskih vprašanj ali narodnostnih želja našega soseda.

Takšne možnosti ne bi mogli izključiti, pa čeprav zdaj ne bi podrobneje raziskovali vzrokov, zaradi katerih bi kakšna sosednja država pokazala napadalne namene bodisi sama, ali povezana z drugimi. V takšni, načelno sicer možni lokalni vojni, ko se je ne bi udeležile sile bloka kot celote, ali glavne blokovske sile, napadalec ne bi dosegel izrazite premoči. Predvsem ne bi moral poslati vseh svojih sil na naše bojišče, ker mu na mejah stoje sile drugega bloka in ker ne bi vedel, kako bi takšna agresija vplivala na širšem območju. Že zaradi same razčlenjenosti tal bi bila naša obramba uspešna, in kar bi bilo odločilno, sam ne bi mogel zbrati potrebne in nujne premoči v primerjavi z močjo naše operativne vojske, pri čemer niti ne upoštevamo resnejše zaplitve teritorialnih enot, moralne premoči in podobnega.

Iz tega torej lahko razberemo, kakšna naj bo naša operativna vojska, da bo lahko uspešno zlomila in zadržala takšen, načeloma mogoč napad sosede iz enega ali drugega bloka. Sklepamo lahko tudi, da je takšen lokalni napad nasploh malo verjeten ali kar nemogoč.

Povsem drugače pa je, če upoštevamo možnost napada bloka kot celote ali njegove vodilne sile. Takšen napad naj bi, ne glede na to, kateri blok bi ga sprožil, predvsem spremenil našo družbeno ureditev. Ni važno, ali bi se napad začel kot lokalni napad ene ali več sosed ob pomoči glavne sile in se potem spremenil v splošen napad bloka na nas. Mnogo verjetneje je, da bi se začel napad z bliskovitimi udarci vnaprej pripravljenih sil, katerih namen bi bil čim hitreje zasesti življenjsko pomembne politične, gospodarske, vojaške in prometne centre na vsem našem državnem ozemlju ali pa vsaj na najbolj občutljivih smereh, da bi nas tako sovražnik ločil od morebitnih zaveznikov in nam vzel vsako možnost pomoči.

To je pravzaprav verjetno edina realna možnost in vedeti je treba, da zanj ne moremo imeti dovolj močne operativne vojske. Za uspešno upiranje takšnemu napadu je potreben upor vsega oboroženega ljudstva.

O POLOŽAJU, VLOGI IN RAZMERJU MED OPERATIVNO ARMADO IN TERITORIALNO VOJSKO

Iz vsega tega lahko tudi sklepamo, kakšne so možnosti naše obrambe. V primeru vsiljenega in izrazito neenakopravnega razmerja sil je nujno treba poiskati tiste možnosti, ki lahko nevtralizirajo številčno in tehnično premoč agresorja. In to je vseljudska obrambna vojna. Naša samoupravna socialistična družba je dober politični temelj za takšne zamisli. Bolje rečeno, brez takšnih političnih temeljev kaj takega ne bi bilo mogoče. Strateško organizacijski del takšnih načel pa so naše oborožene sile, ki jih sestavljata operativna vojska in teritorialne enote.

Kako bo organizirana oborožena in opremljena operativna vojska je odvisno predvsem od razvoja tehnike v sodobnih razmerah. Naša operativna vojska mora iti glede tega v korak z drugimi sodobnimi vojskami. V teritorialno vojsko pa morajo biti načeloma vključeni vsi za vojskovanje sposobni prebivalci, ki niso predvideni za operativno armado. Vključeni so v ustrezne enote po teritorialno-proizvajalnem načelu, od delovne organizacije in komune do pokrajine in republike. Eno izmed temeljnih vprašanj naše strategije je najti in določiti pravilno razmerje med operativnim in teritorialnim delom oboroženih sil.

Operativna armada je važen del ljudske obrambe, in to ne samo v vojni. Že sam njen obstoj in njena sila so opozorilo morebitnemu nasprotniku in ga odvrčajo od poželenja po naši celovitosti in svobodi. V miru je tudi šola ljudi za oba dela vojske — operativne in teritorialne. Ni treba posebej omenjati, kako raznovrstna in zapletena tehnična sredstva so v uporabi v vseh delih oboroženih sil in kakšne vse specialiste potrebuje vojska. V začetnem obdobju vojne je naloga operativne armade, da se z vso svojo močjo in oborožitvijo postavi po robu morebitnemu napadalcu na vseh glavnih smereh in v širokem obmejnem območju, pa tudi njegovim operativnim desantom v zaledju. S tem ustvari možnosti, da se vse ljudstvo pripravi na upor, da vsi deli teritorialne obrambe dosežejo potrebno vojaško pripravljenost. To seveda ne pomeni, da tudi deli teritorialne vojske ne bi na nekaterih območjih posegli v obrambo tako rekoč že v prvi uri napada, naj si bo skupaj z operativno vojsko ali samostojno. Operativna vojna armada, sestavljena po nazorih za začetno obdobje vojne, verjetno ne bo ostala samo taka. Število taktičnih, pa tudi operativnih oblik se bo glede na razmere povečalo ali zmanjšalo.

Če bi bilo v začetku vojne ali pa tudi kasneje razmerje sil takšno, da bi operativna vojska uspešno zadržala napadalca in mu preprečila vdor v zaledje, bi se kot operativni del vojske postopoma še bolj krepila na račun teritorialne vojske, od koder bi izpopolnjevala svoje moštvo in sestavljala nove operativne enote. V takšnih razmerah bi v frontnem zaledju delovale obenem z operativnimi enotami tudi teritorialne enote, po enotnih načrtih in operativno ter taktično usklajeno. Praviloma pa teritorialnih enot ne bi uporabljali za boje na fronti, pač pa za napade v zaledju, na prometne žile, štabe in podobno. Na nekaterih manj pomembnih krajih bi lahko ostale tudi same teritorialne enote. Na začasno zasedenem ozemlju, v sovražnikovem zaledju, bi aktivno posegle v boj partizanske in pozneje ustanovljene višje operativne enote kot del teritorialnih, v nekaterih primerih pa tudi operativnih enot. To velja za primer, da bi te načrtno ostale tam ali pa se ne bi mogle pravočasno umakniti pred močnejšim nasprotnikom.

Teritorialna vojska in njena glavnina bi imeli v takšnem primeru predvsem funkcijo neizčrpnega rezervoarja moštva in drugega za dopolnjevanje operativne vojske, le manj pa bi sodelovali v zaledju fronte in sovražnika kot operativni del vojaštva v ožjem ali širšem pomenu besede. Glavnina teritorialne vojske bi varovala svoje zaledje, delo gospodarskih in drugih organizacij, tako kot je razporejena, ko pokriva vse ozemlje, pa bi bila pripravljena, da na vsakem kraju in v vsakem času s svojimi enotami ali skupaj z enotami operativne vojske nastopi proti operativnim, taktično diverzantskim ali pomorskim desantom.

To velja tako za začetno obdobje vojne kot tudi za poznejše vojskovanje le, če ostane precejšen del države svoboden.

V drugi, hujši obliki vojske, ob blokovskem napadu, ko bi napadalec dosegel izrazito premoč, pa ob tem ne bi sprožil splošne vojne, bi seveda nastale povsem drugačne razmere. V tem primeru naša operativna vojska ne bi mogla zlomiti in zadržati nasprotnikovega napada. Kakor bi se ožilo svobodno ozemlje, tako bi se operativna vojska počasi spreminjala v gibčne enote, sposobne skupaj s partizanskimi in teritorialnimi enotami vojskovati se po partizansko.

V takšnem primeru ne bi bilo razlike med fronto in zaledjem. Fronta bi bila povsod. Izginile bi vse razlike med operativno vojsko in teritorialnimi enotami. Vse te enote bi na vsem prostoru ustvarjale najprej manjša, potem pa vse večja osvobodjena ozemlja in s tem bi nastajale tudi vse večje operativne armade, ki bi obenem s teritorialnimi enotami branile in širile svobodno ozemlje.

Tudi teritorialna vojska bi se v tem primeru postopno popolnoma vključila v obrambo dežele, skupaj z enotami operativne armade ali pa tudi samostojno. V nadaljnjem razvoju bi se tako kot operativna armada tudi glavnina teritorialne vojske počasi preobrazala v nove operativne enote, večina teritorialne vojske pa bi še naprej ostala razdeljena na manjše teritorialne enote. Seveda bi se takšne operativne enote nove operativne armade zbirale in delovale najprej v republiških okvirih, v naslednjem obdobju pa bi glavnino ali pa vsaj njihov del razporejali po strateških potrebah države. Tako bi spet imeli, v novih razmerah, tudi močne enote operativne armade in prav tako močne ter povsod pričujoče teritorialne enote.

Iz vsega tega sledi tudi odločitev, kakšno naj bo razmerje med tema dvema medsebojno odvisnima deloma, tako po številu kot po oborožitvi in opreми, v začetnem obdobju vojne in v pripravljalnem obdobju — v miru.

Rihard Jakopič: Grabljice, 1904—1914, olje

Pravilno določiti njuno medsebojno razmerje je strateško zelo pomemben del naših nazorov o ljudski obrambi.

Formalistično bi lahko sklepali, da operativna vojska ne more biti nikoli preveč močna in tehnično prezasičena, zato trud in vlaganja skupnosti v mejah kar največjega gospodarskega naprežanja ne morejo biti nikoli previsoki. Toda naj si bo to videti še tako res, utegne biti takšno stališče tudi nevarno. Če more operativne vojske, predvsem v tehničnih rodovih kot so letalstvo in mornarica, tankovske enote in težko topništvo, ne bi bila usklajena z realno zastavljenimi strateškimi cilji, odvisna od moči morebitnega nasprotnika, bi se utegnilo zgoditi, da drage in močne formacije in orožje ne bi dali tistega, kar bi lahko, njihov bojni učinek ne bi bil ustrezen njihovi vrednosti. S tem pa bi bili zaman materialni izdatki in mnoge odpovedi delovnih ljudi in iznevarjena bi bila upanja.

Če bi bila premoč nasprotnika preveč izrazita v letalstvu ali mornarici, z uporabo helikopterskih in tankovskih enot ter z večjimi operativnimi desanti, potem načelno vzeto številčnost in opremljenost operativne armade ne more biti odločujoča za končni uspeh. To pomeni, da v takšnih razmerah ne bi bilo odločilno, ali bi imeli na voljo milijon ali poldrugi milijon borcev, 500 ali 1000 letal, 5 ali 9 tankovskih brigad in podobno. To pa zato, ker pri spopadu enot enake vrste, slabša stran ne more dati tistega, kot bi lahko glede na svojo resnično moč, če je druga stran neprimerno močnejša.

Iz strateške ocene, da se precej številnejši in tehnično bolj opremljeni armadi ne bi mogli uspešno in dolgo upirati samo z operativno armado, pa naj si bo še tolikšna in še tako sodobno oborožena, sledi ugotovitev, da je treba poiskati pač nekaj novega, kar bi nevtraliziralo številčno in tehnično premoč nasprotnika. To novo pa so številne in raznovrstne partizanske in teritorialne enote, diverzantske skupine, civilna zaščita in podobno, kar pomeni teritorialno obrambo in upor vseh ljudi, tudi tistih, ki se ne bodo mogli boriti z orožjem, pa se bodo kako drugače vključili v splošni upor. To pa pomeni, da bomo imeli na voljo 3 do 4 milijone Jugoslovanov v obeh delih oboroženih sil, operativnem in teritorialnem in še kakšen milijon mlajših in starejših letnikov, moških in žensk, ki bodo prav tako ustrezno vključeni v vseljudski odpor. To pa je prav gotovo moč, ki je ne gre podcenjevati. Lahko smo prepričani, da zmoremo uspešno vseljudsko vojno in da lahko tudi zmagamo ne glede na številčno in tehnično premoč nasprotnika, kar nam kažejo naše skušnje iz obdobja narodnoosvobodilnega boja kot tudi skušnje osvobodilnih vojn drugih narodov v minulih desetih letih, predvsem alžirskega in vietnamskega naroda.

Toda nazori o vseljudski vojni bi bili samo pravno izdelana zamisel, če praktično ne bi imeli ustreznega številčnega razmerja med obema deloma oboroženih sil, kar velja tudi za razmerje v oborožitvi. Torej je strateško odločilno, kolikšna bo operativna armada in kako bo opremljena z modernim orožjem in tehničnimi sredstvi, pa tudi kako je organizirana in kako bo s sodobnimi orožji opremljena teritorialna vojska, da bo imela poleg pušk in mitraljezov še ročne in težke metalce min, topove, razne rakete, orožja za protiletalsko zaščito, ročne bombe in tromblone, razne mine in razstreliva, sredstva za zvezo in podobno. Odločilna je strokovna izurjenost operativne vojske in prav tako tudi izurjenost teritorialne vojske.

Ne more biti sporno, da je tudi v miru treba skrbeti za teritorialno vojsko, za njeno oborožitev in urjenje, da mora tudi vojna industrija izdelovati primerno orožje. Takšno orožje bi v primeru vojne prav gotovo uporabili kar

najbolje, pa najsi velja to za teritorialno ali operativno vojsko. Nekoliko bolj zapleteno je z operativno vojsko. Govorili smo že o njeni vlogi, pomenu in o vsem, kar vpliva na njeno velikost, številčnost, oborožitev in opremo. Ni dvoma, da mora biti operativna vojska močna in moderno opremljena. Njena moč in tehnična opremljenost morata biti v skladu s politično-strateškimi ocenami morebitnega nasprotnika, predvsem pa v skladu z možnostjo lokalne vojne, ki zahteva močno operativno vojsko. Če bi bila operativna vojska šibkejša, kot kažejo realne ocene, bi bilo to slabo, predvsem v začetnem obdobju, ne glede na morebitno lokalno ali blokovsko vojno. Iz teh ocen slede tudi ugotovitve o teritorialni obrambi. Biti mora toliko močnejša, kolikor številčno in tehnično močnega nasprotnika upoštevamo. Torej je treba kar najbolj točno oceniti vse možnosti in poiskati pravo, ali vsaj približno pravo mesto za razmerje med enakopravnima in neločljivima deloma naših oboroženih sil, tako številčno kot v oborožitvi in opreми.

Morebitno nesorazmerje, ki bi bilo v škodo teritorialnemu delu, bi bilo usodno, če bi nas sovražnik že v začetnem obdobju prisilil, da bi morali vso težo odpora prenesti iz operativne na teritorialno vojsko. Posledice neprimerne organizacije in oborožitve teritorialne vojske bi bile več kot hude.

Teritorialna vojska je organizirana v skladu z našim samoupravnim socializmom in družbeno politično strukturo ter tako, da je kar najbolj učinkovita. Vendar pa ne more biti samo stvar republike ali pokrajine, še manj pa komune, ne glede na njeno gospodarsko moč, ali bodo njeni za vojno sposobni občani opremljeni z ustreznim orožjem in opremo. Temeljna dolžnost vse družbenopolitične skupnosti je, da je vsak občan sposoben braniti svobodo, neodvisnost in celovitost domovine ne glede na to, kje se bo boril. To je tudi dolžnost ožjih skupnosti, republik, pokrajin in komun. Operativna vojska je vojaško strateška obveznost vsakega naroda in narodnosti, vsake republike in vseh skupaj. To mora veljati tudi za teritorialno vojsko, vsaj za njeno glavnino. Teritorialna vojska ni samo oborožena sila republike, je vojska vse skupnosti. V morebitni vojni bo, odvisno od razmer, prej ali slej prerasla v operativne enote, ki se bodo spet po potrebah in možnostih borile povsod, kjer bodo potrebne. Torej je treba oba dela naših oboroženih sil po njunem pomenu in uporabi obravnavati kot medsebojno odvisna in neločljiva, kot celoto.

Obramba vsakega kraja države je obramba vse skupnosti. Zato mora skupnost po nekih kriterijih zagotoviti potrebna sredstva za pglavitne sile teritorialne vojske. To seveda ne izključuje obveznosti delovnih organizacij, komun, pokrajin in republik, da sodelujejo pri tem. Pri iskanju in določanju ustreznih kriterijev bi verjetno kazalo začeti pri namenu, pomenu in načinu verjetne uporabe teh enot. Delovne organizacije lahko na primer sestavijo ustrezne zaščitne enote, potrebne za to, da organizaciji zagotove normalno delo v svojih razmerah, za boj proti diverzijam, sabotажam in podobnemu, za nujno protiletalsko zaščito. Te svoje zaščitne enote bi opremile same. Komune bi morale s pomočjo pokrajin, republik in federacije verjetno poskrbeti za oborožitev mladine, za zaščitne enote krajevnih skupnosti in za jedra višjih enot teritorialne vojske. Ustrezno velja tudi za pokrajine in republike. Seveda bi bile vse te enote, poleg partizanskih enot, le jedro, ki pa bi bilo dovolj sposobno, da se bo iz njega razvila močna teritorialna vojska, za katero je treba preskrbeti orožje in opremo. Torej mora tudi skupnost skrbeti za ljudsko obrambo v celoti, za operativno vojsko in osnovne sile teritorialne vojske. Naša skupnost ne daje tako malo denarja za narodno obrambo. Z dopolnitvijo iz delov-

nih organizacij in višjih skupnosti ga bo morda povsem dovolj, samo bolje ga bo treba razporediti in uporabiti za vso narodno obrambo.

Če bomo dosledno izpeljali naše nazore o narodni obrambi, se bo zelo povečala in okrepila obrambna moč naše skupnosti. Politični temelj tega so samoupravljanje, enakopravnost narodov in narodnosti in socialistična demokracija. Ustrezno obravnavanje in primerno razmerje med operativno in teritorialno vojsko in njuna medsebojna odvisnost so strateški temelji organizacije, oborožitve in uporabe oboroženih sil.

Naši nazori o narodni obrambi zagotavljajo kar največjo bojno pripravljenost za vsak primer, lokalno ali blokovsko vojno in za vsakega nasprotnika. Vendar je treba vedno vedeti, s katere strani grozi konkretna nevarnost naši državi in svobodnemu razvoju naše samoupravne socialistične družbe. To pa praktično pomeni, da mora biti proti takšni konkretni nevarnosti obrnjena organizacijska, materialna in politična pripravljenost oboroženih sil in vseh družbenopolitičnih struktur. Samo tako ne bo presenečenja.

V tem prispevku ni bilo govora o pomembnih vprašanjih, ki prav tako sodijo v naše nazore o narodni obrambi, na primer o velikosti vojaške industrije, ki mora biti sposobna izdelovati orožje tudi, če bi napadalec nadzoroval večino države. Govorili tudi nismo o prilagajanju politično-gospodarske in družbene strukture vojnim razmeram, o politično-strateških kriterijih, kadar se je treba odločiti za porušenje objektov večjega vojaško-gospodarskega pomena, o tem, kdaj lahko državljani v posebno važnih službah v večjih naseljih ostanejo na delovnih mestih tudi na začasno okupiranem ozemlju, o civilni zaščiti in podobnem. Vse to so pomembna vprašanja, na katera je naša teorija narodne obrambe večinoma že odgovorila ali pa jih še obravnava.

Naša samoupravna družba je že poiskala ustrezne in najboljše rešitve na področju vseljudske obrambe. Toda tako kot povsod, tudi tu ni odvisno vse samo od najbolj popolnih programov, pravilnosti in jasnosti načelnih zamisli in doktrinarne stališč, odvisno je tudi od konkretnih priprav in praktičnega prilagajanja najbolj ustreznih odločitev. Zato je prav, da so pri tem sodelovale vse družbenopolitične sile, skupnosti, organizacije, znanstvene ustanove in posamezniki. In temelj naših nazorov o narodni obrambi je tudi to, da se vedno, v pripravljalnem obdobju in pozneje, opira in mora opirati na najširšo osnovo.

Odločilno za to, da morebitni napadalec niti ne bo poskušal prestopiti naše meje, je pripravljenost ljudi na odpor za vsako ceno, popolna pripravljenost pravočasno opraviti vse organizacijske, kadrovske, materialne in druge priprave. To pa je tudi velika posebnost in prednost naših nazorov o ljudski obrambi.

Pričakovanja in upanja

Jurij Holy

»Čas postaja nepomemben. Čas je v nas samih in zato lahko z njim, vsaj v trenutkih sreče, tudi gospodarimo. Če ne bi bilo tako, bi bilo že vse vnaprej pripravljeno in čudovite stvari, kot so sanje, pričakovanja in upanja, ne bi niti obstajale. Piši mi, ljuba, kako zdaj živiš, kako je pri vas, ker moram vedno čutiti utrip najinega mesta.

Neponovljivost najinega srečanja naj vedno ostane v najinem spominu in najina ljubezen naj premaguje vse zmote, ki se rojevajo v nama, in vse laži, ki se dogajajo v najini bližini. Spet se bova srečala. Prepričan sem, da do takrat ohraniva vse, kar sva prižgala tistega velikega večera, ko sva odkrila svoji novi, čudoviti podobi.«

Koliko resnice v teh nekaj besedah! Koliko življenjskega spoznanja v dveh odstavkih, namenjenih v pismu ljubljeni osebi! Kako preprosto se preteklost, sedanost in prihodnost združujejo v stavku »čas postaja nepomemben«! Čas, ki ga pa vendarle razmejujejo mejniki, katerih se s spoštovanjem spominjamo, saj pomenijo velika dejanja preteklosti, brez katerih ne bi bilo spoznanja, da je »čas v nas samih, zato lahko z njim gospodarimo«, ne bi bilo spoznanja, da ni nič pripravljeno vnaprej, zaradi česar obstajajo čudovite stvari, kot so sanje, pričakovanja in upanja.

Letos se spominjamo enega takih mejnikov: 10. oktobra bo poteklo 50 let, ko se je v Zagrebu zbralo petdeset predstavnikov komunistične mladine iz vse Jugoslavije. Sklenili so, naj se združijo vse mladinske komunistične organizacije v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije, s kratico SKOJ.

Tako se je torej začelo v Zagrebu. Kako pa je bilo tisti čas pri nas, na Slovenskem? To je bilo vprašanje, ki sem ga zastavil tovarišu Francetu Klopčiču, tedanjemu dijaku. Tovariš Klopčič je odgovoril:

»Prvo pokolenje mladih komunistov je zrastle po prvi svetovni vojni, ko je globoko nezadovoljstvo prešinjalo ljudstvo, ko so se vrstili številni prevrati in so narodi iskali novih idej, kako spremeniti človeško družbo, da ne bo več izkoriščanja, zatiranja in vojn. V začetku leta 1920 je nastalo v Ljubljani Društvo študentov-komunistov, a kmalu nato prva krajevna organizacija Zveze komunistične mladine Jugoslavije.

Vzgajale so nas trdo materialne težave, kalili delavski boji, usmerjali vzorniki misli. Vroče smo pritrjevali Cankarju, z navdušenjem smo brali Gorkega in Uptonja Sinclaira, študirali smo Marxa in Lenina. Vedeli smo za staro pravdo Matije Gubca, za pogum pariških komunarjev in za oktobrsko revolucijo boljševikov. V začetku nas ni bilo veliko, toda bili smo polni idej, delali smo marljivo in požrtvovalno.

Med nami so bili mladi delavci, kakor na primer Matija Gorenc in Edo Jilemnicki, ki sta oba vajenca, znala spraviti stotine vajencev v pohod za svoje zahteve po ljubljanskih in mariborskih ulicah, ali Beno Jugovar, organizator stavke steklarskih vajencev v Zagorju, ali Franjo Kozar in Rudi Rojc, ki sta zbrala okrog sebe mlade somišljenike in jih združevala v ilegalne celice, a sama sta postala delavska pesnika. V naših vrstah so bili mladi intelektualci, poznejši pisatelji in pesniki, gledališčniki in pedagogi, inženirji in zdravniki, delavski vodniki in profesionalni revolucionarji. Nismo imeli abstraktnih, modno načičkanih konstrukcij v glavi, pač pa smo imeli pred seboj konkret-

nega sovražnika, meščansko oblast, izkušeno in neusmiljeno, ki nas je odpuščala iz služb in iz šol. Zato smo uporno delali in se učili konkretno in v tisočih vsakdanjih prozaičnih opravkih.

Ustanavljali smo društva, pevske zборе, dramske krožke, prve otroške skupine, predhodnice kasnejše organizacije mladih pionirjev. Izdajali smo prvi mladinski list, ki so ga pisali in urejali sami mladinci, člani Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Imenoval se je Proletarska mladina. To je bilo v letih 1922 in 1923. In ko so se pojavili prvi fašisti v Sloveniji, tako imenovani orjunaši, smo jih leta 1924 sprejeli v Trbovljah z orožjem v rokah.

Za to nismo prejeli nobenih honorarjev, niso nam preskrbeli nobenih dobrih služb. Spoznali pa smo zapore in robijo.

Zanikali smo krivice starega sveta, toda zaradi tega nismo zanikali materialnih in kulturnih pridobitev prejšnjih stoletij. Nobenega anarhizma nismo poznali. Nestrpno smo si želeli novega reda in zato smo se trudili s starejšimi generacijami vred in z njihovimi izkušnjami v vodstvu, da ustvarimo čim širšo enotnost vseh delovnih ljudi v boju za socializem. Pot smo si odpirali ne z rojstnim listom, ki priča o mladosti, marveč z znanjem in delom.

Bili smo puntarji proti takrat obstoječi družbi in prihajali smo v spopad z gospodujočimi vrhovi, včasih tudi s starši. Priborili smo si priznanje z nesebično, idejno dejavnostjo in s trdno vero, da delamo prav, ko pripravljamo revolucijo. Ni nas bilo sram povedati komur koli, kadar koli in kjer koli, da smo komunisti in revolucionarji. Šli smo, kakor je zapisal Bratko Kreft l. 1926: »Proti vetru, za vihar«.

Ko sedaj pogledamo nazaj, lahko pokažemo, koliko se je uresničilo od naših idej. Mnogo pa še čaka uresničitve, kajti svet je velik in hiti naprej, terjajoč vedno nekaj novega, resnega.«

Šli so mladi komunisti »proti vetru, za vihar«. Šli pa so tudi v vihar, ko je zahrumel, da podre krivice starega sveta, šli so v ogenj, ki ga je vihar zanel in šli tudi skozi ogenj v pomiritev, iz katere ni vrnitve. Šli so vanjo z nasmehom na ustnicah. Anton Škrajnar je 13. julija 1942, tik preden je izdihnil pred sovražnikovimi puškami, star 21 let, zapisal:

»Ljubljeni moji mami!

Mama, tukaj Ti sporočam za Tebe hudo žalostno, toda za mene veselo vest, da bom moral umreti. Kako in zakaj, Ti povejo, ako bo še katerikrat prilika, Tvoji sorodniki. Mama, jaz Ti samo to lahko povem, da bom umrl z nasmehom na obrazu.

Mama, veš, pa ne smeš jokati, bodi rajši ponosna na svojega vrlega in junaškega sina, ki umira za slovenski izumirajoči narod, toda dvignil se bo še tudi on enkrat.

... Mama, veš, na svojega sina pa kar lepo pozabi ali pa še enega naroči, da me bo nadomestoval v materinem srcu in drugod.

... Tukaj prejmite vsi pozdrave tudi od ostalih, ki jih je doletela ista usoda kakor Tvojega sina. Nas je 6 kandidatov, ki pa smo vsi veseli, da se lahko žrtvujemo za nas Slovence, ki smo ponosni nase in na slovanske narode.

Mama, vedi, da je padlo mnogo družinskih očetov, zakaj ne bi tudi jaz.

Saj Vam bom lahko za vzgled v družini do konca Vašega življenja, ki Vam ga pa želim še na mnoga leta.

Tako, sedaj pa prejmite mnogo pozdravov in poljubov od Vašega nepozabnega sina Toneta ... «

Ogenj pa je bilo treba zanetiti. Pognati iskro v revolucionarno napetost, ki se je stoletja nabirala v malem slovenskem narodu, iskro, ki bo najbolj

*Veža v hiši na
Njegoševi cesti v
Ljubljani. Načrt.
(Družina, desni
del leve strani),
1927, pastel*

oholemu nasprotniku vseh nasprotnikov tega naroda, iz katerega je hotel narediti bolj hlapčevskega hlapca kot kateri koli dotedanji samozvani gospodar, iskro torej, ki bo sprostila napetost v mogočen obračun s fašizmom in vsemi tistimi, ki so se skrili pod plašč mračne ideologije, da bi lahko še naprej počenjali tisto, kar je tovariš Klopčič imenoval »krivice starega sveta«.

In spet so bili tu mladi komunisti, ki so s svojimi starejšimi tovariši sprožili revolucijo ljudi vseh nazorov in plasti in skupno z njimi zmagali. Kako pa se je to začelo? Na tako zastavljeno vprašanje je odgovoril predvojni delavec in komunist, tovariš Viktor Stopar.

»V času diktature med obema vojnama je Komunistična partija Jugoslavije doživljala hude udarce. Njeno vodstvo je zapustilo domovino. Leta 1935 sem začel delati v Zvezi komunistične mladine Jugoslavije in pozneje v Komunistični partiji, pa v tovarniškem komiteju železniških delavnic v Zagrebu, kjer sem bil zadolžen za mladino. Leta 1936 je nenadoma prišlo neko nerazumljivo navodilo iz tujine, na podlagi katerega smo začeli razpuščati mladinsko komunistično organizacijo. Tako imenovani dobri člani organizacije so bili tedaj sprejeti v Komunistično partijo, drugi pa so bili prepuščeni sami sebi brez točnih navodil, kaj in kako naj delajo. Popolnoma razumljivo je, da je mladina, ki ni bila sprejeta v Partijo, hodila okoli nas in nas spraševala, kdaj bo lahko s svojim delom nadaljevala. Ker smo se morali držati stroge konspiracije, tem mladim ljudem nismo smeli ničesar povedati. Seveda smo jih zaradi tega veliko izgubili, ker se sami niso znašli, niso bili toliko zreli ter marksistično podkovani, da bi v obstoječih organizacijah sami od sebe delali. K sreči je domače vodstvo, kolikor ga je pač bilo, to situacijo kmalu popravilo, vendar vseh komunističnih mladincev ni bilo mogoče ponovno vključiti v delo. Pri nacionalnih komitejih so nato ustanovili komisije za mladinska vprašanja, ki pa niso imele organizacijskih nalog, pač pa so samo na splošno dajale navodila, naj se mladina vključi v obstoječe legalne organizacije in v njih deluje. Seveda brez organizacije ta zadeva ni šla, zato so nacionalni komiteji komisije razpustili in leta 1939 ustanovili pokrajinska vodstva komunistične mladine s centralnim vodstvom za vso Jugoslavijo. Pokrajinska vodstva mladine niso več organizirala v nekakšno kopijo Komunistične partije, pač pa v množično mladinsko organizacijo. Ustanovljen je bil tudi Pokrajinski komite komunistične mladine za Slovenijo. Postal sem sekretar tega komiteja, na katerega čelu sem bil do leta 1943. Po ustanovitvi pokrajinskih vodstev so bile takoj formirane tudi okrožne, okrajne in vaške organizacije, katerih posebno pomembna naloga je bila pridobivati za najnaprednejše ideje mladino, ki je bila že vključena v druge, legalne organizacije, bodisi meščanske, socialnodemokratske, pa klerikalne, nacionalne. Ugodni rezultati so bili vidni že po dveletnem delu na novo organiziranega vodstva komunistične mladine. Čvrsta organizacija je obsegala vsaj dvakrat toliko članov, kakor jih je imela Partija v tej dobi, da ne govorim o tem, da je bila mladina povsod, v vseh društvih zelo močno zasidrana in da je imela okoli sebe širok krog simpatizerjev, mladih marksistov, ki so bili pripravljeni sodelovati s Partijo, s komunistično mladino in vsem naprednim gibanjem. Ob okupaciji Jugoslavije se je večina mladine iz starih meščanskih mladinskih organizacij, ki so prenehale delovati, množično vključevala v gibanje proti okupatorju. Zanimiv je primer Zveze kmečkih fantov in deklet, ki je pristopila v celoti v OF. Zaradi izredne revolucionarnosti članstva pa je konec leta 1941 CK KPS odločil, naj se organizacija v celoti vključi v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije. Vse to se je pokazalo tudi v partizanskem gibanju, saj so člani Zveze komunistične

mladine Jugoslavije bili nosilci prvih akcij in prve partizanske enote so bile sestavljene do 80 % iz samih mladih ljudi. Tako je partizanstvo postalo splošno mladi leta 1942 masoven pojav.«

Bilo je hudo, vendar priborili so si veliko pomlad leta 1945, po kateri so hrepeneli dolga leta. Mnogi je niso dočakali. Med njimi je bilo največ mladih ljudi in med temi zelo veliko članov Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Tistim pa, ki so se preborili do prve svobodne pomladi in dočakali prvo svobodno jesen, ko je bila proglašena Federativna ljudska republika Jugoslavija, je pesnik Oton Župančič dejal:

»Blagrujem vas. Rasli ste daleč od pomehkuženosti polpreteklih časov, že v mladosti ste občutili ostrost življenja pod jarmom tujega zavojevalca, gledali ste od blizu razdejanje, razboj, požig in pomor; očetje so vam bili preganjani, matere, brate in sestre so vam vlačili po ječah in taboriščih, ako se niso umaknili v goščo in goro in prijeli za puško. Marsikateri izmed vas, kakor je bil šibek, je morda sam nosil orožje in se boril ob strani starejših tovarišev za teptano pravico.

V trdi šoli ste zrastle. In vendar vas blagrujem. Zakaj v tej šoli ste se napolnili z velikimi čustvi in z visokimi mislimi, v zgodnjih dneh ste poizkusili mnogo bridkega, zato pa ste se naučili odpornosti, vztrajnosti, potrpežljivosti, svobodoljubja, poguma, tovarištva in zvestobe, požrtvovalnosti in junaškega duha.

Da, blagrujem vas. Pridobili ste svoji duši lastnosti, ki so kreposti; in teh vam bo treba pri delu za novo domovino, za mlado jugoslovansko republiko. Ta nova država, ta mlada republika je pripravljena za vas, saj jo boste prej ali slej prevzeli od njih, ki so jo ustvarili z veliko ljubeznijo in s hudimi naporji, da bo vaše in bodočih rodov življenje lepše od vsega prejšnjega. Za ta prevzem pa se najbolje pripravljate, ako v sebi s trdno voljo neprestano čvrstite tisto, kar je plemenitega zbudila v vas težka skušnja vojnih let. In tako boste kos nalogam, ki vas čakajo.«

Kako so mladi ljudje v najtežjih dneh naše revolucije »pridobili svoji duši lastnosti, ki so kreposti«; kakšna je bila šola, v kateri »so se napolnili z velikimi čustvi in visokimi mislimi«; kakšne so bile bridkosti, iz katerih »so se naučili odpornosti, vztrajnosti, potrpežljivosti, svobodoljubja, poguma, tovarištva in zvestobe, požrtvovalnosti in junaškega duha«? Po odgovor sem odšel k tovarišici Micki Fajdigovi-Mihailovičevi, ki je iz kmečkega dekleta, doma iz Sodražice pri Ribnici, postala prekaljena borka za osvoboditev svojega in drugih jugoslovanskih narodov.

»V revolucijo sem se vključila takoj leta 1941 v domačem kraju. V partizane sem stopila maja 1942, in sicer v Krinski odred. Kmalu nato se je pričela roška ofenziva. Ko je bila končana in smo se stari borci ponovno sešli, sem bila sprejeta v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije. V Komunistično partijo pa sem bila sprejeta leto dni pozneje, to se pravi septembra 1943. Izmed borb pa mi bo najdlje ostala v spominu tista na Ilovi gori. Tedaj sem bila hudo ranjena v veliki nemški ofenzivi. Ostala sem na položaju štiri dni brez vsake pomoči. V moji bližini so se gibali Nemci, ki me k sreči niso našli, bila sem na pol gola, sneg je metel po meni. Svojo puško sem zakopala, imela pa sem pri sebi pištolo, saj se ne bi hotela živa prepustiti Nemcem, če bi me našli. Ves čas, vse štiri dni pa sem si vroče želela, da bi nekoč dočakala svobodo. No, pa sem jo. Našel me je namreč neki borec, bil je celo iz mojega bataljona. S položaja sem nato odšla v premično bolnišnico 18. divizije, ostala v njej nekaj tednov, nato so me odpeljali v neki oddelek bolnišnice na Rogu.

Rihard Jakopič: Brezdomec, 1927, pastel

Tam sem ležala skoraj leto dni. Iz roške bolnišnice sem odšla na Planino, kjer so bili rekonvalescenti in od tam z letalom v Italijo, kjer so me operirali. Decembra leta 1944 sem se z ladjo vrnila v Split. V Splitu sem do marca 1945 delala pri komandi vojnega področja srednje Dalmacije, nato pa odšla v Biograd na moru v bazo glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske Slovenije, kjer sem delala do osvoboditve kot šifrerka.«

Zveze komunistične mladine Jugoslavije ni več. Prenehala je obstajati 15. decembra 1948, ko se je združila z Ljudsko mladino Jugoslavije. Obstoje posebne mladinske komunistične organizacije ni bil več potreben. Mladina, odtlej torej organizirana v enotni mladinski organizaciji, je razvijala in razvija revolucionarne tradicije in družbene odnose dalje, le v drugačnih, novih pogojih. Dovoljujem si na tem mestu uporabiti besede tovariša Staneta Kavčiča, ki je v letu 1963 med drugim zapisal:

»Generacija, ki je preživela svojo mladost v revoluciji, je zdaj v zreli življenjski dobi. Novi rod je zdaj stopil na njeno mesto. On ni neposredno doživljal in sodeloval v oboroženi revoluciji. Bil je rojen, rasel in se vzgajal in

se vzgaja v socialističnem družbenem sistemu. V tem obdobju so bile napravljene tudi velike spremembe. Nacionalna in socialna osvoboditev slovenskega naroda je postala dejstvo in hkrati z njo je dosežen tudi že velik napredek v materialnih temeljih naše družbe in človeškem in kulturnem vzponu delovnega človeka. Novi časi prihajajo. Temeljito so se spremenili in se še spreminjajo pogoji dela in življenja in medsebojni družbeni in družabni odnosi. Nekateri stari pogledi, stališča in družbene norme izginjajo hkrati z mnogimi ostanki materialne zaostalosti in revščine, podedovane iz nekdanjih, kapitalističnih časov. Vštric z vsemi temi spremembami pa se menjajo tudi ljudje in to se najbolj odraža na doraščajoči generaciji.«

Kako opaža današnji mladi človek, da »prihajajo novi časi«? Kako se v njegovem mišljenju kaže dejstvo, da so bile v »socialističnem družbenem sistemu, v katerem je bil rojen, je rasel, se vzgajal in se vzgaja, napravljene tudi velike spremembe«? Kako predvsem občuti, da »so se spremenili in se še spreminjajo pogoji dela in življenja in medsebojni družbeni in družabni odnosi«? Za odgovor na ta vprašanja sem prosil dijaka IV. letnika gimnazije Matjaža Omladiča. Takle je odgovor:

»Kadar se ozrem skozi okno in se mi pred očmi odpre pogled na množico ljudi, ki hodijo mimo hiše, ki hitijo vsak v svojo smer, vsak s svojimi problemi v mislih, vsak s svojo življenjsko nalogo na ramenih; ko se mi torej pogled ustavi na tem neizmernem valovanju, na tem neustavljivem gibanju, se nehote zamislim: kakšen je smisel tega valovanja, tega gibanja, tega življenja? In kakšen je smisel mojega življenja v tem gibanju?

Kako neboljlen si, človek! Postavi se pod veliko goro in videl boš, kako si majhen! Upri se z vsemi silami v veliko skalo in začutil boš, kako si ne-močen! Zazri se v neskončno vesolje in spoznal boš, kako si neznaten! Kako neboljlen si, človek!

Toda, človek, postavi kamen na kamen in zgradil boš palačo! In palača naj se vpne v nebo in naj bo višja kot gora! O, človek, kako si velik! In, človek, sestavi železo v železo in zgradil boš stroj! In stroj naj razbije skalo! O, človek, kako si močan! In, človek, izmakni naravi moč, združi silo s silo in dobil boš novo moč, ki bo silnejša od narave in tedaj se boš lahko povzpел v vesolje, kajti premagal boš naravo! O, človek, kako si mogočen!

Ljudje! Podajte si roké, staknite glavé! In v sebi boste začutili moč, da bi predstavljali goré!

Pod mojim oknom pa množica še zmerom valovi. Toda zdaj slišim v tem gibanju življenje, zdaj vidim v tem gibanju silo, zdaj čutim v tem gibanju smisel. In zdaj vem tudi, kakšen je smisel *mojega* življenja. Vsi skupaj gremo po poti, ki ji je v neskončnosti postavljen cilj: z neizmerno močjo premagati naravo, doseči večno srečo in večni mir.«

Po zadnji Matjaževi besedi nisem imel več vprašanj. Ostalo je samo pre-pričanje, da gremo res »vsi skupaj po poti, ki ji je v neskončnosti postavljen cilj: z neizmerno močjo premagati naravo, doseči večno srečo in večni mir«. In ostalo je tudi prepričanje, da so tem besedam zelo blizu besede mladega zaljubljenca: »Čas postaja nepomemben. Čas je v nas samih in zato lahko z njim, vsaj v trenutkih sreče, tudi gospodarimo. Če ne bi bilo tako, bi bilo že vse vnaprej pripravljeno in čudovite stvari, kot so sanje, pričakovanja in upanja, ne bi niti obstajale.«

PARTIZANKA

*Njene oči,
te njene oči
so se tako
iskrile,
v njih ni bilo
strahu in ničesar,
kar bi rade
prikrile.*

*Svet je odseval
v teh očeh
da ni mogel
bolj jasno.
Bile so vedre,
bile so mirne,
le včasih so blisnile
strastno.*

*Bila je drzna,
da malo takih,
nič je ni
upognilo.
In vse na nji
je bilo tak čisto
in nenavadno
milo.*

*Veter je rad imel
njene lase,
sneg se na njih
nabiral,
in vsakdo je zanjo,
kakor da mora,
misli in besede
izbiral.*

*Srečali smo se
v koloni
v šesti
ofenzivi,
da je potem
več videli nismo,
bili so premiki
krivi.*

*Srečanja so,
ko roka v roko
prvič in zadnjič
seže.*

*In med njimi
bila so topla
kot kaplja krvi
še sveže.*

*Tistega dne
je odšla
v patroljo
že ob rani uri,
gnana
od sovraštva
do fašistov
kakor jadro v burji.*

*Šla je z drugimi
prostovoljno,
bilo je pozno
jeseni.
V mnogih od nas
je bila tesnoba
navzlic
vedrini njeni.*

*Nekajkrat je še
pomahala
tam na liški
cesti.
Potem se je izgubila
na stezi
med brezami
in brestih.*

*Prešle so težke
noči in dnevi —
hudi boji
se bili,
nje pa nismo
ne z očmi
ne s srcem
pozabili.*

*Tam pri Drežnici,
tam je pala,
v čelo jo je
zadelo.
Na njenem grobu,
ko smo ga našli,
je resje bilo
že velo.*

*»In še po smrti« —
je nekdo rekel
»so se ji oči
iskrile.
V njih ni bilo
strahu in ničesar,
kar bi rade
prikrile.«*

*»V njih je tudi
v trenutku smrti
vesoljni svet
odseval« —
je menil drugi,
medtem ko je, ganjen,
dnevnik v rokah
predeval.*

*V njenih očeh je
— smrt fašizmu
še po smrti
pretila.
Brigada jo je
maščevala
v bojih,
ki jih je bila.*

*Srečanja so,
ko roka v roko
prvič in zadnjič
seže.
In med njimi
bila so topla,
kot kaplja krvi
še sveže.*

SE ŠE SPOMINJAŠ?

Se še spominjaš?

*Bilo je poleti:
tank je hrumel pod hosto,
nizko je letela štuka
čez drevje, temno i gosto.
Listje je
ranjeno
padalo s krošnje.
Strojnica drdrala.
Izmenoma
sva drug drugega
tiho,
čisto tiho
klicala.*

*Rekla si:
tudi to bo minilo.
Nič ni močnejše od volje.*

*Potrpi, dragi.
Kmalu,
kmalu bo bolje.*

VISOKO SO LETELE PTICE

Se še spominjaš?

*Bilo je o svitu.
Visoko so letele ptice.
Ti si spremljala njihov let,
jaz — tvoje lice.*

*Roke si razširila
kot da bi tudi
ti poleteti htela.*

*Tisti hip je
kolona s čelom
ob vasico zadela.*

*Solza je, čista
kot rosa
kanila z lica.*

*Rekla si:
žal mi je,
žal mi je, dragi,
da nisem ptica.*

**KAKO NAJ BREZ
TEBE ODIDEM?**

*Se še spominjaš?
Tiste jasnine. In vetra.*

*Rekla si: zunaj je zora.
Kot jadro je bilo napeto
krilo šotora.*

*Zopet me nekam (kam le?)
kličejo.
Kako naj brez tebe odidem?
Vem, ti boš drhtela
čakala
drhtela
če pridem ali ne pridem.*

*Rekla si (bleda):
pojdi, mili.
Vojna je —
tudi te minejo.*

*Nekega dne
(kdo ve katerega dne?)
strahote izginejo.*

DALEČ NA SEVERU

*Tam daleč ...
tam daleč na severu
v Pokolpju
tam žubori reka.
Srebrni se,
leskeče.
Vse naokoli mir ...
Bilo bi čudovito
ob njenem bregu
prebiti
vsaj en večer —
vsaj en večer.*

*In čuti
utrip srca,
miren ... zelo miren.
In poslušati:
nekje blizu bije
v dobrem, starem zvoniku.
In gledati
nebo domače
in zvezde v vsem njihovem miku.*

*Rekla si :
ali bom kdaj, še kdaj
prišla domov?
In
do svoje mame?*

*V tem trenutku
je vse življenje
do danes
bilo podobno nedosanjani bajki —
zate in zame.*

DOMAČIJA

Pripovedujem :

*reka
(Kolpa)
srebri se, žubori
in leskeče.
Vsenaokoli mir.
Bilo bi čudovito
na njenem bregu
prebiti
vsaj en večer —
vsaj en večer.*

*Postlušati
starih jablan šum
v senci pradavnih zidov.
In poletja klic
tam
od vinogradov.
Gledati
dedov čoln, ko z žitom
proti mlinu odide.
Ležati v travi
z očesom,
uprtim
v višine.*

*Rekla si :
čemu si utihnil, moj mili?
Tvoja zgodba me je
vso prevzela
tu globoko na dnu.*

*Željna sem,
neizmerno željna
doma in miru.*

VRNITEV *Se še spominjaš?*

*Bilo je jeseni:
bližali smo se
domu.
Na mnogih pragih
je srce kipelo
nama in marsikomu.*

*Rekla si:
pojdi
tja, moj mili,
pokliči,
odpri mi vrata.*

*(Visoko je letela
lastavičja
gosta,
radostna jata.)*

*In spet
ob svojem
ognjišču
sedimo.
(Belili bomo,
mi reče.)*

*In vemo:
Vojna ... vihar je
mimo.*

*Vse teče
in preteče.*

**PREVEDEL
MATEJ BOR**

Rihard Jakopič: Sejalec. Domačija, 1927—1934, olje

Pramen dima ob Morači

Sreten Asanović

(Starci so gnali Italijana iz vrbovega šibja; medtem ko so ga skoraj porivali, je pred njimi poskakoval in vse bolj razdiral polkrog. Poskakovali so tudi starci, hripavo dihal, pokašljevali in se zmagoslavno ozirali drug na drugega, kakor da so hoteli prepričati sami sebe, da gre za moč, ki je ni, in da so opravili pomembno dejanje. Petko Krlagan, mož z najdaljšimi brki v Bregavcih in okolici, tesno prepasan z nekakšnim vojaškim pasom prek zbledele in raztrgane srajce, je držal v rokah staro ribiško mrežo; drugi so nosili reznike, vile, jermenje in palice, nekaj pa jih je bilo, ki so imeli navadne pastirske palice. Zeko Stanojkin, kocinast in poten, s temnim kožuhom, ki ga je vedno nosil brez srajce na goli koži, je držal debel kol s kovinsko kljuko na koncu, s čimer vlačijo košare iz reke. Opletal je z njim naokoli in hkrati metala kapo v zrak.)

Bepo je otopel od bolečin in strahu. Skozi meglo je videl tistih nekaj nepotrebnih mesecev, ki jih je preživel v skrivališču v neposredni bližini te čudne vasi. Spomnil se je na sklep, ki je dozorel v njem takoj po prihodu v staro mestoce, iz katerega je razgled na vse strani zastiral venec gora z vrhovi nekje visoko nad oblaki, s koničastimi, nazobčanimi in kot kristal lesketajočimi se vrhovi, ki so motili svetli mir umitega neba.

Mestece je ležalo sredi gole ravnine. Zdelo se mu je, da je veter s severa razpihal še zadnje prgišče mastne zemlje, da je bilo vse suho in oglodano, kakor da bi bile kobilice tam. Skalovje iz okamnelega peska na obrežju reke ga je spominjalo na jalovo trdo lavo, ki jo je nekoč videl na pobočjih Vezuva.

Vasi, razmetane po ravnini, so ga plašile z opazno revščino in z žalostnimi hišami brez vrtov in rastlinja: samo strehe in zidovi. Njihovi prebivalci so bili hladni in nezaupljivi, čeprav so po glasnem govoru in s pretirano gestikulacijo, kadar med njimi ni bilo tujca, dokaj spominjali na Bepove rojake z juga.

Namesto da bi se Bepo spustil v pogovor z otroki, ki so se kar naprej igrali nekakšne vojske ali pa so zmikali stvari vojakom in po skladiščih, namesto da bi se poskušal približati kakšnemu domačemu dekletu na enem izmed trških vodnjakov ali da bi se vsaj od svojih rojakov naučil kakšno besedo teh ljudi, brž ko je njegova enota prišla v neprijazno, pred tremi leti zavzeto deželo, pa je kar naprej iskal možnost, da je lahko odšel po svoje, da je taval ob bregovih ledene Morače, ki je bila prav tako kakor on samo popotnik skozi ožgano Čemovsko poljano, ne da bi ji nudila vlago ali hlad, pa tudi od nje ni prejemala ničesar. Gola poljana je ostajala srdita in ožgana. Reke ni bilo niti videti niti čutiti, čeprav jo je rezala na dvoje po vsej dolžini. Hitro se je valila skozi korito v razgreti in soparni ravnini in v jezero se je stekala hladna in divja, ko da bi v istem trenutku izvirala izpod snežnih gora na severu.

Ko je Bepo nekoč taval ob reki, je odkril Bregavce, majhno vas, ki se mu je zdela drugačna od drugih, povezano s hribi, pa tudi z reko, ki se je stekala ob njihovem podnožju; to je bila vas, v kateri so se mu ljudje zdeli dobrotnejši in mirnejši od vseh, ki jih je dotlej videl na tem srditem peščenem polju.

Tu ga je prvikrat do neke mere zapustil strah, ki se ga je polastil že tistega dne, ko se je s svojo enoto vzpenjal od morja po vratolomnih ovinkih ozke in razkopane ceste.

Čeprav je bil v mestu, nabitem z vojsko in izven dosega komunistov, ga je bilo kar naprej strah; bal se je meščanov, bal se je svojih rojakov, bal se je zemlje, ki jo je uničevala vročina. Strah je naraščal z vsako vrnitvijo zdesetkanega konvoja, ki se je ponavadi opotekal v mesto ob zori z vzdih, z vonjem etra in z novimi gomilami na katoliškem vojaškem pokopališču. Strah so večale tiste nesmiselne plohe strellov in rafalov iz utrjenih bunkerjev okoli mesta, čeprav se je streljanje ponavadi začinjalo takrat, ko je kakšen pes popadel konzerve, obešene na gosto bodočo žično ograjo.

Niti sam ni vedel, kdaj se je odločil, da bo zbežal. Morda že takrat, ko je prihajal v ta kotel, ko je preklinjal sebe, ker tega ni storil že v Italiji, pa naj bi se zgodilo z njim karkoli. Da bo zbežal, ampak ne h komunistom. Oni takoj mobilizirajo italijanske dezertarje, to pa je še bolj nedvomna smrt od te tukaj. Zato je sklenil, da bo odšel po svoje, in sicer naravnost v Bregavce, kjer je zemlja drugačna, polna vrbovega grmičevja in globokih jam ob reki in kjer so travniki pobarvani s poleglo otavo, po kateri so se pasle številne črede ovac. Morda ga bo kdo izmed teh ljudi celo vzel k sebi, je premišljeval, saj bi lahko delal na polju. Morda ga bodo skrili: tam, kamor, kot je videti, ne prihajajo ne Italijani ne komunisti.

Vas Bregavci je ležala blizu mesta, vendar zunaj vseh poti, vklenjena med reko in venec golih hribov. Pozimi so bili čisto odrezani od sveta; bujni kratki potok jim je presekala edino pot do vasi, potok, ki se je potem zgubil kot ponikalnica.

(Čim bolj so se starci približevali vasi, spotikajoč se ob prodno kamenje, redko vresje in dračje, tem bolj jim je rastel greben. Njihov negotov korak je postajal vse bolj zagrizen. Hrup se je počasi stišal in starci so usklajeno tiščali Italijana naprej pred sabo in mu pretili s palicami in rezniki. Zeko Stanojkin ga je tu in tam udaril po zadnji. Italijan je pospešil korak, ampak Zeko ga je s kljuko na drogu besno zadrževal; očitno je užival v takšni igri.)

To se je zgodilo nenadoma v poznem poletju. Imperij se je razsul kot gnil splav. Oficirji so začeli brezglavo in nedostojanstveno bežati s kovčki in se tlačili na vojaška vozila; vojaštvo se je prerivalo, da bi se dokopalo do kamionov; živahni bersaljeri brez čelad in perjanic so se poskušali dokopati do svojih motorjev, ki so že ropotali v rokah njihovih komornikov. Beseda kapitulacija je razpršila še tisto malenkost obveznosti in strahu pred kaznijo. Vsakdo se je poskušal skriti, se zgubiti nekje v daljavi, oditi iz tega prekletega kraja, v katerem je iz vseh strani pokalo kot na sejmu. Vse je trepetalo ob rušenju in stokanju zbeganih italijanskih vojakov in ob nekakšnem nepovezanem hrupu. Nastajal je in naraščal enoten hrup, ki je spominjal na bobne nje ubijajočega mesta in na uničujočo poletno nevihto.

Pozneje so posamični nemški motoristi začeli naganjati cele čete in bataljone v vojašnice kot črede ovac v staje, kjer so jih razorožili in priprli. Nekateri črnosrajčniki so se potem, ko so se malo opomogli, pridružili gonjačem v strahu, da bi jih ne zasegla jeza dolgo zastraševane vojaške raje.

(Bregavcem se je posrečilo ostati ob strani vse do nekaj dni nazaj. Največjo zaslugo so si pridobili s tem, da so razpad Italije proslavili z obilnim streljanjem in veseljem. Vojski so se izmikali kot deževnim kapljam; ni jih doletel ne rop ne mobilizacija vse do osvoboditve. Takrat so prišli in rekvirirali vse, živo in mrtvo, fante in možake srednjih let pa so prostovoljno zbrali

v dopolnilni bataljon. Priglasilo se je tudi nekaj deklet, da bi odšle z vojaki. To je bila nezaslišana sramota, posebno še zato, ker so v okoliških vaseh posmehljivo pripovedovali, kako se je nekoč sveta kraljica Kosara ustavila z Vladimirovimi kostmi pred naraslim bregavškim potokom. Klicala in prosila jih je, naj jo spravijo na drugo stran, da bi lahko nadaljevala pot s svetimi relikvijami proti jugu v Elbasan, vendar nobena od moških glav ni imela korajže, da bi ji pomagala ali da bi jo vsaj ojunačila. Toda prišlo je nekaj žena, do vratu so zagazile v vodo in prenesle Kosaro, ki je takrat napovedala, da bodo v Bregavcih ženske boljše od mož vse dotlej, dokler bosta obstajala čas in svet.

Nikjer niso bili možje tako bojeviti in hrupni kakor Bregavčani, kadar so se zbrali na kup in kričali na žene in otroke. Tega se niso otresli niti z leti. Ko so vsi za puške sposobni odšli, so bili starci še bolj zlovoljni in zaskrbljeni za njihovo in lastno usodo, ko da so komaj čakali na priložnost, da bi lahko ohladili svojo jezo. Kakor da bo tako minilo brez nezaželenih posledic in kakor da bodo tudi oni v tem neugodnem času pripomogli za čim hitrejši konec vojne; vojne, ki jih je oplazila mimogrede, ob samem koncu, kruto in tam, kjer najbolj boli.)

Bepo se je plazil skozi ploho najrazličnejših šumov kakor skozi minsko polje, nameril se je ven iz mesta, proti reki, sključen pod natrpanim nahrbtnikom. Če se mu posreči priti do reke, je upal, ga ne bo nihče več prijel, ker ga bodo varovale peščene pečine, ki jih je izdolbla reka. Malo je manjkalo, pa bi se skotalil po obrežju, ko je stekel do vode. Hodil je naprej ob jamah ob rečnem koritu, medtem ko so v bleščeči zarezi neba nad njim žvižgale krogle. To zvočno spremstvo ni prenehalo niti tedaj, ko se je po rečnem koritu že zelo oddaljil od mesta. Streli so bili sicer redkejši, vendar je mir med njimi še večal že tako morečo negotovost. Tudi ko se je približal Bregavcem, ni bilo nič bolje: zdaj je izpolnjeval njegov sluh enoličen šum njegovih korakov. Ritmičen in dolgočasen šum, enakomeren in neprijeten kot bi vrtil, tišji sicer, vendar vseobsegajoč ga je dušil v ušesih; drhtel je z vročino nad rečnim koritom in golim obrežjem.

Ko se je povzpел na obrežje, je hlad spuhel, ko da ga nikoli ni bilo. Žgoče ozračje je tlačilo Bepa in se prepletalo s tistim zvenom, ki je še trajal tudi potem, ko je zapustil rečno korito.

Vedel je, da ga pot ob reki proti jugu ne bo približala domovini, v kateri je bila tudi vročina blaga in prijetna, ne pa takole hudobna in morilska; ko bi ga ta pot vsaj pripeljala do skromnega miru, ko bi mu vsaj ohranila golo življenje.

Nenadoma se mu je glas zazdel znan, ne pa tudi manj nevaren. Ti skržati, ki jih je kot peska in listja, nikakor ne morejo biti podobni tistim, ki jih je doslej poznal. Nemogoče je, da bi jih bilo toliko, posebno še v tem letnem času, nedvomno sodijo k tej trdi deželi in k temu nesmiselnemu dnevu. Morda pa je to zadnji za njegove tovariše, ki z velikimi nahrbtniki brezglavo begajo okoli karavel in postaj, okoli majhnih doslej nezavzetih bunkerjev, ki ne nudijo več varnosti in razloga, da bi jih stražili.

Zdelo se je, ko da sta stalna spremljava številnih skržatov in drhtenje vročine poprijela grozeči ton zastrtega govora prebivalcev Duklje in ko da bi se vse to ztilo v en sam glas, ki ukazuje, da je njega, Bepa, treba preganjati, loviti, poditi, prijeti, podreti, zadušiti.

Nič več ni čutil ne teže nahrbtnika, ne utrujenosti zamrlih udov. Hlastil je v bližino Bregavcev, se valjal, ko da bi ne bil človek in ne stvar.

(Italijan je hodil vse bolj z odporom. Ko so že prihajali v vas, se je naglo ustavil, vzdignil roke kvišku, ko da bi zastiral oči pred nepričakovano svetlobo, in z grozo gledal razmrščene ženske, ki so tekale iz nizkih kamnitih hiš; njihova majhna okenca in vedno odprta vrata so prazna zijala s temo in goloto.

Stal je, ne da bi čutil kljuko kocinastega človeka, ki ga je tiščala v križ. Prevzela ga je otrplost, podobna tisti, ki jo je čutil takrat, ko je pribežal v to neprizanesljivo vas. Takrat se je prvikrat oglasil strah, ki onemogoča gibanje in presojo, mora, ki zatemni pogled. Ampak takrat se je vse to samo šele oglašalo, takrat je še bil nekakšen izhod, vrnitev k senčni reki in njenim globokim jamam ob koritu, možnost zariti se in skriti v mraku in hladu vlažnega peska. Zdaj ni nobene vrnitve več, ker je za njim zdaj ta surovi zbor v polkrogu z naperjenim volčjim orožjem v rokah.)

Ustavil se je, kot bi bil spodrezan, in stegnil roko predse, ko so v Bregavcih iznenada odjeknili strelji. Kaj imajo tudi tam orožje, kaj tudi tam streljajo nanj? Zdaj so se skržati, strelji in žvižg krogel zlili v visok rezek glas, ob katerem ga je spreletel srh in mu vzel dih, ga zasul z novim strahom, z mučno praznino.

Se vedel ni, kako se je znašel na obrežju v najgloblji ozki jami, ki jo je zastiralo šibje. Drhtel je zavrt v odejo; stiskal se je k zadnji steni brloga, medtem ko se je od njegovega drhtenja in pritiska glave ob svod vsipal droben pesek in drsel po kapi, obrazu, odeji in čevljih.

Po več dni ni odhajal iz brloga. Samo ponoči, da se je napil vode iz reke in da si je napolnil čutarico. Jedel je konzerve in prepečenec in skoparil z enim in drugim, pravzaprav z vsem, razen z vodo, ki je je imel v bližini v izobilju. Pozneje je spoznal, da si bo moral najti nove hrane, ker je zaloga vendarle hitro kopnela. Ovco, ki je prišla do vhoda v njegovo luknjo, je hitro odgnal, ko je pomislil, da bi jo pastirji utegnili iskati. Sestavil si je načrt, da se bo ponoči vtihotapil v vas in da bo kradel, kar bo pač mogel.

Zgubil je sleherni odnos do časa, ki je mineval; vedel je le, da so se topli dnevi že zdavnaj stekli, kakor je minil tisti šum, ki ga je spremljal, ko je prihajal v bližino Bregavcev. Zamenjalo ga je zavijanje severnika in dežja in narasla reka, ki je segala do vhoda v votlino. V tesni prostor je nanosil veliko sena, tako da je bilo vse, kar je imel, posuto z bilkami. Ob sleherni uporabi je moral svoje stvari otesati, dokler se ni čisto privadil tudi na seno in na umazanijo, na dolge, zapuščene lase in divjo brado.

Drget zaradi mraza je bil vendarle znosnejši od tistega, ki ga je tresel prvega dne. Privadil se je že skoraj na vlago in na vlažne obeske v votlini. Iz nemirnega spanja se je prebujal utrujen od dolgega ležanja.

Najhuje mu je bilo, ker si je neprestano želel, da bi si zakuril ogenj in se ogrel. Zdelo se mu je, da bi mu ogenj olajšal prezimitev, mu utrdil kosti, nadomestil prijatelje in mu razblinil samoto. Z živim ognjem bi se pogovarjal kot s človekom; lahko bi se mu potožil in se posvetoval z njim. Ogenj mu je postal največja vrednota življenja, razigranega in trepetajočega. Bepo si ni želel ljudi, pač pa ognja, da bi mu grel mokro dušo.

Prijeli so ga za hrbtom, ko se je pred votlino ogreval ob razkošnem ognju iz kupa suhljadi; ogenj je objemal z rokami in nogami, z odprtimi čeljustmi je vdihaval vroči dih plamena.

Pripeljali so ga v večjo kamnito hišo, ga pahnili, da je sedel ob ognjišču in potem so tudi oni molče posedli.

(Starci so sedeli v krogu okoli ognjišča in okoli Italijana, si ogledovali njegovo brezoblično obleko in nagubane čevlje. Zeko Stanojkin je kar mimogrede pomaknil svojo nogo ob njegovo in na oko meril dolžino stopal. Krlagan ga je ostro premeril z očmi in mu z obrvmi zagrozil, da bi ga s tem opozoril na resnost položaja. Novica Mišurovič, ki je že skoraj čisto izhlapel in je bil znan po svoji gostoljubnosti, je ponudil Italijanu steklenico z žganjem. Nezaupljivo jo je prijel, potem pa se je ozrl po temačnem krogu zagonetnih in trdih obrazov. Malo je srknil in vrnil gostitelju. Jovana Brajović je ponudila Italijanu nekaj kock sladkorja, zavitih v bel robec, medtem ko so si starci podajali žganje iz rok v roke.)

Bepo je začel upati. Morda pa to vendarle še ne bo konec. Ti ljudje so dobri, takšni so, kakršni so se mu dozdevali ob prvem prihodu v vas. Te žene, ki se jih je bal, razmrščene in črne kot krokarji in ki zdaj stoje v krogu za hrbti mož, ga ne opazujejo s sovraštvom, pač pa s skrbjo. Ena mu je dala celo prgišče tobaka in krpo časopisnega papirja.

Ravno ko je premišljeval, kaj naj napravi s tem, so se starci začeli spet pogovarjati, kot bi se prepirali. Pramen upanja je ugasnil, še preden je komaj zasijal.

(Naj ga sodimo? Naj ga ubijemo? Zakaj? Ker je sovražnik. Ker je Italijan. Okupator. On je kradel tiste ovce. Skriva se pred kapitulacijo. On je kriv, ker so odpeljali mladince. Ampak oni so se spopadli z Nemci. Vseeno, sovražnik je. Pustite, da jaz uredim z njim. Saj ne vemo niti, kdo da je. Greh je, videti je kot svetnik. Gotovo je fašist. Morda pa tudi ne. Da, fašist je. Fašist.)

Bepo je sključen poslušal glasove, čutil je, da prihaja konec, da zanj ni rešitve, in da ne more ničesar storiti, da bi to spremenil; ne razume teh ljudi, oni pa njega ne. V ušesih mu je odmevala ena sama beseda — fašist, ponavljala se je kot grom, kot ropotanje voza, dušila ga je, on pa je vzdrhteval ob njenem ponavljanju kot pod udarci. Prizadeval si je ujeti še druge besede, ki jih ni razumel, da bi odkril, kaj sklepajo ti bojevitni starci. Potem pa je začel s suhim, počenim glasom, kot bi se davil v zadnjem krču; najprej počasi, potem pa hitreje kot bi se mu mudilo, da bi preglasil besede in medklice starcev, začudenje in šepetanje žena, kakor da bi se mu neznansko mudilo čim prej in čim bolje povedati to, kar ve. Bepo je v grobni tišini pred začudenimi pogledi komaj izgovarjal pesem:

*... Bandiera rossa la trionferà
Viva il comunismo e la libertà ...*

(Vsi so nemo gledali v Italijana in se obdržali v istem položaju, v katerem so bili v trenutku, ko je začel peti. Osupli ob nepričakovanem izstopu niso mogli razumeti razloga in smisla nenavadne žalostinke. Pesem je bila zapeta s trudom, kakor da bi se trgala iz drobovja prestrašenega pevca. Ko je Italijan prenehal, ves potan in otrpel, se nihče ni premaknil niti odprl ust. Nihče ni vedel, koliko časa je trajala nerazumljiva tožba. Neprijetna, grozeča tišina je stisnila starce in žene, napolnila je golo na pol mračno hišo. Vsi so napeto čakali, da bi se zgodilo nekaj, kar bo prineslo preobrat in olajšanje; dih vetra bi utegnil pospešiti rešitev, ali kakšna beseda odločitev, smrt ali življenje.)

(Prevedel France Vurnik)

Rihard Jakopič: Starec, 1927, oglje

Četrta in peta sovražna ofenziva

Generalmajor Fabijan Trgo

Avtor tega dela o četrty in peti sovražni ofenzivi si je prizadeval, da bi podal na temelju dosedanjih spoznanj in najnovejših virov (v glavnem nasprotnikovih) celotno podobo velikih vojnih dogodkov v Jugoslaviji v prvi polovici leta 1943.

Ker je to obdobje eno najpomembnejših in najusodnejših med narodnoosvobodilno vojno, je povsem logično, da se o njem tudi največ piše. Obe sovražni ofenzivi zavzemata najuglednejše mesto v našem zgodovinoписju, obšla pa ju ni tudi svetovna historiografija. Od prvih do današnjih del so razlike v kvaliteti zelo občutne, vendar, gledano v celoti, ima vse, kar je bilo napisanega, določeno vrednost. V našem primeru dokumenti ne morejo dati vsega in odgovoriti na vse. Zato so pomembni za boljšo osvetlitev takratnih dogodkov osebni dnevniki ali avtentične beležke posameznikov. Faktografijo so pogosto obogatili tudi osebni spomini udeležencev, kar je še posebej pomembno za obdelavo tistih dogodkov, o katerih ni dovolj pisanih dokumentov. Iz obilice takšne literature smo izkoristili le tista dela, katerih vsebina je bogata; njihovim pričevanjem in spoznanjem pa smo dodali še nekatera nova, kar je bilo mogoče šele sedaj, ko so dostopni nujni viri (nemški, italijanski in kvizlinški arhivi).

Danes lahko kritično ocenjujemo, kar je bilo doslej napisano. Stevilni avtorji so po vojni napisali precej analitičnih del. V njih so obdelali boje v celoti ali pa posamezne vidike teh bojev. V tem delu bomo konstatirali tudi nekatere napake in opozorili na ugotovitve, ki se nam zdijo nespreejemljive. O njih je avtor v opombah podal svoje mnenje, komentar manj pomembnih napak pa presega okvir tega dela. Posebej moramo poudariti, da obstajajo dela, ki jim je čas potrdil njihovo vrednost, in brez katerih bi bilo zgodovinoписje tega obdobja naše vojne pomanjkljivo ter osiromašeno. Med temi deli zavzemajo vidno mesto dela, ki jih je napisal neposredno po bitki poveljnik NOV in POJ Josip Broz-Tito.

Več kot dve desetletji smo zbirali dokumente (večina jih je bila že objavljenih), vendar je bilo še do nedavnega dosti nerazjasnjenega in neznanega. Na osnovi pomankljivih virov so se pogosto izoblikovala mnenja, dajali so interpretacije in sprejemali napačne zaključke, ki so jih neredko jemali kot zanesljive. Novo gradivo, ki ga je zbral vojaško-zgodovinski inštitut, pa je pojasnilo mnoge neznanke in temeljiteje osvetlilo dogodke iz prve polovice leta 1943. To gradivo je na primer odstranilo praznino o razlagi, kako je prišlo do pete sovražne ofenzive (operacije »Schwarz«). Danes poznamo o tem vse bistvene detajle. Z njihovo pomočjo smo revidirali tudi nekatera že sprejeta pojmovanja. Novi podatki razlagajo širše tudi nekatere že prej znane pojave in omogočajo tudi popolnejšo rekonstrukcijo dogodkov. Obogateni arhivski fond in obstoječa literatura dajeta več možnosti za obdelavo tega obdobja naše vojne.

Pred zgodovinarji je naloga, da še temeljiteje preučijo vse tiste dejavnike in vzroke, ki so vplivali na to, da sta se četrta in peta sovražna ofenziva končali z zmago narodnoosvobodilne vojske. V tem smislu bodo naša spoznanja obogatila in razširila to znanstveno zborovanje, posvečeno obletnici bitke na Sutjeski.

Opomba: Avtor je napisal to delo za znanstveno posvetovanje »Neretva — Sutjeska 1943« v Sarajevu 27. VI.—2. VII. 1968. Opombe so zaradi obsežnosti izpuščene.

V njih je avtor obsežno citiral gradivo iz naših, nemških, italijanskih in kvizlinških arhivov. V opombah navaja avtor tudi uporabljene dokumente, osebne dnevnike, avtentične beležke in osebne spomine udeležencev ter predvsem izvlečke iz njih.

Zimske in spomladanske operacije v Jugoslaviji leta 1943

V poldrugem letu osvobodilnega boja, ki so ga pod vodstvom Komunistične partije začeli leta 1941, so jugoslovanski narodi izbojevali velike vojaške in politične zmage. Jugoslavija je postala v zaslužnji Evropi bojišče v pravem pomenu besede. »Vojna, ki jo bojujemo na Balkanu, je enaka vojni v Rusiji, v severni Afriki...« Narodnoosvobodilno gibanje je postalo sestavni del protifašistične koalicije. Nacistična Nemčija in fašistična Italija sta bili prisiljeni, da angažirata v bojih proti partizanskim odredom in narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije že od samega začetka vstaje pomembne vojaške efektivne, ki bi jima bili še kako potrebni na drugih bojiščih. »Operacije proti partizanom so resnične, prave operacije.«

Prizadevanja okupatorjev in kvizlingov ter emigrantske kraljevske vlade in četnikov Draže Mihailovića leta 1941 in v prvi polovici 1942, da bi razbili narodnoosvobodilno gibanje, zadušili vstajo in uničili partizanske odrede ter brigade, niso uspela. Resnici na ljubo je treba povedati, da so imele okupatorske in kvizlinške ofenzive (med bolj poznane sodijo tako imenovana prva, druga in tretja sovražna ofenziva, dalje operacije v Sloveniji, na Kozari in v Sremu) delen uspeh, vendar niso dosegle zaželenega cilja: zadušitve vstaje. Vseljudska osvobodilna vojna se ni mogla več zaustaviti, saj se je, gledano v celoti in ne glede na delne objektivne in subjektivne težave, vse bolj razplamtevala. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je ustvarilo jasno politično koncepcijo osvobodilnega boja proti okupatorju in njegovim domačim pomagačem, v okviru katere se bo razvil boj tudi za nove družbene odnose.

Razvoj narodnoosvobodilnega boja in revolucije v Jugoslaviji se je gibal v smeri izgradnje in krepitve obojestranskih sil ter izgradnje in razvijanja nove, ljudske oblasti (sistem ljudskih odborov), katerih politična osnova je bila enotna organizacija narodnoosvobodilne fronte.

Pod neposrednim vodstvom vrhovnega komandanta Josipa Broza-Tita je sredi leta 1942 krenila skupina proletarskih in udarnih brigad s tromeje med Bosno, Hercegovino in Črno goro v ofenzivo proti zahodni Bosni in Hrvatski. To dejanje je vsekakor največji vojni dogodek v letu 1942 na jugoslovanskem bojišču. V tej ofenzivi partizanskih brigad (pozneje divizij), ki je trajala do konca leta 1942, so te proletarske in partizanske brigade uničile skupaj s krajiškimi in dalmatinskimi partizanskimi četami številne nasprotnikove postojanke, osvobodile Konjic, Prozor, Duvno, Šujico, Livno, Aržano, Posušje, Mrkonjić-grad in Jajce. V nadaljevanju ofenzive so osvobodile Bihač, Bosansko Krupo, Slunj, Veliko Kladuše, Cazin in druga mesta. Razbile so številne nasprotnikove posadke (zlasti ustaške in domobranske) ter zaplenile velike količine orožja in opreme. Skupine proletarskih krajiških, hrvatskih in slovenskih partizanskih brigad so tedaj dosegle pomembne rezultate: z osvoboditvijo velikega števila mest in vasi je v zahodnih delih dežele nastalo svobodno partizansko ozemlje s površino blizu 50.000 km², ki so ga Nemci imenovali »Titova država«. S tega ozemlja, kot ustrezne osnove, je lahko glavnina narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije začela s širšimi operacijami v več smeri oziroma proti sosednjim področjem. Centralni komite KPJ in Vrhovni štab sta tedaj prišla v Bihač, od koder sta lahko še bolj uspešno vplivala na razvoj osvobodilne vojne in revolucije, zlasti v osrednjih in zahodnih predelih države.

V istem obdobju, to je v drugi polovici leta 1942, je doseglo narodnoosvobodilno gibanje pomembne uspehe tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Močan razmah bojev je pripeljal do oblikovanja brigad NOV v Sloveniji, Slavoniji in Dalmaciji. Slovenske partizanske čete so vzdržale močno sovražno ofenzivo na osvobojeno ozemlje. Ta ofenziva je z manjšimi prekinitvami trajala od julija do novembra 1942. leta. Slovenske brigade so osvobodile nova področja. Januarja 1943 so se spojile na področju Zumberačke gore s hrvatskimi brigadami ter skupno z njimi razširile svobodno ozemlje Zumberka.

V Srbiji so partizanski odredi, ki so preživel več sovražnih ofenziv do septembra 1942, spet oživili svojo aktivnost, zlasti v južni Srbiji oziroma na področju Toplice, Jablanice in Crne trave. Tu je po vrsti uspešnih akcij nastalo svobodno ozemlje okoli planin Jastrebača, Radana, Kukavice in Ozrena. V Vojvodini, še posebej v Sremu, je postala partizanska aktivnost vse intenzivnejša. V Makedoniji je raslo protiokupatorsko razpoloženje med ljudstvom in nastajali so ugodni pogoji za osvobodilni boj, ki se bo razplamtel v letu 1943.

Vse te uspehe je narodnoosvobodilno gibanje izvajalo v času, ko so čete fašističnih sil na evropskem in afriškem bojišu (druga polovica leta 1942) prodrle do najoddaljenejših točk: na vzhodni fronti so se približale Volgi in sočasno globoko prodrle na Kavkaz, v Afriki pa so dosegle El Alamein.

Za vojaškopolični položaj v Jugoslaviji konec leta 1942 je značilno, da sta presla v novo kvaliteto dva bistvena činitelja osvobodilne vojne in revolucije: oborožena sila in ljudska oblast.

Kot posledica razvoja oboroženih sil narodnoosvobodilnega gibanja in zaradi potrebe po obsežnejših in skupnih operacijah je nastala narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije. Vrhovni poveljnik NOV in POJ je 1. novembra 1942 izdal ukaz o formiranju divizij in korpusov. Z oblikovanjem višjih taktičnih in operativnih enot so bili postavljeni temelji nove organizacijske strukture oboroženih sil narodnoosvobodilnega gibanja. Ta edinstveni proces, ko je nastajala armada med okupacijo, brez stalnega ozemlja, brez kakršnekoli neposredne pomoči se je razvijal v vsej deželi. Konec leta 1942 je ta armada s svojo dejavnostjo vezala 7 nemških, 18 italijanskih, 5 bolgarskih divizij, madžarske okupatorske enote v moči kakih treh divizij, in veliko kvizlinških enot.

Vzporedno z nastajanjem narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije so v vsej Jugoslaviji rasli in se razvijali narodnoosvobodilni odbori kot »zametek ljudske oblasti«. Poleg občinskih in okrajnih odborov so nastajali tudi višji organi ljudske oblasti, odbori posameznih pokrajin. Na velikem svobodnem ozemlju v zahodni Bosni, Liki, Baniji, Kordunu in delno v Dalmaciji je ljudska oblast združevala prizadevanje ljudstva v njegovem osvobodilnem boju in organizirala družbeno in politično življenje. Sočasno se je formirala na svobodnih ozemljih tudi vojaška zaledna oblast: poveljstva mest in področij s svojimi partizanskimi stražami.

Kot rezultat vseh prizadevanj in uspehov v osvobodilni vojni se je sestala dne 26. novembra 1942 v osvobojenem Bihacu ustanovna skupščina Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ). Ustanovitev takšnega političnega in predstavniškega telesa je zahtevala stopnja razvoja osvobodilnega boja. AVNOJ se je uradno razglasil in konstituiral kot najvišji politični organ narodnoosvobodilnega gibanja.

Velik polet osvobodilnega boja in revolucije v drugi polovici 1942, ki je konec tega leta dobil svoj izraz v oblikovanju osvobodilne vojske in AVNOJ, ki je deloval kot prva revolucionarna skupščina jugoslovanskih narodov, čeprav formalno še ni bil oblastveni organ, je pripeljal v težaven položaj okupatorja in domače izdajalce, zlasti kvizlinško Neodvisno državo Hrvatsko. Ti uspehi konec 1942. leta so dokazovali vitalnost narodnoosvobodilnega gibanja, ki je vzdržalo hude preizkušnje v okoliščinah, ko ga zavezniki še vedno niso podpirali niti hoteli razumeti in ko so se v deželi njegove oborožene sile bojevale proti številčno in tehnično neprimerno močnejšemu nasprotniku. Te uspehe je gibanje lahko doseglo zaradi enotnosti ljudstva in njegove aktivne udeležbe v osvobodilnem boju.

Jeseni leta 1942 je vrhovni komandant določil koncepcijo nadaljnjega angažiranja glavnine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, še posebej skupine divizij, ki je bila pod njegovim neposrednim poveljstvom in ki bo prodirala proti jugovzhodnim predelom dežele. Ta sklep je imel strateški smisel. Slonel je na spoznanju razvoja in nadaljnje krepitve osvobodilne vojne in revolucije. Operacije v Hercegovini, Črni gori in Sandžaku in eventualni prehod v južno Srbijo bi pripomogle k razbijanju četnikov in spet razplamtele boj v jugovzhodnem delu dežele. Poleg tega bi bile s prisotnostjo močnih partizanskih sil v vzhodnih predelih ogrožene nemške komunikacije, ki vodijo od Beograda k Solunu in Sofiji. V skladu s tem je vrhovni komandant poslal v Srbijo in Makedonijo člana vrhovnega štaba Svetozarja Vukmanovića-Tempe, da bi pomagal pri organizaciji in vodenju bojev.

Ker je bila nacistična Nemčija življenjsko zainteresirana za ureditev razmer v Jugoslaviji, se je Hitlerju kljub neuspehom v dotedanjih prizadevanjih spet porodila ideja o uničenju partizanskih enot in zasedbi svobodnega ozemlja. Oktobra 1942. leta je poklical na sedež glavnega stana v Vinici na posvetovanje komandanta nemške 12. armade generala A. Löhra in šefa kvizlinške NDH A. Pavelića, da bi podvzeli nove ukrepe proti upornikom, zlasti pa še zaradi ureditve razmer v NDH, ki ni izpolnila svoje vloge kot dobavitelj delovne sile za nemško industrijo in čet za vzhodno fronto ter kot nemška surovinska baza. Hitler je v svojem govoru v Vinici ugotovil, »da je prišel do prepričanja, da se lahko popravijo neugodne razmere v hrvaški državi le, če bi uničili vse oborožene sile tam, kakor tudi na ozemljih pod italijansko okupacijo, kolikor te sile niso regularni hrvaški ali italijanski

vojaki«. Hitler je menil, da je mogoče urediti razmere v NDH le z vojaško akcijo. Menil je, da bo po ureditvi notranjih razmer sposobna živeti samostojno, in »...da se lahko vse nemške čete spet umaknejo« — in »uporabijo na drugih bojiščih«. Löhrr poudarja, da je bil Hitlerjev glavni razlog za »očiščevalno akcijo« to, da bi po osvoboditvi nemških čet le-te lahko poslali na vzhodno fronto, kar je bilo v skladu s tedanjim zahtevom nemškega vrhovnega poveljstva (OKW) pridobivati nove rezerve.

Dogodki na vzhodnem in afriškem bojišču in v zvezi s tem spremenjena vloga jugoslovanskega bojišča, zlasti v primeru izkrcanja angloameriških čet na Balkanu, so povzročili, da so postale obsežne »očiščevalne operacije« ali zimske operacije v Jugoslaviji še bolj aktualne.

Konec 1942. in v začetku 1943. leta je prišlo do strateškega preobrata v drugi svetovni vojni. Po hudih porazih fašističnih armad na vzhodni fronti — poglavitnem bojišču druge svetovne vojne — in v Afriki je prešla pobuda v roke sil proti-hitlerjevske koalicije.

Bitka za Stalingrad, ki je 19. novembra 1942 prešla v odločilno fazo, je hitro pripeljala do obkolitve nemške 6. armade in njenega uničenja 2. februarja 1943.

Osma britanska armada je zadnje dni oktobra 1942 začela ofenzivo proti El Alameinu, Rommelove čete pa prisilila k umiku. Dne 8. novembra so se v Maroku in Alžiriji izkrcale ameriške in britanske čete ter nadaljevale napredovanje. S tem so bile osne čete v Afriki v tako težavnem položaju, da je bilo kmalu pričakovati njihovo uničenje. Potem bi lahko zavezniki ogrožali Apeninski in Balkanski polotok.

Zaradi možnosti angloameriškega izkrcanja na Balkan je dobil ta polotok strateški pomen v vojnih zamislih obeh vojskujočih se strani. Hitlerjeve ocene o pomenu Balkana zaradi navedenih dogajanj so najbolj razvidne iz njegovega pisma, ki ga je poslal Mussoliniju 13. februarja 1943:

»Položaj na Balkanu ... razširjenost Titovih uporniških organizacij je osupljiva in zaskrbljujoča. Le malo imamo časa, da bi zatrli vstajo, če se želimo izogniti nevarnosti napada na naše zaledje v primeru anglosaksonskega izkrcanja na Balkan ...

Mislím, Duce, da so pred nami določene naloge, ki jih ni moč opraviti enostavno s pomočjo politične spretnosti. V njih je treba vnesti silo ne glede na ceno človeških življenj. Umiritev te cone Balkana je med takšnimi nalogami.

Ce se bodo dogodki razvijali, kot sem to zgoraj opisal, potem bomo imeli v času zavezniškega izkrcavanja takšen položaj, da se bodo morale nemške divizije boriti proti partizanskim bandam, namesto da bi lahko razpolagali z njimi kot učinkovitimi obrambnimi četami v boju z invazijsko armado.«

Iz teh stališč, ki so bila konec 1942 in v začetku 1943 prisotna v vseh presojah nemškega vrhovnega poveljstva o problemih jugovzhoda, lahko sklepamo, da so operacije okupatorsko-kvizlinških enot proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, ki so se začele januarja 1943, rezultat položaja na »notranji fronti« (oziroma jugoslovanski) in vpliva te fronte na pričakovano invazijo na južno Evropo. Z jugoslovanskim boriščem so računali nasprotniki in tudi zavezniki narodnoosvobodilnega gibanja, razume se — vsak s svojega stališča.

ČETRТА SOVRAŽNA OFENZIVA

Nasprotnikove priprave za četrto ofenzivo

Kot smo že prej videli, so prve zamisli o zimskih operacijah proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije nastale v Hitlerjevem glavnem stanu oktobra 1942. Takrat so tudi načelno sklenili, da jih bodo pripravili.

Izkrcanje zavezniških čet v Afriki in umik Rommelove armade sta implicirala ogroženost celotnega Sredozemlja in odprla možnosti naslednjega zavezniškega udarca na več področij, med drugim tudi na Balkan. Obramba jugovzhoda je postala zelo akutna za nemško vrhovno poveljstvo. Po njegovi oceni bi Balkan lahko učinkovito branili le v primeru, če bi razbili »uporniške sile«. Velja poudariti, da je postajal Hitler osebno vse bolj prepričan, da se bodo zavezniki izkrcali na Balkanu in da je zato treba čimprej uničiti glavnino narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ter »Titovo državo«, zlasti vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja (CK KPJ, predsedstvo AVNOJ in vrhovni štab NOV in POJ), ki je bilo na svobodnem ozemlju. Oblikoval se je tako imenovani »jugovzhodni kompleks«, kot ga je imenoval Hitler.

V pripravljalnem obdobju je bila ena najvažnejših nalog Nemcev pridobiti Italijane za sodelovanje v tej operaciji, ki naj bi potekala na večjem delu italijanskega okupiranega področja. Razen tega, glede na moč narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ter obsežnost ozemlja, ki bi ga operacije morale zajeti, razpoložljive nemške

čete in oborožene sile NDH niso bile dovolj velike, posebej še če se upošteva ambiciozni cilj: radikalno uničenje »Titove države« in glavnih sil narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Hitler je decembra 1942 povabil na pogovore v glavni stan italijanske predstavnike, ki do tedaj niso vedeli ničesar o njegovih namenih glede zimskih operacij. Sestanek je bil v njegovem glavnem stanu v Rastenburgu (vzhodna Prusija) dne 18. in 19. decembra 1942. Po zapisniku o razgovorih 19. decembra med zunanjsima ministroma Ribbentropom in Ciano ter načelnikoma vrhovnih komand Keitlom in Cavallerom, ki so bili izključno posvečeni Jugoslaviji, je Keitel dejal italijanskim predstavnikom, naj hrvatsko ozemlje očistijo skupne nemško-italijanske čete, in to že sedaj, pozimi, glede na močan angleški vpliv na tem področju. Führer je dejal, da morajo biti uničeni srbski zarotniki in da pri tem ne smejo uporabljati blagih metod. Feldmaršal Keitel je ob tej priložnosti izjavil, da je treba požgati vsako vas, v kateri bi našli partizane. Na tem sestanku so dali nemški predstavniki jasno vedeti Ciano in Cavalleru, da nameravajo razorožiti četnike. Vendar se glede četniškega vprašanja niso sporazumeli, kar je razvidno iz Cianove pripombe, ki je ob koncu konference »izrazil pripravljenost, da po telefonu pokliče Duceja in se pogovori z njim o tem vprašanju«. Računajoč s četniki kot dobrodošlimi zavezniki, se Italijani niso hoteli odreči njihovi pomoči v boju proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in so zato zavzeli negativno stališče glede njihove razorožitve.

Ko je Mussolini sprejel osnovna stališča (določena na konferencah v Rastenburgu) o operacijah proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije zaradi »vzpostavitve absolutnega miru na Balkanu«, je izdal ukaz, naj se italijanska 2. armada vključi v tako imenovane zimske operacije.

V zvezi s sklepi, ki so jih določili v Hitlerjevem glavnem stanu, sta se vladi nacistične Nemčije in Borisove Bolgarije dogovorili o razširitvi bolgarske okupacijske cone, da bi Nemci mogli umakniti 7. SS divizijo iz Srbije in jo uporabiti v zimskih operacijah.

Na temelju sklepov, sprejetih v Rastenburgu, je komandant nemških oboroženih sil za jugovzhod general Löhr 29. decembra izdal direktivo za »okrepitev operacij proti partizanom«. V njej je poudaril pomen bližnje operacije: »vsa žarišča vstaje morajo biti uničena v kali. Takoj ko se pojavi kakšna nasprotnikova skupina, mora biti uničena in razpršena. Če ne bomo uspeli v tem svojem namenu pred pomladjo, ne bomo izpolnili naloge, ki nam jo je postavil führer.« Ko Löhr opozarja na težavnost položaja, podčrtuje, da le-ta »prisiljuje«, da se vodijo boji »z največjo previdnostjo; še več, položaj zahteva, da se boji prilagodijo »bojnim metodam naših nasprotnikov«. Ko je definiral Hitlerjeve direktive o nujnosti uporabe »brutalne sile« v zimskih operacijah, je Löhr ukazoval: »Vse kar služi krepitvi bojne moči in izvrstitvi zaupane nam naloge, je pravilno.«

V okviru drugih ukrepov je 1./2. januarja 1943 Hitler izdal navodilo o ureditvi poveljevanja na jugovzhodnem prostoru. Po tej direktivi je bilo poveljstvo 12. armade preimenovano v armadno skupino »E« (pod poveljstvom generalpolkovnika Löhra).

Zaradi priprav na operacije je bil v Rimu 3. januarja 1943 sestanek med poveljnikom jugovzhoda generalom Löhrom in italijanskimi vojaškimi predstavniki. Čeprav so Italijani zaradi svojih slabih izkušenj v bojih s partizani menili, da je zlasti zaradi njene obsežnosti nerealna operacija, ki ima cilj razbitje glavnine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in dosego hitrih zmag, so na tem sestanku dosegli načelno soglasnost. Dogovorili so se, da bodo operacijo izvedli v treh etapah: »Weiss I«, »Weiss II« in »Weiss III«.

Podroben načrt operacije »Weiss I« so sprejeli 9. januarja v Zagrebu na sestanku med Löhrom in Roattom. Na razgovorih sta sodelovala še general Lüters, poveljnik nemških čet na Hrvaškem (korpus »Croatia«) in general Gloria, poveljnik italijanskega 5. korpusa. Po tem sestanku so nemški in italijanski komandanti izdali povelja, iz katerih je razvidna zamisel in cilj operacij. Lüters je v svojem povelju z dne 12. januarja zapisal: »Splošen vojni položaj zahteva umiritev hrvatskega prostora. Razširitev sedanjega žarišča nemira proti severu bi lahko pripeljala do močne ogrožitve glavne železniške linije, do prekinitve preskrbe celega Balkana in Krete, s tem pa tudi do zloma celotnega položaja osi na jugovzhodu.«

Italijansko vrhovno poveljstvo pa v svojem ukazu z dne 10. januarja o »italijansko-nemško-hrvaških (nanaša se na oborožene sile NDH — pripomba F. T.) kombiniranih zimskih operacijah« takole določuje njihov cilj: »odstraniti še pred prihodnjo pomladjo stalno grožnjo, ki jo predstavljajo partizanske formacije, ki so se

pred kratkim združile in okrepile na omenjenih ozemljih... Ozemlje, ki ga je treba čistiti: cone, ki jih imajo sedaj v rokah uporniki od območja južno od Zagreba tja do črnogorske meje».

Temeljna operativna ideja operacije »Weiss I« je bila: obkrožiti in uničiti enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na svobodnem ozemlju na prostoru Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Bosanski Petrovac, Sanski most, Glina; potek izvedbe s hitrim prodiranjem dveh nemških divizij (7. SS iz Karlovca in 717. iz Sanskega mosta, ki naj bi se že drugega dne združili pri Vrtoču) presekat to ozemlje, istočasno pa naj bi druge enote koncentrično prodirale. V operaciji »Weiss II« naj bi uničili tiste sile narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, za katere so pričakovali, da bi se lahko izognile uničenju v prvi operaciji (»Weiss I«), in sicer na prostoru med Bosanskim Grahovim, Livnom, Jajcem in Ključem ter »upornikom popolnoma onemogočili življenje in delo s tem, da bi uničili vsa njihova taborišča in skrivališča«.

V operaciji »Weiss I« bodo angažirane: 4 popolne nemške divizije in ena delna (okoli 50.000 vojakov), deli treh italijanskih divizij (več kot 25.000 vojakov), ustaške in domobranske enote (okoli 10 tisoč vojakov) ter četniške formacije (okoli 2000 četnikov). Skupna moč nasprotnikovih sil je štela več kot 90.000 vojakov. Kopenske sile je podpiralo 14 letalskih eskadrilj (5 nemških, 3 domobranske, 6 italijanskih — skupno okoli 150 letal). To je bila do takrat največja koncentracija nasprotnikovih sil v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Začetek operacije so najprej predvidevali za 15. januar, vendar so ga pozneje, po vsej verjetnosti zaradi zakasnenih priprav, premaknili na 20. januar 1943. Do tedaj so se čete koncentrirale in krožno razporedile okoli svobodnega ozemlja.

Poveljstva nemških in italijanskih čet so vsestransko ukrenila, da bi operacija ostala v tajnosti.

Postopek proti civilnemu prebivalstvu med operacijo so določila povelja komandantov skoro vseh okupatorskih enot. Vsa ta povelja imajo skupen pečat: največja možna krvoločnost in brutalnost. Takšni drakonski ukrepi proti ljudstvu so imeli osnovo v Hitlerjevem ukazu, izdanem decembra 1942:

»Enote so pooblašcene in dolžne, da v tem boju brez omejitve tudi glede žensk in otrok uporabljajo vsa sredstva, če le-ta vodijo k uspehu... Niti en Nemec, ki se bojuje proti bandam, ne sme biti zaradi svojih postopkov v boju proti bandam in njihovim pristašem klican na disciplinsko ali vojaško sodno odgovornost.«

General Lütters je v svojem povelju z dne 12. januarja 1943 o vodenju bojev na hrvaškem ozemlju ukazal:

»Ravnanje s prebivalstvom:

Obesite ali ustrelite vsakogar, ki sodeluje ali je sodeloval v boju proti okupacijskim četam ali hrvatski državi. Med te štejte tudi vse tujce, ki jih zalotite v naseljih ali na bojišču. Zaprite vse sumljive osebe. Voditelje zadržite pri divizijah kot ujetnike za zamenjavo, druge sumljive pa imejte pripravljene za streljanje ob povračilnih ukrepih (talci).«

Enak postopek proti civilnemu prebivalstvu je predvidevala tudi italijanska vrhovna komanda v ukazu za zimske operacije, ki so ga izdali dne 10. januarja 1943, in ki ga je podpisal maršal Cavallero:

»Odnos do prebivalstva:

mora se odlikovati z veliko strogoostjo zaradi obsežne pomoči, ki jo nudi prebivalstvo upornikom, ravnanje v posameznih primerih pa se bo usklajevalo z ravnanjem nemških čet.«

V ukazu višjega poveljstva oboroženih sil Slovenija-Dalmacija z dne 16. januarja 1943 je rečeno o izvajanju zimskih operacij naslednje:

»Glede ravnanja s prebivalstvom in z njegovo lastnino se je treba držati naslednjih načelnih pravil:

— vse tiste, ki jih bodo ujeli z orožjem v rokah ali našli četudi brez orožja v coni v trenutku, ko potekajo boji, je treba takoj ustreliti;

— vse sposobne moške, starejše od 15 let, internirati ne glede na raso in vero, službo in zaposlitev; eventualne razlike v korist zanesljivih elementov se bodo preučile kasneje.«

Okupatorji so predvideli, naj vse moške, starejše od 15 let, internirajo v koncentracijska taborišča (Nemci 60.000, Italijani pa 30.000 internirancev).

Drastičnost postopkov proti ljudstvu v operacijah »Weiss« je najbolj izrazil nemški general Lühr, ko je 18. januarja v Zagrebu v hotelu »Esplanade« v razgovoru s Kascheom o ukrepih glede izvršilne oblasti med operacijami dejal, da »mora on vzpostaviti mir, pa četudi bi bil to mir pokopališča«.

Delo vrhovnega štaba in glavnih sil narodnoosvobodilne vojske do začetka sovražne ofenzive

Ko je vrhovni poveljnik ocenjeval, kako bi mogel reagirati sovražnik na uspehe NOVJ, še posebej v zahodnih delih dežele, je že 22. novembra 1942, ko zimskih operacij še sploh ni bilo moč predvidevati, izdal glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske direktivo za obrambo svobodnega ozemlja: »Možno je,« pravi direktiva, »da bo sovražnik kmalu začel s severa protiofenzivo širšega obsega proti našemu svobodnemu ozemlju.«

Ne glede na dejstvo, da je svobodno ozemlje bilo dragocena baza za vodenje osvobodilne vojne, na katerem je bilo moč mobilizirati nove borce in materialna sredstva, se vrhovni štab ni zavzemal za obrambo tega ozemlja za vsako ceno. Frontalno bojevanje in vezanost enot na določeno ozemlje bi namreč zelo ustrezala nasprotniku, ki bi potem zlahka s svojo tehnično in številčno premočjo tolkel enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

V skladu z načelom aktivne obrambe celo v širših operativnih in ne le taktičnih okvirih je vrhovni štab predvideval — »če bi bile za to možnosti« — tudi napad na Banja Luko s silami 1. bosanskega narodnoosvobodilnega korpusa in 1. proletarske divizije, saj je ocenjeval, da bi bila le-ta lahko glavna baza koncentracije Nemcev za vdor na osvobojeno ozemlje zahodne Bosne. Vendar tega napada niso izvedli.

Ko sta nemški in italijanski okupator pripravljala ofenzivo na osvobojeno ozemlje, je vrhovni komandant uresničeval že prej sprejeto zamisel: težišče operacij skupine divizij prenesti proti jugovzhodnim področjem dežele. Nameraval je z glavno operativno skupino divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (1. in 2. proletarska ter 3. udarna divizija) prodreti s svobodnega ozemlja proti osrednji Bosni in osrednji Dalmaciji, da bi razbil sovražnikove postojanke in udaril po komunikacijah ter s tem ustvaril pogoje za nadaljnje prodiranje proti jugovzhodu. Zahvaljujoč takšni usmeritvi ne bi prišla glavna operativna skupina, koncentrirana na svobodnem ozemlju, v primeru pričakovane ofenzive pod udar, kakor je to pričakoval sovražnik; razen tega bi bila poveljstva okupatorjevih trup v dvomu glede nadaljnjih namenov glavnih sil narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Sočasno bo 1. bosenski korpus operiral v dolinah Une in Sane in zavzel nasprotnikova oporišča, potem pa se usmeril na sever proti dolini Save. Tudi 1. hrvatski korpus bo prešel v ofenzivo: 7. divizija na področju Kostanjice, Sunje, Petrinje, Gline in Siska; 8. divizija pri Karlovcu in Tupovskem; 6. divizija vzdolž komunikacij Ogulin—Gospić—Knin in proti Gračacu. Oba korpusa bosta delovala, da bi se učvrstilo in razširilo svobodno ozemlje.

Dejavnost enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na sosednih področjih, ki jih ne bo neposredno zajela sovražna ofenziva, je bil eden od činiteljev, ki je ugodno vplival na splošen odnos sil.

V tem času, tik pred operacijo »Weiss I«, bodo posegle v boj enote 3. operativne cone NOV in PO Hrvatske (Slavonija) na področju Požeške gore in Dilja proti Podravski Slatini, Vočinu in drugim oporiščem, da bi se razširilo svobodno ozemlje.

Enote 2. operativne cone NOV in PO Hrvatske (Žumberak, Pokuplje, Zagorje, Moslavina in Bilo gora) pa so imele nalogo, da napadejo komunikacije na svojih operativnih področjih. V tem času sta napadali 13. proletarska brigada in slovenska narodnoosvobodilna brigada Ivan Cankar večje kraje v Žumberku, med drugim tudi Krašić, ki so ga dvakrat osvobodile v decembru 1942, kar je omogočilo uspešne napade na komunikacijo Zagreb—Karlovac.

V Gorskem kotaru so enote 5. operativne cone NOV in PO Hrvatske svoje svobodno ozemlje povezale s svobodnim ozemljem Like, napadale so manjše sovražne posadke in delale diverzije vzdolž komunikacije Ogulin—Sušak.

V Dalmaciji tedaj uspešno operirajo enote 4. operativne cone NOV in PO Hrvatske, zlasti v dolini Cetine. Do začetka februarja 1943 so poleg dveh že prej formiranih ustanovili še tri dalmatinske brigade. Razvija se tudi vojna na morju, ustanovi se sekcija za vojno mornarico pri štabu 4. operativne cone in 1. mornariški odred.

Slovenske enote na Dolenjskem in Notranjskem so uspešno napadale italijanske postojanke in belogardistične enote.

Z izvajanjem ofenzivnih napadov po omenjenih zamislih vrhovnega štaba so dosegle divizije pod njegovim neposrednim poveljstvom od novembra do 20. januarja, ko se je začela operacija »Weiss I«, pomembne rezultate: razbile so pre-

cejšnje nasprotnikove sile; med svojim prodorom sta 1. proletarska in 3. udarna divizija osvobodili velik del Bosne, Teslić, Jajce, Kotor-Varoš, Skender-Vakuf, ogrozile Banja Luko in vse komunikacije južno od Save; 2. proletarska divizija je razbila četniške grupacije vzdolž komunikacije Knin—Bosansko Grahovo, nato pa osvobodila Livno, Duvno in se združila s 3. in 4. dalmatinsko brigado in skupno z njima uničila nasprotnikove garnizije v dolini Cetine. Ta divizija in dalmatinske brigade (iz katerih so kasneje formirali 9. dalmatinsko divizijo) so uspešno operirale na področju srednje in v smeri južne Dalmacije.

Tako je osrednja Bosna spet postala torišče osvobodilnega boja. Za odpiranje poti k jugovzhodu je bila še posebej pomembna dejavnost 2. proletarske divizije in dalmatinskih partizanskih brigad.

Tik pred operacijo »Weiss I« so bile v sklopu glavnine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije tri skupine:

1. Prvi hrvatski korpus: 6., 7. in 8. divizija, Primorsko-goranska grupa brigad in nekaj partizanskih odredov. Bojeval se je na ozemlju Banije, Korduna, Zumberka, Like in Gorskega kotara. Stevilčno stanje okoli 16.000 borcev.

2. Prvi bosenski korpus: 4. in 5. divizija ter nekaj partizanskih odredov. Delovali so na področju zahodne Bosne. Stevilčno stanje okoli 11.500 borcev.

3. Glavna operativna skupina divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba. Še pred začetkom sovražne ofenzive je bila izven prostora, ki ga bo ofenziva zajela, in to: 1. proletarska divizija na področju Prnjavor, Teslić, Banja Luka; 3. divizija je bila v tem času vzhodno od Jajca na ozemlju Žepče, Travnik; 2. proletarska divizija je bila na področju Bosanskega Grahova, njena 1. brigada ter 4. in 5. dalmatinska brigada pa so bile usmerjene proti Imotskemu in Posušju. Stevilčno stanje okoli 14.500 borcev.

Skupna moč vseh treh grupacij je bila 42.000 borcev, oboroženih predvsem s pehotnim orožjem.

Razume se, da so imele na splošen odnos sil ter na potek bojev precejšen vpliv partizanske enote, ki so delovale izven prostora, ki sta ga zajeli 4. in 5. sovražna ofenziva.

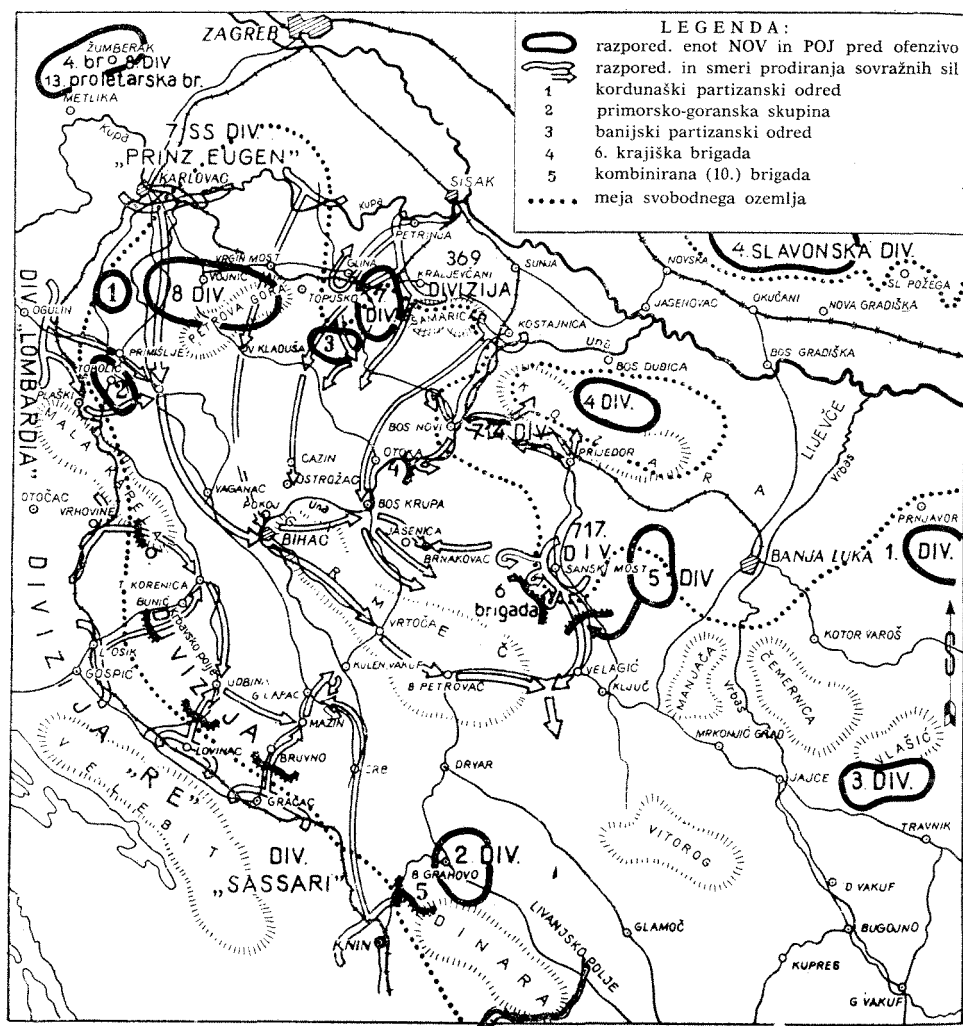
Potek in izid operacije »Weiss I«

Operacija se je začela 20. januarja s hkratnim napadom okupatorjevih in kvizlinških sil. Prvi hrvatski in prvi bosenski korpus sta prevzela vso težo sovražničkovega udara na prostoru Korduna, Banije, Like in Bosenske Krajine. Morala sta z aktivno obrambo čimdlje zadrževati sovražnika in braniti posamezne smeri, da bi preprečila njegovo hitro prodiranje na svobodno ozemlje, na katerem se je narodnoosvobodilno gibanje že razvilo do takšne stopnje, da ga Nemci niso le slučajno imenovali »Titova država«. Na tem področju sta ljudska oblast in vojaška zaledna poveljstva združevala z intenzivnim delom vsa vojna prizadevanja tamkajšnjega prebivalstva. V Bihaću je bil sedež AVNOJ. Na tem svobodnem ozemlju se je zdravilo skoraj 3000 ranjencev, katerih oskrba je bil največji problem. Tolikšno število ranjencev bo bistveno vplivalo na operativne odločitve in postopke od prvega dne operacije »Weiss I« do bitke na Neretvi. Drugi činitelj, zaradi katerega je bilo potrebno čimdlje braniti svobodno ozemlje, je bil: nujnost pridobiti prostor in čas za ofenzivno dejavnost glavne operativne skupine, ki je bila izven prostora, ki ga je zajela sovražna ofenziva.

Nemški general Lütters je svojemu korpusu ukazal: »Do 21. januarja 1941 zvečer končati obkrožitev nasprotnika. 22. januarja 1943 čiščenje naseljenih krajev na fronti obkrožitve SS divizije in 717. divizije.« Ti dve diviziji sta morali uresničiti osnovno operativno idejo operacije »Weiss I«. Toda zaradi nepredvideno močnega odpora enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije se bojna dejavnost še zdaleč ni odvijala tako, kot je predvideval in pričakoval Lütters: drugega dne ofenzive sta bili omenjeni nemški diviziji oddaljeni druga od druge okoli 150 km.

Sedma SS divizija »Prinz Eugen«, glavna udarna moč nemškega korpusa, se je v prodoru od Karlovca proti Slunju in Bihaću bojevala z 8. kordunaško divizijo in deli Primorsko-goranske grupe. Po petdnevnih ostrih bitkah se je uspela prebiti do Slunja in Velike Kladuše. Sočasno sta 7. banijska divizija in Banijski odred zadržala prodiranje 369. legionarske divizije, ki je okrepljena s polkom 187. divizije prodirala od Petrinje s črte Glina—Kostanjica na svobodno ozemlje. Pri tem je utrpela precejšnje izgube.

Iz Sanskega mosta je krenila v napad 717. nemška divizija, ki je bila okrepljena z 202. tankovskim bataljonom in 2. domobranskim gorskim zdruhom (polkom).

Prva faza četrte sovražne ofenzive (delovanje sovražnih sil)

Glavne sile le-teh so prodirale po dolini Sane k Bosanskemu Petrovcu prek Ključa, pomožne pa proti Podgrmeču (Sanski most—Jasenica). Toda kljub zelo ugodnim pogojem za prodiranje, saj so bile pred njimi v začetku le slabotni deli 4. in 5. divizije, so operirale zelo previdno ter so se pogosteje branile kot napadale. V prvih 12 dneh ofenzive je ta nemška divizija v obeh smereh uspela napredovati le 2 do 2,5 km dnevno. Njen 373. polk je bil obkrožen. Razbili ga niso zahvaljujoč odločnemu nastopu tankov in letalstva. Tako uspešna obramba 4. in 5. divizije je rezultat neprenehne aktivnosti njenih enot, junaških vdorov v zaledje in v bok nasprotnikovih kolon.

Nemška 714. divizija, ki je varovala cesto Kostanjica—Bosenski Novi—Prijedor in je imela poleg tega nalogo pomagati 369. diviziji pri očiščenju Samarice, ni pokazala večje aktivnosti.

V Liki so enote italijanskega 5. korpusa kljub večkratni številčni in tehnični premoči dosegle le omejene rezultate. Razpotegnjenim silam divizije »Re« in »Sas-

sari« na planinskem področju se je zelo uspešno uprla 6. divizija, katere dejavnost označuje manever, junaški nočni protinapadi na fronti in prodori v sovražnikovo zaledje. Le malo uspeha je dosegla tudi divizija »Lombardia«, ki se ji je na smeri od Ogulina proti Slunju uprla Primorsko-goranska grupa. Italijanske divizije so uspevale dnevno napredovati le 2 do 3 km.

Vse sovražne enote je podpiralo letalstvo, ki se mu narodnoosvobodilne enote brez protiletalskega orožja niso mogle učinkovito postaviti po robu.

Že prvega dne sovražne ofenzive je glavni štab NOV in PO Hrvatske ukazal štabu 2. operativne cone, naj z vsemi močmi napada železniško progo Zagreb—Karlovac in aktivno deluje proti Karlovcu. Sočasno je štabu 3. operativne cone ukazal, naj napada železniško progo Beograd—Zagreb. Po teh ukazih sta na Zumberku 4. in 13. brigada, ki sta se jima kasneje pridružili še 2. in 3. slovenska brigada, 22. januarja odločno nadaljevali z napadi na železniško progo Zagreb—Karlovac, 4. slavonska divizija pa je napadla progo Beograd—Zagreb na odseku Novska—Nova Gradiska. Sovražnika so te akcije enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije presele. Zaradi delovanja 4. slavonske divizije, prodora 1. proletarske divizije proti Banji Luki in operacij 4. krajiške divizije na Kozari, 714. nemška divizija, ki bi morala prodirati od črte Bosenski Novi—Sanski most, ni pokazala večje aktivnosti, saj je bila angažirana z zaščito komunikacij, ki peljejo od Banje Luke proti Savi in Uni. 714. nemška divizija bi morala prodirati s črte Bosanski Novi—Sanski most. Kljub temu, da to ni bistveno pokvarilo prodiranja njegovih glavnih sil, je moral sovražnik računati s tem činiteljem.

Tako se je že po šestih do sedmih dneh operacije »Weiss I« bojna dejavnost omejila na počasno frontalno potiskanje enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, namesto da bi presekale svobodno ozemlje. Vendar sovražnik tudi s tem koncentričnim potiskanjem ni uspel zapreti »izhoda« proti jugovzhodu, saj je bila po devetdnevnih bojih, se pravi 29. januarja, 7. SS divizija, ko je zavzela Bihać, še vedno oddaljena od 717. divizije okoli 70 km. To dejstvo je bilo zelo pomembno za celoten potek poznejših operacij, zlasti za evakuacijo ranjenec.

Do 30. januarja je sovražnik zavzel svobodno ozemlje Korduna, Banije in severne Like. Tako je namesto že prvega dne, kot je bilo planirano, prodrli nemška 7. SS-divizija šele po desetdnevnih neprestanih bojih do Une. S prodorom na Uno se končuje prva faza operacij »Weiss I«, predhodnice divizij, ki naj bi presekale svobodno ozemlje, pa se še vedno niso združile.

Nemci so bili prepričani, da bodo glavnino narodnoosvobodilne vojske razbili v naslednji, zaključni etapi operacije »Weiss I«.

Poveljnik nemškega korpusa general Lütters je ocenil, da se bodo po izgubi Bihaća osrednje sile narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije odločilno branile na planini Grmeč. Zato je 30. januarja ukazal 7. SS, 369. in 717. diviziji, naj koncentrično napadejo Grmeč in »prečešejo« njegovo širše področje. Hkrati so imele enote italijanskega 5. korpusa nalogo preprečiti poskus preboja sil narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije južno od črte Bihać—Bosenski Petrovac. Ker so se Italijani bali, da bi se partizanske enote eventualno le prebile, so v drugem delu operacije poleg te naloge pripravljali odločno akcijo na fronti v Liki.

V Bosenski krajini se je razvil oster boj, ki je trajal vse do polovice februarja. Proti nemškim silam je nastopil 1. bosenski korpus s 4. in 5. divizijo ter 7. banijsko divizijo, ki je po ukazu vrhovnega štaba prešla v Bosensko krajino (28. in 29. januar).

Prvi bosenski korpus in 7. banijska divizija sta 31. januarja izvedli protinapade v vseh smereh. Rezultat tega je bil, da so se posamezne sovražne enote morale umakniti, pri čemer pa so utrpeli občutne izgube. Ti protinapadi so prepričali nemško poveljstvo, da bodo enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije odločno branile planino Grmeč. Zaradi takšne presoje so Nemci še bolj okrepili svoja prizadevanja za popolno obkrožitev in čiščenje Grmeča. To jim je končno tudi uspelo, ko sta se 8. februarja vzhodno od Bosenskega Petrovca združili 7. SS in 717. divizija, in sicer 18 dni pozneje, kot je bilo predvideno.

V sklenjenem obroču na Grmeču je ostala 4. krajiška divizija (glavnina), kar pa je bil bolj rezultat nepravočasne izpolnitve ukaza vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije s strani štaba i. korpusa, po katerem naj bi divizija zapustila Grmeč in se umaknila južno od komunikacije Bosenski Petrovac—Ključ, kot pa posledica uspeha sovražnih enot. Z njo se je znašlo v obroču okoli 15.000 beguncev. Mraz in lakota sta uničevala te obkoljene enote in ljudstvo. Šele po hudih štiridnevnih bojih se je 4. divizija uspela do 13. februarja prebiti iz obroča in s

seboj popeljati begunce. Izgube obeh strani so bile precejšnje. Nemške divizije so udarile v prazno.

Zaradi prebijanja 4. divizije na sever, se je morala 7. banijska divizija angažirati v zaščiti smeri Bosenski Petrovac—Drvar, kar bo neugodno vplivalo na nadaljnje delovanje glavne operativne skupine divizij. To lahko velja tudi za največji operativni uspeh nasprotnika v operaciji »Weiss I«.

S prebojem 4. divizije se je praktično zaključila operacija »Weiss I« na področju Bosenske krajine. V Liki so italijanske čete končale svoje operacije, vendar brez uspeha. V bojih, ki so se nadaljevali tja do 22. februarja, sta 6. in 8. divizija 1. hrvatskega korpusa prisilili italijanske enote k umiku.

Po skoraj enomesečnih hudih bojih je bila operacija »Weiss I« končana sredi februarja. Lütersova zamisel o hitrem prodoru in razcepitvi osvobojenega ozemlja ni bila uresničena. Zaradi energičnega odpora enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na vseh smereh je sovražnik napredoval počasi. Nemške enote so sicer uspele zasesti in »prečesati« večji del svobodnega ozemlja, vendar nasprotnik ni dosegel glavnega cilja: razbil ali uničil ni niti ene enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na zasedenem prostoru. Kot največji operativni uspeh nasprotnika lahko štejemo obkolitev 4. divizije na Grmeču, vendar se je tudi ona prebila iz obroča.

Divizije italijanskega 5. korpusa so dosegle še skromnejše rezultate, saj niso uspele zasesti niti celotnega svobodnega ozemlja na smeri svojega prodiranja. »Čiščenje« Like so opravile v omejenem obsegu. Začasno zavzeta ozemlja so italijanske enote izgubile zelo hitro zaradi protinapada 6. in 8. divizije 1. hrvatskega korpusa. Izrazit poraz pa so doživeli deli italijanske divizije »Sassari«.

Enote 1. hrvatskega in 1. bosenskega korpusa so ne glede na nekatere slabosti in delne neuspehe ter gledano v celoti izpolnile svojo nalogo. Korpusa sta s preprečitvijo hitrega prodora in združitve nemških divizij z ene strani pridobile čas in prostor za evakuacijo ranjencev in velikega števila beguncev z najbolj ogroženih delov napadenega teritorija (le-ti bi bili v nasprotnem primeru izpostavljeni masakriranju), z druge strani pa sta operativno zavarovala prehod skupine divizij v ofenzivo proti dolini Neretve in naprej proti vzhodni Hercegovini, Sandžaku in Črni gori, kjer tega sovražnik ni pričakoval. Ta dva korpusa narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, kljub temu da nista sprejela »odločilne bitke«, pa sta uporabila taktiko zadrževalne obrambe. Z izredno požrtvovalnostjo in vztrajnostjo borcev ter starešin sta onemogočila sovražniku, da bi dosegel svoj cilj. Enotnost ljudstva in vojske je v teh hudih vojnih časih prišla do polnega izraza. V hudi zimi, ob slabi in neredni prehrani ter pomanjkljivi obleki in obutvi je ljudstvo, zlasti mladina, z vsemi močmi sodelovalo pri prenašanju ranjencev in bolnikov, pri evakuaciji hrane in razne opreme. Poleg tega je prebivalstvo sodelovalo pri rušenju komunikacij, postavljanju ovir in v drugih borbenih akcijah. Takšna množična udeležba ljudstva je bila poleg moralnega tisti materialni činitelj v oboroženem boju, ki je omogočal mnoge zmage narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Nasprotnik v svojih preprostih primerjavah, na primer številčnega odnosa sil, ni mogel razumeti tega činitelja, da je bila ravno zaradi tega narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije dostikrat močnejša.

Razume se, da po takšnih operativnih »rezultatih« ni bilo moč govoriti o »pomirjenju uporniških pokrajin« in »konsolidaciji NDH«. Glede na razvoj dogodkov je Lohr že 3. februarja 1943 spoznal nevarnost ponovne okrepitve aktivnosti enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na zasedenem področju. V tem smislu je pisal poveljstvu italijanske 2. armade naslednje: »... Obstaja nevarnost, da se komunistične bande, ki so se prej izmuznile ali ki so znova postale aktivne po umiku čet, spet z vseh strani pojavijo in vzpostavijo prvoten položaj ... Določena dejstva, iz katerih se dobiva vtis o takšnem položaju, se že pojavljajo ...« Komandant italijanskega 5. korpusa poroča 6. februarja vrhovni komandi: »V cono zahodno od ceste Karlovac—Slunj spet prihajajo komunistične bande.« Nemško poveljstvo se je v tem času pripravljalo za naslednjo operacijo (»Weiss II«), enote pa so počivale. Italijani so se v Liki umaknili z zasedenih ozemelj.

Enako je o izidu operacij sodil nasprotnik. »Rezultat operacij, ki so jih vodile nemške divizije, kaže, da v bistvu ni uspelo zajeti večjih skupin oboroženih partizanov in jih uničiti,« ugotavlja šef italijanske vojaške misije v Zagrebu. Lohr pa je sodil takole: »Uspeh je bil v glavnem le v tem, da je bil nasprotnik oddvojen od svoje baze. Glede na prizadevanja in izgube čet ... se je vrhovna komanda oboroženih sil prepričala, da gre za težavne operacije.«

Med boji so okupatorji in domači izdajalci zverinsko masakrirali civilno prebivalstvo, ki ni bilo v boju in ki se ni uspelo pravočasno umakniti pred njihovimi

četami. To je bil njihov največji »vojaški uspeh«. Prebivalci Banije, Korduna, Like in Bosenske krajine so utrpeli velike izgube in materialno škodo, ko so okupatorji ropali in uničevali zapuščene domove. Ko se je ljudstvo umikalo obenem s svojo vojsko iz teh krajev, je trpelo lakoto, mraz in napadalo jih je sovražno letalstvo. Vendar Nemci in Italijani niso uspeli uresničiti svojega načrta o množičnem deportiranju civilnega prebivalstva v koncentracijska taborišča.

PROTIOFENZIVA GLAVNE OPERATIVNE GRUPE IN BOJ ZA RANJENCE

Prodor v dolino Neretve in Rame

Kljub sovražni ofenzivi na svobodno ozemlje, ki je bila do takrat najobsežnejša, vrhovni štab ni izpustil pobude iz svojih rok. Vrhovni poveljnik je menil, da je najboljši odgovor na sovražno ofenzivo začenjati svoje napadalne akcije povsod, kjer jih sovražnik ne pričakuje. To načelo partizanskega bojevanja je formuliral leta 1942 z besedami: »Vsaka naša izguba nekega ozemlja mora pomeniti pridobitev novega, še večjega in važnejšega ozemlja.«

Uresničevanje strateške zamisli vrhovnega štaba o preboju v Hercegovino, Sandžak in Črno goro ter stvaritvi svobodnega ozemlja na teh področjih, ki bi med drugim bilo osnova za nadaljnji pohod v Srbijo, sovražna ofenziva ni resneje preprečila. Ofenziva je le pospešila njeno uresničitev. »Naša ideja, da gremo proti Črni gori, je bila od začetka najvažnejša in smo ji vse drugo podredili.«

Operativni skupini divizij pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba sta se med dinamičnimi boji pridružili še 7. banijska divizija, ki je ščitila evakuiranje ranjencev in jih je tudi sama prenašala s svobodnega ozemlja zahodne Bosne, ter 9. dalmatinska divizija, ki so jo ustanovili v Imotskem 13. februarja 1943. leta.

Sredi februarja, to je tik pred odločilnimi boji v dolini Neretve, je operativna grupa divizij štela okoli 21.000 borcev.

Vrhovni štab je že prej določil splošno smer delovanja te skupine divizij. Vendar iz tega ni treba sklepati, da je vrhovni štab do podrobnosti napravil načrt na osnovi splošne zamisli, saj to med drugim ne bi bilo logično niti mogoče vse dotle, dokler ne bi do konca pokazal svoje namene nasprotnik ter dokler ne bi lahko na temelju lastnih spoznanj sprejeli zaključke in odločitve o nadaljnjih ukrepih. Treba je bilo preučiti položaj v celoti. Uresničevanje ofenzive proti Hercegovini in Črni gori je bilo v tesni zvezi z razvojem in izidom operacij na Kordunu, v Baniji, Liki in Bosenski krajini. V vseh preučevanjih so upoštevali preskrbo ranjencev in zaščito ljudi, ki so zapustili svoje domove. V navodilu 3. diviziji z dne 26. januarja je vrhovni komandant zapisal: »Ta ofenziva je resna zadeva, gre za naše svobodno ozemlje in za naše ranjence,« ter poudarja pomen Livna, »ker je ta kraj in ozemlje življenjskega pomena za nas«. Naslednji dan, to je 27. januarja, je sporočil 1. proletarski diviziji, da je »sovražnikovo prodiranje vse močnejše«, namestnik načelnika vrhovnega štaba pa ga je obvestil, da »se je položaj še poslabšal« na fronti 1. hrvatskega korpusa. Zaradi tega sta evakuacija ranjencev in zaščita pregnanega ljudstva dobila prvorazreden pomen. Skrb za ranjence z ozirom na njihovo veliko število in na izgubo svobodnega ozemlja je postala činitelj, in to kot še nikoli do takrat v narodnoosvobodilni vojni, s katerim so morali operativne akcije usklajevati in jih morali v določenih situacijah tudi podrežati.

Od 20. do 29. januarja je vrhovni štab angažiral 1. proletarsko in 3. divizijo na prostoru Banja Luke in v osrednji Bosni, naj s svojimi operacijami pritegneta pozornost sovražnika in prepreči njegovo eventualno prodiranje s te smeri proti zahodni Bosni. V tem času sta diviziji delovali v dveh različnih smereh. Dne 27. januarja so ukazali 1. proletarski diviziji, naj po možnosti zavzame Jajce ali Donji Vakuf, 3. divizija pa naj napade Bugojno in Gornji Vakuf.

V skladu s svojo strateško zamisljo o prodoru proti jugovzhodu se je vrhovni komandant med 27. in 29. januarjem odločil, da bodo začeli napadalne operacije v dolini Neretve in Rame. Dne 29. januarja je poslal 1. diviziji radiogram: »Ukazujem, da najhitreje odidete v smeri Donji Vakuf—Prozor prek Komare... Delovali boste ofenzivno z 2. in 3. divizijo.« (Kurziv je moj — F. T.) Radiogram 3. diviziji, poslan tudi 29. januarja, pa se glasi: »Napadite z vso divizijo Bugojno in Gornji Vakuf, 2. divizijo pa bomo zbrali na prostoru Tomislavgrad—Ravno, da bi skupno z vami uničila koncentracijo četnikov in Italijanov pri Prozoru. Potem bosta obe diviziji delovali proti Hercegovini. (Kurziv je moj — F. T.) To je treba imeti v najstrožji tajnosti.«

Istega dne (29. januarja) je Tito ukazal 3. diviziji: »Takoj koncentrirajte dve brigadi proti Prozoru, 2. divizija gre v tej smeri (ta se je premikala iz okolice Knina proti Posušju in Imotskem — pripomba F. T.). Tudi Koča (Popović gre za 1. proletarsko divizijo — pripomba F. T.) je dobil to smer.« Očitna je torej operativna strateška smer proti Hercegovini in dalje proti jugovzhodu, v katero so bile usmerjene te tri divizije pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba. O usmerjanju operacij teh divizij z daljnosežnimi cilji govori tudi Titova depeša, ki jo je poslal 3. februarja 1. proletarski diviziji, v kateri stoji: »Mi (vrhovni štab in glavna operativna skupina divizij — pripomba F. T.) bomo šli daleč,« kot tudi depeša z dne 4. februarja: »Naloga 1., 2. in 3. divizije je ogromnega pomena. Imamo širok načrt, vendar moramo delati hitro.«

V smislu navedenih operativnih ukazov vrhovnega štaba, izdanih konec januarja in v začetku februarja, so se 1., 2. in 3. divizija koncentrirale severno in zahodno od Prozorske kotline in obenem osvobodile več krajev, med drugimi tudi Gornji Vakuf. Do 7. januarja so bile divizije na predvidenem področju koncentracije. Naslednjega dne, 8. februarja, se je vrhovni komandant v Duvnu sestal s komandanti divizij, jih seznanil z načrtom protiofenzive v dolini Neretve ter določil divizijam naloge in osnovne smeri prodiranja. Divizijam je bilo ukazano, naj takoj začno napadati. Cilj teh napadalnih operacij je bil: razbiti sovražne sile na prostoru Drežnica—Prozor—Ivan sedlo—Konjic—Jablanica ter obvladati Prozorsko kotlino in dolino srednjega toka Neretve.

Sočasno so ukazali 1. hrvatskemu in 1. bosenskem korpusu, naj s svojim delovanjem preprečita možno sovražno intervencijo v smeri Livno—Duvno in naprej proti dolini Neretve ter branita dostop k Drvarju, da bi tako omogočili »svobodno manevriranje glavnine«.

Vrhovni komandant je 7. februarja izdal ukaz vsem partizanskim odredom in brigadam v Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Črni gori, Hercegovini in vzhodni Bosni, naj takoj okrepijo napade...

Ti ukazi vrhovnega štaba skupini divizij, 1. hrvatskemu in 1. bosenskem korpusu ter enotam izven območja, ki ga je zajela četrta sovražna ofenziva, govore o enotnem operativno-strateškem načrtu, o povezanosti delovanja vseh partizanskih enot (tudi takrat, ko med njimi ni bilo fizične zveze), o njihovem usklajevanju z enega mesta, vrhovnega štaba NOV in POJ.

Glavna operativna skupina je s pogumnim in energičnim nastopom od 9. do 22. februarja dosegla izredne rezultate. Divizije so na smereh svojega prodiranja obvladale vsa sovražna oporišča, razen Konjica.

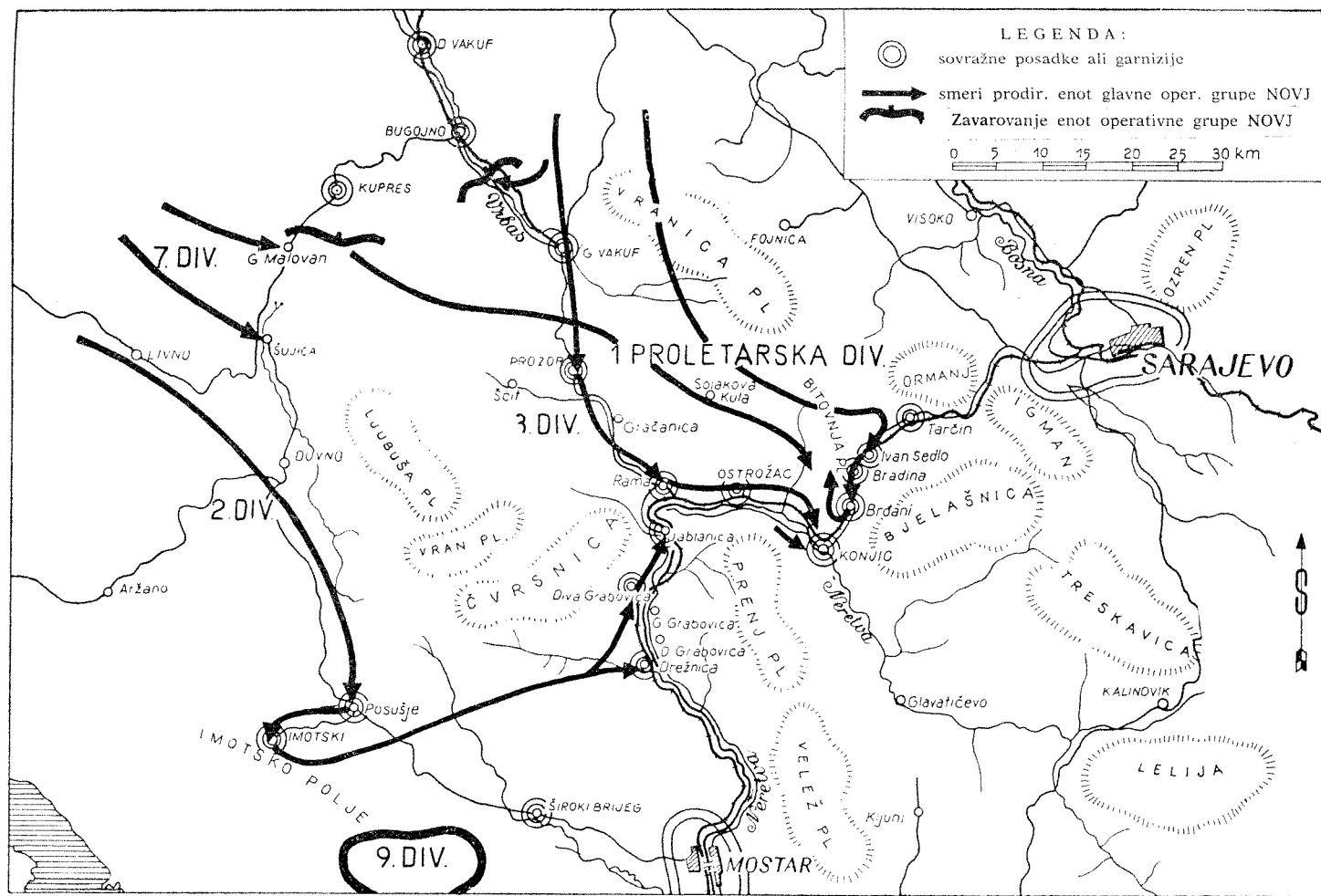
Druga proletarska divizija je osvobodila najprej Posušje, nato pa z dalmatinskimi brigadami Imotsko. Ko je nadaljevala prodor, se je 15. februarja prebila do Neretve in potem osvobodila Drežnico in Jablanico. Njena 2. proletarska brigada je prešla na levi breg Neretve.

Po drugem napadu je 3. divizija po hudih bojih osvobodila 17. februarja Prozor. To je bil eden od odločilnih bojov v napadalni dejavnosti glavne operativne skupine. Potem je 3. divizija nadaljevala prodiranje proti Neretvi in do 20. februarja osvobodila Ostrožac in Ramo.

Prva proletarska divizija je 18. februarja zavzela Ivan-sedlo in obvladala vsa sovražna oporišča od Konjica do Tarčina ter tako zaščitila glavno operativno skupino pred eventualno sovražno intervencijo iz smeri Sarajeva.

Tako je glavna operativna skupina obvladala območje Prozor—Ivan sedlo—Drežnica ter prodrla na Neretvo v širini okoli 80 km in zasedla tudi vse mostove. Italijanska divizija »Murge« je doživela hud poraz. Zaplenili so veliko orožja in druge vojaške opreme, med drugim 11 nepoškodovanih tankov, tako da so lahko formirali tankovsko četo vrhovnega štaba.

»Vsi pogoji za hitro napredovanje naših enot in izogibanje frontalnih bojov z nasprotnikom so bili uresničeni« — je presodil Tito tedanji položaj, »vendar je nekaj drugega, in sicer usodnega zavrlo sposobnost manevriranja naših enot — to so bili ranjenci. Tri tisoč ranjencev iz Bosenske krajine, Like, Dalmacije itd. je prevzela ta naša udarna skupina na svoja ramena in njih smo morali rešiti, da ne bi padli v roke okrutnega sovražnika. Evakuacija ranjencev na več kot 200 km dolgi poti do Prozora in Neretve je potekala počasi. Sovražnik je pridobil v času...« Kljub velikim uspehom v dolini Neretve in Rame operativna skupina divizij ni mogla nadaljevati prodiranja proti Sandžaku in Črni gori ter je obtičala v Prozorski kotlini in na Neretvi.

Protiofenziva glavne operative grupe NOVJ februarja 1943. leta

Nastal je položaj, v katerem so postali ranjenci operativni činitelj poglavitnega pomena: njihovemu reševanju so se morali podrediti vsi operativni ukrepi. V dolini Neretve se je v obroču konec februarja in v začetku marca odigral dramatični boj za njihovo rešitev. Vprašanje oskrbovanja ranjencev je potegnilo za seboj bitko na Neretvi. Z drugimi besedami, bitka na Neretvi je pomenila bitko za ranjence.

Kljub temu da je imel pred četrto sovražno ofenzivo vrhovni štab informacije o bližnjih sovražnih operacijah, le-te niso bile dovolj, da bi lahko imel celoten pregled o obsegu ofenzive, niti se iz njih ni dalo jasno videti nasprotnikovih naklepov, brez teh elementov pa se ni moglo določiti, kako postopati z ranjenci.

Ko je govor o ranjencih, za katerih rešitev se je vojevala bitka na Neretvi, je treba spoznati genezo tega zapletenega problema od začetka sovražne ofenzive in ga preučiti v razmerah, v katerih je nastal, upoštevajoč vse činitelje, ki so vplivali nanj, ter imeti pred očmi, da se je pojavljal v novi obliki in obsegu kot še nikoli dotlej v narodnoosvobodilni vojni.

Koncentracija ranjencev na svobodnem ozemlju Bosenske krajine je bila posledica objektivnega razvoja situacije. Na tem ozemlju so imeli v večjih bolnišničnih središčih ranjenci najboljše možnosti za zdravljenje in nego. Ko se je ofenziva začela, čeprav so se pojavili v nadaljnji koncentraciji tudi elementi spontanosti, je bilo precej prizadevanj štabov, da bi se rešili ranjencev, da bi lahko čim svobodneje manevrirali. Vendar se je zgodilo, da so ranjence zbirali z vseh strani, kljub temu da je bil namen vrhovnega štaba nasproten, kar lahko vidimo iz ukaza, ki ga je štab 1. proletarske divizije poslal 22. januarja svojim enotam: »Vrhovni štab nas je davi obvestil, da se je začela sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje z vseh strani... V. Š. nam je v zvezi s tem ukazal, naj ne pošiljamo ranjencev na svobodno ozemlje.«

Ocenjujoč (26. januarja), da je »ta ofenziva resna stvar«, je moral vrhovni komandant rešiti velik problem: kaj storiti z ranjenci, ki jih je bilo iz dneva v dan več? V zvezi s tem so preučevali tudi možnost eventualnega zdravljenja v gozdnih bolnišnicah. Tito je 27. januarja izdal direktivo sanitetnemu odseku vrhovnega štaba, naj preuči, če je možno nastaniti ranjence na planinah Osječenici in Jadovniku. Toda nadaljnji razvoj operacije »Weiss I« je dal nedvoumno slutiti, da bodo sistematično »prečesali« vse ozemlje, ki ga je zajela sovražna ofenziva. Ofenziva se ni razvijala le po cestah, ampak po vsem ozemlju, kar je praktično pomenilo, da bo izgubljeno svobodno ozemlje. Zato je vrhovni komandant presodil, da ni nikakršnega upanja, da bi ranjencev, če bi jih pustili na tem področju, sovražnik ne odkril. Ni jih mogel pustiti brez oskrbe in brez varstva, zato je 30. januarja ukazal, naj centralna bolnišnica, ki je bila na področju Drvarja, začne premik »v smeri, kamor prodira naša glavna operativna skupina, to je v smeri Hercegovine«.

Ko je vrhovni komandant sprejel to odločitev, se ni vedelo, kolikšno je število ranjencev. Šef sanitetnega odseka vrhovnega štaba poroča 11. februarja: »Evakuacijo smo začeli s perspektivo, da bo zajela tisoč ranjencev.« Vendar jih je bilo, kot že rečeno, tri- do štirikrat več, kot so predvidevali. V takšnih okoliščinah ni bilo druge izbire, enostavno niso vedeli kam z ranjenci. Niso jih smeli prepustiti negotovi usodi. To je bilo veliko moralnopolitično vprašanje narodnoosvobodilne vojne. Dotedanji zločini okupatorja, ki ni spoštoval ženevske konvencije, so jasno kazali na to, da je treba v primeru, če bi ranjenci prišli v njegove roke, izključiti vse druge možnosti glede postopka z njimi razen masakriranja, kot je bilo to na Zlatiboru 1941, Kozari 1942 in drugod. Če se spomnimo, da je Lohr dejal, da »mora vzpostaviti mir, pa četudi bi bil to mir pokopalski«, potem si ni težko zamisliti, kakšno tragično usodo bi doživeli ranjenci, če bi jih pustili nezaščitene na ozemlju, ki bi ga »prečesal« nasprotnik. To potrjuje tudi zverinsko ubijanje nekaj sto ranjencev, ki so padli Nemcem v roke pod Šatorom (3. marca 1943).

Reagiranj sovražnika na prodor glavne operativne skupine divizij NOVJ

Prodor divizij NOVJ v dolino Neretve in Rame ter do Ivan-sedla in v bližino Mostarja sta izzvala zmedo in vznemirjenost v poveljstvu italijanske 2. armade in 6. korpusa, ki sta predpostavljala, da bi lahko divizije narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije prodrle proti Mostarju in k morju. Zaradi tega je komandant 2. armade Robotti prosil komandanta za jugovzhod generala Löhra, naj spremeni načrt operacije »Weiss II« oziroma naj začne takoj napadati namesto 25. februarja, kakor je bilo predvideno, in sicer s koncentričnim nastopanjem proti Neretvi, ne pa proti Livnu.

Toda Löhr ni odstopil od glavne naloge (kot je on menil) — »uničenja Titove države«. Vendar je uvidel resnost položaja v dolini Neretve, zlasti ogroženost boksitne cone — območja Mostarja (kjer so prenehali kopati boksit) in pristal na to, da 718. divizija v dveh bojnih skupinah, okrepljenih z ustaškimi in domobranskimi enotami ter ob podpori tankov in letalstva nujno intervenira proti dolini Rame in Neretve, in sicer: skupina »Vogel« v smeri Bugojno—Gornji Vakuf—Prozor—Jablanica, skupina »Annacker« pa v smeri Sarajevo—Ivan-sedlo—Konjic—Jablanica—Mostar. Obe skupini bosta hkrati začeli z akcijami.

Ko je Löhr pristal, da angažira 718. divizijo v dolini Neretve, je ukazal general Robotti poveljstvu 6. korpusa: »Vztrajam pri nujni uporabi vseh razpoložljivih sil za čim hitrejšo vzpostavitev normalnega položaja.«

Italijansko-četniške sile bi morale napasti z juga proti glavni operativni skupini in prodirati iz Mostarja proti Jablanici po obeh bregovih Neretve. Iz Konjica proti Jablanici naj bi prodiralo okoli 2000 četnikov. Razen tega je zahodno od Mostarja (Široki Brijeg—Ljubuški) okoli 2000 ustašev in domobranov delovalo pod poveljstvom italijanske divizije »Murge«.

Vojni minister kraljevske vlade v tujini Draža Mihailović je ocenjeval položaj v dolini Neretve kot ugoden trenutek, »da bodo komunisti potolčeni do nog«. Mihailović je poleg svojih sil, ki so bile pod italijanskim poveljstvom, zbral okoli 20 000 četnikov pod poveljstvom svojega delegata majorja Zaharija Ostojića v vzhodni Hercegovini, in to z namenom, da »izvede ofenzivni udarec«, ker »je sedaj edinstveni trenutek, da s komunisti enkrat za večno razčistimo«.

Prodor skupine divizij v dolino Neretve ni ostal brez odmeva niti v nemškem vrhovnem poveljstvu. »Führer je poslal v Rim namestnika šefa operativnega štaba vrhovne komande Wehrmachta (generallajtnanta Warlimonta; tekst je podčrtan v izvirniku — pripomba F. T.), skupaj z državnim ministrom za zunanje zadeve (v Rim sta prišla 24. februarja). V središču pogovorov so bile skupne operacije na Hrvaškem in nov položaj zaradi prodiranja Titovih sil proti boksitemu področju pri Mostarju.« (Podčrtal F. T.) Rezultat pogovorov v Rimu je bil: vzporedno z operacijo »Weiss II« začeti tudi operacijo »Mostar« — prodiranje proti Neretvi. Ta druga operacija bo postajala čedalje pomembnejša in se bodo vanjo na koncu vključile vse sovražne sile.

Tako so se v zadnjih dneh februarja in v začetku marca usmerila vsa prizadevanja sovražnika, da bi uničil operativno skupino divizij in vodstvo narodno-osvobodilnega gibanja v dolini Neretve.

Ko je bila glavna operativna skupina zaradi čakanja na ranjence, ki so jih transportirali s težavo in počasi, prikovana v dolino Neretve in praktično v zastoji ter v obrambi, so sovražne sile začele 21. februarja koncentrično prodirati proti Jablanici in Prozoru iz treh smeri: Sarajevo—Konjic, Mostar—Jablanica in Bugojno—Gornji Vakuf—Prozor.

Prva proletarska divizija ni mogla preprečiti sovražnega prodiranja čez Ivan-sedlo, ker ga je branila s premajhnimi silami. Štab 1. proletarske brigade je namreč na lastno pobudo v noči na 20. februar brez dovoljnih priprav napadel Konjic in pustil, da obranita smer Sarajevo—Konjic (obrambo Ivan-sedla) le dva bataljona. Zaradi nerealne ocene lastnih možnosti in moči nasprotnika ni uspel napad na Konjic, kar bo imelo zelo velike negativne posledice za ves nadaljnji potek bojev operativne skupine divizij. Oslabljena obramba Ivan-sedla se ni mogla upreti prodiranju nemške bojne skupine »Annacker«, ki so jo podpirali tanki in letalstvo. Po večdnevni ostrih bojih na nož, v katerih so položaji na Ivan-sedlu večkrat prešli iz rok v roke, so končno ostali v oblasti Nemcev. Prva proletarska divizija je organizirala obrambo južno od Ivan-sedla.

Druga proletarska divizija je do konca februarja uspešno odbijala napade italijanskih in četniških sil, ki so poskušale prodreti proti Jablanici vzdolž obeh bregov Neretve. Zahodno od nje se je bojevala 9. divizija z ustaškimi in domobranskimi enotami na prostoru Široki brijeg, Ljubuški.

Posebnega pomena za glavno operativno skupino, dejansko za sprejem in oskrbovanje ranjencev, ki so se premikali iz Livna in Duvanjskega polja proti Prozoru ter dolinam Rame in Neretve, je bila zapora smeri Bugojno—Vakuf—Prozor. To smer sta branili 7. banijska divizija in 3. krajiška brigada 1. proletarske divizije. Vrhovni komandant je poslal tja 21. februarja, ko je borbeno grupa »Vogel« (od 25. februarja podrejena 717. diviziji) pokazala večjo aktivnost na smeri Gornji Vakuf—Prozor, pomočnika načelnika vrhovnega štaba Pavla Ilića, da »pregleda v čem je stvar, ker nasprotnik tako močno deluje s topniškim ognjem. Že takrat se

poraja zamisel o protiudarcu: Če bo na primer sovražnik prodrli do Vakufa (be-seda je o Gornjem Vakufu — pripomba F. T.), kot vse kaže, potem bomo poslali vse štiri brigade v protiofenzivo, da bi ga vrgli nazaj.« Druga dne bojev, 22. februarja, je borbena grupa »Vogel« zavzela Gornji Vakuf. Zaradi strahu, da ne bi mogla že izmučena 7. banijska divizija vzdržati nasprotnikovih napadov, je vrhovni komandant poslal iz Prozora proti Gornjemu Vakufu v okrepitev obrambe 1. dal-matinsko brigado (iz sestave 3. divizije). Nemško poveljstvo je vse bolj spoznavalo, da se glavni boj bije v dolini Neretve in ne na prostoru Livna. Zato je general Lütters usmeril 25. februarja na smer Bugojno—Prozor še glavnino 717. divizije in pustil za izvedbo operacije »Weiss II« le 7. SS in 369. divizijo.

Nemška vrhovna komanda je 26. februarja izdala smernice za operacije v dolini Neretve: »Prvotno planiran potek te operacije (Weiss II) kaže, da več ni bil možen zaradi vztrajne obrambe nasprotnika in izmikanja njegovih oddelkov proti jugovzhodu ter s tem povezanega ogrožanja boksitnega področja Mostar. Zaradi tega je šef vrhovne komande Wehrmachta na temelju führerjevega sklepa z brzobjavko pooblastil generallajtnanta Warlimonta, naj v nadaljnjih pogajanjih (z italijansko vrhovno komando — pripomba F. T.) zastopa stališče, da se operaciji ‚Weiss II in III‘ od tega trenutka pa do konca izvajata skupno, kakor to zahteva položaj in da se dokončno uničijo komunistične sile, preden bi prešle Neretvo proti vzhodu.« (Podčrtal F. T.)

Medtem ko je potekala obramba na vseh treh smereh sovražnega prodiranja, se je 3. divizija od 22. do 26. februarja bojevala, da bi zavzela Konjic, da bi odprla najugodnejšo smer za umik ranjencev iz kanjona Rame in Neretve v vzhodno Hercegovino. Vendar je tudi nasprotnik ocenil, kakšen je pomen Konjica za glavno operativno skupino. Proboj delov grupe »Annacker« iz Sarajeva (23. in 24. februar) in okoli 2000 četnikov iz vzhodne Hercegovine v Konjic je znatno okrepil njegovo obrambo. Po nekaj neuspešnih napadih in zaradi poslabšanja položaja pri Prozoru je vrhovni komandant 26. februarja dokončno ustavil napad na Konjic.

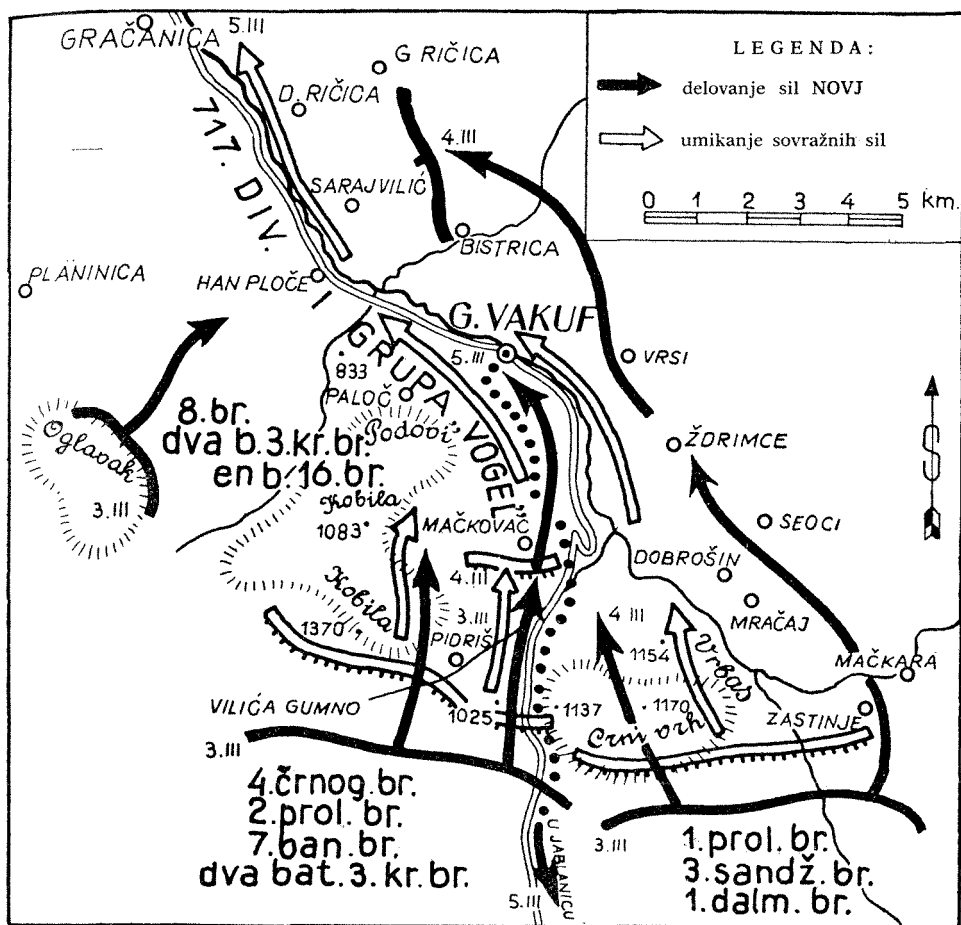
V položaju, ki je postajal vse bolj zapleten, je vrhovni komandant preučeval vse možnosti za rešitev težavnega položaja v dolini Neretve, med drugim tudi even-tualno usmeritev bojnega delovanja divizij v drugi smeri. Tako vrhovni komandant 25. februarja sporoči štabu 1. bosenskega korpusa: »Ne odidite še z vašimi enotami v osrednjo Bosno, dokler mi ne bomo prodrli pri Konjicu, ker ni izključeno, da nam tudi to ne bo uspelo. V tem primeru bomo morali poiskati drugo smer za ranjence... Čimbolj pritiskajte na Jajce in ohranite smer Mlinište. Tukaj nas na vso moč napada letalstvo in nam ne dovoljuje cele dneve, da se premaknemo. Nemci močno prodirajo od Sarajeva, Italijani in četniki pa od Mostarja.« Dokler ranjenci niso prispeli v Prozorsko kotlino, Tito ni mogel začeti operativnih ukrepov, s katerimi bi se izognil obkrožitvi, ki je bila na pomolu.

Položaj glavne operativne skupine divizij je postal zadnje dni februarja zelo resen. Proti njej so koncentrično prodirale okupatorsko kvizlinške sile iz vseh smeri. Dve sovražni diviziji sta prodrli 27. februarja iz smeri Gornji Vakuf tik do Prozorske kotline in za vsako ceno hoteli zavzeti Vilić Guvno in prelaz Makljen (ki obvladuje kotlino) ter se prebiti v Prozor. S tem pa bi dosegel centralno bol-nišnico in neposredno ogrozil vso glavno operativno skupino. Iz smeri Ivan-sedla je grupa »Annacker« prodrla v Konjic, z juga pa so si italijanske sile in četniki prizadevali prebiti se k Jablanici. S tem ko je nasprotnik trdno držal v svojih rokah Konjic, je zaprl najugodnejšo pot za prenos ranjencev proti jugovzhodu. Zaradi izčrpanosti v operacijah »Weiss II« je bila obramba 1. bosenskega korpusa vse šibkejša. Izmučene enote so s težavo preprečevale prodiranje nemških divizij (7. SS in 369. divizija) prek Glamoča in Livna v zaledje glavne operativne skupine. Nemci so 27. februarja zavzeli Drvar.

Divizije narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije z vrhovnim štabom so se znašle v težkem položaju v dolini Neretve in Prozorski kotlini, čakajoč na ranjence, ki so še vedno prihajali na področje Prozora.

Protiudarec proti Gornjemu Vakufu, prehod čez Neretvo, prodor v Hercegovino in razbitje četnikov

Ko je kritičen položaj na Neretvi dosegel svoj vrhunec, sta se 28. februarja sešla politbiro Centralnega komiteja KPJ in vrhovni štab. Sklenjeno je bilo, da bodo ostali pri prvotni zamisli: prodor prek Neretve v vzhodno Hercegovino in naprej v Sandžak in Črno goro. Vendar je bilo treba prej pridobiti čas in prostor,

Protiudarec enot glavne operativne grupe pri Gornjem Vakufu (3. do 5. marca 1943)

da bi mogli prek Neretve prenesti ranjence, saj jim je grozila nevarnost, da padejo v roke 717. diviziji in borbeni grupi »Vogel«, ki sta prodirali iz Gornjega Vakufa proti Prozoru. Operativna zamisel vrhovnega komandanta je predvidevala najprej protiudarec glavnine v smeri Prozor—Gornji Vakuf—Bugojno ter zavrnitev in razbijanje najmočnejših sovražnih sil, ki so najbolj ogrožale ranjence. Sočasno je vrhovni komandant ukazal porušiti mostove na Neretvi, da bi tako bolje zavarovali delovanje glavnine glavne operativne skupine: protiudarec proti Gornjemu Vakufu (s pregrupacijo sil je bila na drugih smereh obramba precej oslABLJENA) in nasprotnika preslepili glede dejanske smeri proboja. To je bila edinstvena operativna zamisel vrhovnega komandanta.

Za protiudarec proti Gornjemu Vakufu so določili 1. in 2. proletarsko ter 7. divizijo. Oblikovali so tri napadalne kolone pod poveljstvom Koče Popovića (komandanta 1. proletarske divizije), Peka Dapčevića (komandanta 2. proletarske divizije) in Pavla Jakšića (komandanta 7. banijske divizije). Skupno so angažirali devet brigad, tri brigade pa so ostale v dolini Neretve. Na izbrani smeri so ustvarili premoč nad sovražnikom.

Tito je 28. februarja ukazal 1. bosenskem korpusu, naj »za vsako ceno« obdrži položaje pri Drvaru, glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske pa, naj »vsaj z dvema

brigadama« pomaga 1. bosenskemu korpusu, da bi lahko čimdlje zadrževal 7. SS in 369. divizijo, ki sta prodirali proti Livnu. Sočasno je ukazal vzhodnobosenskim enotam (6. brigadi), naj prodrejo na Igman in udarijo v zaledje nemških sil (718. divizije). Deveta divizija je še dalje varovala jugovzhodni bok glavne operativne skupine.

Prvega in 2. marca so se sile narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije pregrupirale in se pripravljale na protiudar proti Gornjemu Vakufu. V tem času (1. marca) si je borbena grupa »Vogel«, podprta s tanki in letali, prizadevala za vsako ceno prebiti se v Prozorsko kotlino. Nemci so prodrli na severovzhodna pobočja planine Raduše in neposredno ogrozili ranjence, vendar jih je 3. krajiška brigada odbila. Naslednjega dne (2. marca) so Nemci, potem ko so prodirali ob obeh straneh komunikacije Gornji Vakuf—Prozor, poskušali preko Vilić Guvna in Crnog vrha prebiti se na Makljen, da bi s tem zapečatili usodo ranjencev. Nemci so se jim približali na streljaj. Vendar so bili v ogorčenih bojih na nož odbiti, pri čemer so utrpeli precejšnje izgube. V teh bojih so sodelovale 2. in 4. proletarska, 3. krajiška in 1. dalmatinska brigada.

Kljub tej že sprejeti operativni zamisli o izhodu iz neretljanskega vrelega kotla je vrhovni komandant računal tudi z možnimi presenečenji — z eventualnim neuspehom, kljub temu da so vse potrebno ukrenili. Zato je v teh kritičnih trenutkih stalno razmišljal, kako rešiti ranjence. O tem pričajo vsi viri, beležke in spomini iz tega časa. Odvisno od položaja na fronti, katerega označujejo dramatični obrati, so se porajale nove zamisli in izdajali so ukaze. Tito je iskal najboljšo pot, kako rešiti problem ranjencev. Od 27. februarja do 5. marca je nekajkrat izdal ukaz, naj ustavijo premike ranjencev, naj se vrnejo proti zahodu, in ponovno, naj krenejo proti Neretvi. Njegov namen je bil, naj bi vsaj del ranjencev prenesli s tega ozkega prostora na kakšno drugo ozemlje. Dne 2. marca je ukazal 1. bosenskem korpusu: »Takoј sporočite, če lahko preko Grahova prenesemo proti Liki teške ranjence.« Istega dne je sporočil 4. operativni coni (Dalmacija): »*Zaradi ranjencev smo v nerodnem položaju* (kurziv F. T.). Ali bi lahko prenesli ranjence na Biokovo?« 3. marca pa je ukazal 1. bosenskem korpusu: »Smer Glamoč—Livno branite čimdlje, da bi lahko prenesli prek Grahova del ranjencev v Liko.«

Vendar se namen vrhovnega komandanta o evakuiranju vsaj dela ranjencev na druga področja ni mogel uresničiti zaradi poslabšanega položaja na fronti. V Bosenski krajini je bila prebita obramba 1. bosenskega korpusa. Nemška 369. divizija je 2. marca vkorakala v Glamoč in potem v Livno. Zaradi tega se je znašlo nekaj sto ranjencev »v Duvnu v smrtni nevarnosti«. Tudi položaj na sektorju 9. divizije je bil neugoden. Njen štab je 3. marca obvestil vrhovni štab: »Razmestitev ranjencev na Kamešnici, Dinari in Biokovu ni mogoča, zato smo poslali nazaj vse ranjence čez Rakitno in Duvno za Prozor.« Takšen zapleten položaj je še bolj zahteval nujnost, da bi zavrnili sovražnika proti Gornjemu Vakufu in Bugojnu ter ustvarili možnost za prehod prek Neretve.

Do 3. marca so se 1., 2. proletarska in 7. divizija zbirale, da bi izvedle protiudar proti Gornjemu Vakufu. Tega dne je ob štirih zjutraj Tito izdal divizijam povelje. Vse tri divizije so že isti dan popoldne prešle v odločilen napad, trdno odločene, da mora uspeti za vsako ceno. V odločilnem in ostrem boju je bil 3., 4. in 5. marca zlomljen odpor sovražnih sil. Potisnjene so bile proti Bugojnu, utrpeli pa so občutne izgube. Ta uspeh so dosegle s protiudarcem v smeri Gornjega Vakufa (ki je bil zavzet), bil je odločilen za rešitev ranjencev; s tem so priborili pogoje za uresničitev nadaljnjih namenov vrhovnega komandanta, to je za prehod preko Neretve. Položaj pa je bil še vedno zelo resen, še posebej zato, ker enote 1. bosenskega korpusa niso mogle delovati v smeri Kupresa in Gornjega Vakufa. Prvi bosenski korpus bi se s tem združil z glavno operativno skupino. Odločilni boj za rešitev ranjencev je še vedno bojevala le glavna operativna skupina brez neposredne pomoči kogarkoli drugega.

Kljub temu da so nasprotnika zavrnili na najbolj občutljivi smeri, nevarnosti še vedno niso odstranili. Glavna operativna skupina je bila še naprej v težavnem položaju. Komandant za jugovzhod Lohr je 4. marca dokončno ustavil operacije v Bosenski krajini ter popolnoma usmeril 7. SS in 369. divizijo proti dolini Neretve. Tako so bile 5. marca proti glavni operativni skupini divizij (20.000 borcev), ki so se koncentrirale s centralno bolnišnico na malem prostoru v Prozorski kotlini in zavoju Neretve: štiri nemške divizije (717., 718., 7. SS in 369. divizija), okoli 5000 italijanskih vojakov iz sestava 6. korpusa, dve ustaško-domobranski brigadi in okoli 2000 četnikov Draže Mihailovića.

Vrhovni komandant je hitro in odločno sprejel sklep ter izkoristil uspeh pri Gornjem Vakufu, ki je bil dosežen v času, ko je bil najbolj nujen za nadaljnjo dejavnost enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Tito je 5. marca izdal ukaz: »Smer prodiranja naših glavnih sil z ranjenci: Prozor—Jablanica—Prenj—Planina in dalje proti vzhodu... Strogo tajno. O tem nič ne govorite.« Istega dne, ko je Tito izdal ukaz za prodor »proti vzhodu«, je nemška komanda ugotavljala: »Sovražnikov namen: proboj proti severu.« Cilj je bil brez dvoma dosežen: sovražnik je bil preprečen glede nadaljnjih namenov enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Glavna operativna skupina je spet vzela v svoje roke pobudo in prenesla boje tja, koder jih nasprotnik ni pričakoval: v vzhodno Hercegovino, Sandžak in Črno goro.

Ko se je v dolini Neretve grupa divizij borila za rešitev ranjencev, so enote 1. hrvaškega in 1. bosenskega korpusa spet osvobodile večji del Korduna, Banije, Like in Bosenske krajine.

Prehod Neretve je pomenil v operativnem in tehničnem smislu zelo zapleteno operacijo za enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki so bile izmučene in izčrpane v enomesečnih bojih v dolini Neretve. Treba je bilo premagati četnike na levem bregu, štiti boko (od Mostarja in od Konjice), z močno zaščitnico zavarovati centralno bolnišnico (s smeri Gornjega Vakufa) in neposredno omogočiti napadalne akcije, ustvaritev mostišča in prevoz ranjencev na levi breg. Vsi mostovi so bili porušeni. Plovnih in tehničnih sredstev pa partizanske enote niso imele.

Forsiranje se je začelo v noči 6. na 7. marec. Najprej je prek porušenega mosta neopazno šel oddelek bombašev-prostovoljcev iz sestava 3. bataljona 2. dalmatinske brigade. Ko so uničili četniško zavarovanje pri mostu, so lahko šle čez tudi druge enote. V tej noči so prešli na levi breg trije bataljoni 2. dalmatinske in trije bataljoni 2. proletarske brigade. Teh 6 bataljonov je skupaj razbilo četniške položaje nad Jablanico in do mraka 7. marca ustvarilo mostišče, široko 8 kilometrov. Ob porušenem železniškem mostu je 7. marca inženirska četa vrhovnega štaba naredila improviziran most, po katerem so prešle reko druge enote in ranjenci. Osmega marca je 2. proletarska divizija v celoti zlomila odpor četnikov v zavoju Neretve ter utrdila mostišče. V naslednjih dneh so šle čez Neretvo tudi druge enote.

Medtem je imela 1. proletarska divizija, ki je bila v zaščitnici, hude boje z Nemci, ki so 7. marca začeli z močnim napadom in si prizadevali, da bi se čez Gornji Vakuf in Prozor prebili v dolino Neretve. Pod močnim pritiskom sovražnih čet se je zoževal svoboden prostor na desnem bregu Neretve, 11. marca pa je padel Prozor.

Deveta divizija, ki je varovala prehod čez reko pred možnim napadom sovražnikov z juga in jugozahoda, je šla čez Neretvo v noči od 14. na 15. marec in se zbrala na področju Krstaca. Dobila je nalogo, da z brigado 7. divizije prek skalnatega Prenja prenese težke ranjence in bolnike, ki so jih že prenesli na levi breg. Isto noč je Neretvo prekoračila tudi 7. krajiška brigada, ki je v prejšnjih bojih zadrževala prodiranje Nemcev v smeri Šujica—Prozor. Naslednjega dne, 15. marca, so Neretvo prekoračile 3. sandžaška, 3. krajiška in 3. dalmatinska brigada kot zadnja zaščitnica. Težko oborožitev in transportna sredstva so zmetali v Neretvo. Dva dni pozneje (17. marca) so do Neretve prodrle nemške divizije, vendar so udarile v prazno, ker je »partizanom uspelo prebiti se prek Neretve in se do zadnjega umakniti... Ni bilo niti plena niti ujetnikov niti ranjencev« — zaključuje nemški general Löhr.

Kljub temu da je premagala glavno oviro — Neretvo in da se je glavna operativna skupina nahajala na levem bregu, je bila še vedno v zelo težkem položaju. Bila je s centralno bolnišnico na prostoru, dolgem le okoli 30 kilometrov in širokem okoli 10 kilometrov, s čimer je bila njena manevrska sposobnost popolnoma omejena.

Med prehodom Neretve je bilo najtežje prenesti okoli 3000 ranjencev in okoli 1000 tifusarjev. Prehod čez improvizirani most, ki so ga naredili pri Jablanici, je potekal med stalnimi napadi sovražnega topništva in letalstva. Potem je bilo treba ranjence in bolnike čimprej prenesti na področje Borci—Boračko jezero, da bi se izognili neposredni nevarnosti, ki je pretila od Konjice. Od Jablanice do Čičeva so se kolone lahko premikale le po gozdnih poteh na pobočjih Prenja. Vrhovni komandant je za prenos ranjencev določil celotno 9. dalmatinsko divizijo, 8. banjsko brigado in Italijane — ujetnike. Ranjence so do Boračkega jezera prenašali »v okoliščinah, kakršnih je bilo le malo v zgodovini vojn« (Tito). Enote, ki so prenašale ranjence in bolnike, je zajela epidemija griže in tifusa, kar je precej zmanjšalo

njihovo bojno sposobnost. Osmi banijska brigada je bila popolnoma nesposobna za boj. Epidemija je zajela tudi ranjence. Izmučeni in lačni borci ter ranjenci so se težko upirali tem zahrbtnim boleznim. Skoraj polovica obolelih (računa se, da jih je bilo skoraj 6000) je podleglo.

Po prehodu čez Neretvo so se enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije bojevale proti italijanskim in četniškim silam, ki so si prizadevale preprečiti prodor glavne operativne skupine proti vzhodu. Vrhovni komandant si je prizadeval, da bi z operativnimi enotami čimprej prodrli na področje Kalinovika in Nevesinja. Najtežje je bilo doseči Glavatičevo, saj je bilo moč zaradi neugodnega terena delovati samo v eni smeri. Ko je 2. proletarska divizija razpršila četniško obrambo pri Čičevem (14. in 15. marca) in prodrla pred Glavatičevo, so mogli delovati že v več smeri čez severovzhodno Hercegovino proti Sandžaku. Glavni nasprotnik glavne operativne skupine na tem terenu so bili hercegovski in črnogorski četniki Draže Mihailovića. V hudih bojih v drugi polovici marca na področju Glavatičeva, Nevesinja, Krstaca in Uloga so bile uničene četniške sile Draže Mihailovića. Svoje zmage nad četniki so enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije kronale z najhujšim udarcem, z zmago na Kalinoviku, po kateri je prišlo do popolne demoralizacije in razsula v četniških vrstah. Od okoli 25.000 četnikov je ostalo le še kakšnih 6000. S tem je bilo dokončano uničenje četniških formacij, ki so sodelovale v bitki na Neretvi. To je bil hud vojaško-politični udarec četniškemu gibanju Draže Mihailovića v celoti. »Četniki izdajalca Mihailovića so bili popolnoma razbiti in naše enote so jih začele neusmiljeno gnati proti Črni gori.« (Tito)

Ko je nemški poveljujoči general in komandant Srbije Bader spremljal razvoj dogodkov po prehodu čez Neretvo in prodoru v vzhodno Hercegovino, je podal oceno prodora narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in poraza četnikov:

»Hudi boji Draže Mihailovića z umikajočimi se ostanki komunistov, in to na meji svojega lastnega področja, področja, ki ga on nadzoruje, še vedno trajajo. Skupina 8000, po nekaterih ocenah pa 10 do 12.000 komunistov, ki so sicer *izčrpani, vendar odločno vodeni* (kurziv F. T.) in zaradi tega še vedno sposobni za boj, je uspela, kot smo to poročali v zadnjem poročilu o položaju, na Neretvi pri Jablanici v prvem jurišu prebiti obrambno črto četnikov Draže Mihailovića. Močne oddelke Draže Mihailovića, ki so bili na teh položajih, so med jurišem delno enostavno pregazili, nekateri deli pa so se po začetku resnih bojev morali umakniti na svoje področje. Komunistične sile so z enim delom nadaljevale prodiranje proti jugu k Nevesinju, ki je dvakrat menjalo gospodarja, danes pa je v komunističnih rokah, drugi močni deli komunistov pa so prodirali prek Kalinovika proti Foči. Nove okrepitev pod poveljstvom Djurišića se niso pokazale nič bolje kot druge enote...

Mihailovićeve sile niso opravile svojega prvega zrelostnega izpita. Temu so botrovala nesposobnost, strahopetnost in nedisciplina komandantov, pomanjkanje odločnega vodenja vjakov in (kar sigurno ni po pomembnosti na zadnjem mestu) preceenjevanje borbene moči lastnih čet s strani najvišjega vodstva.«

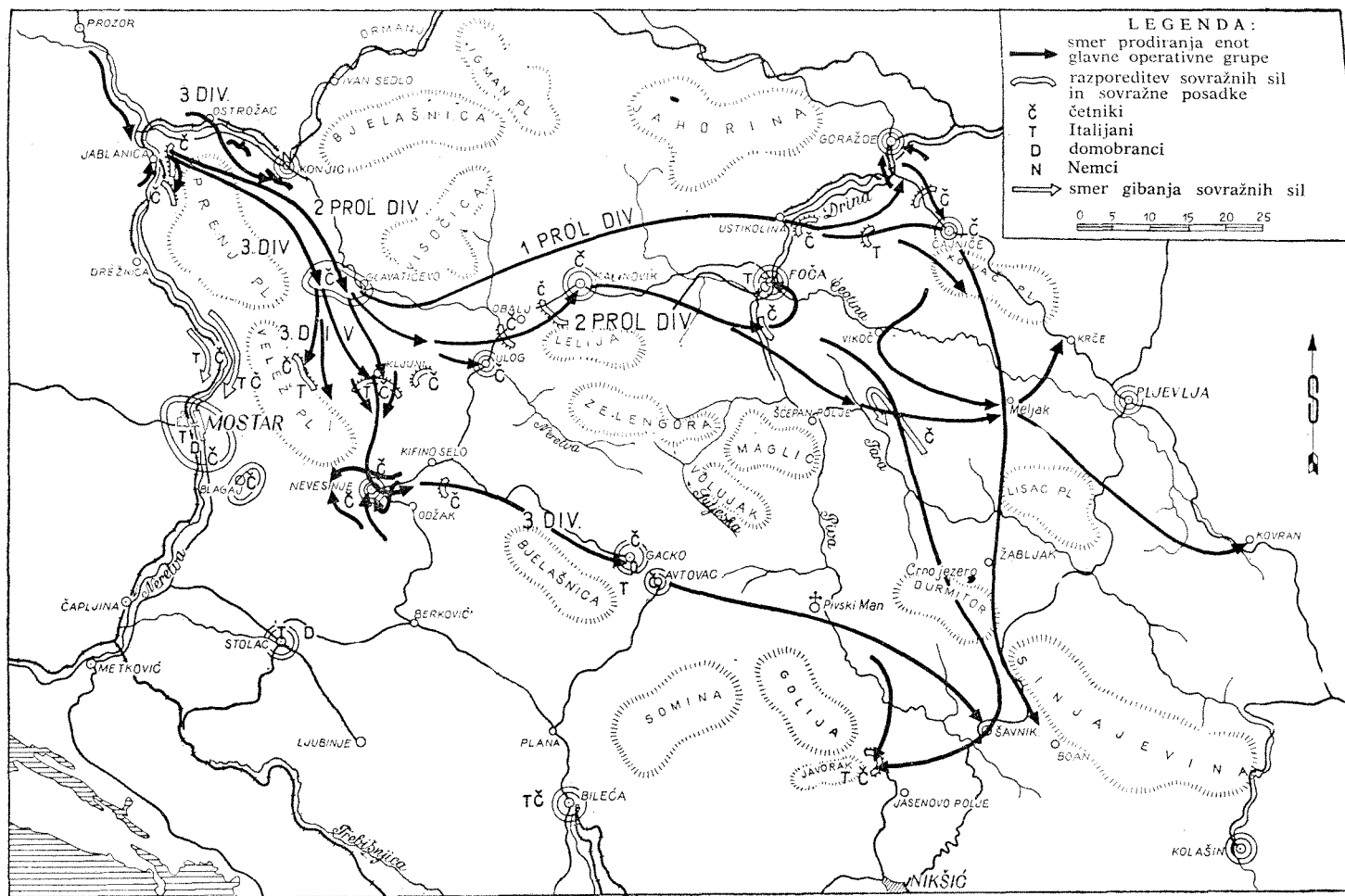
Z osvoboditvijo severovzhodne Hercegovine in uničenjem četnikov se je končala bitka na Neretvi, ki so jo bojevali zaradi uresničitve najbolj humanega cilja: rešitve ranjencev. S tem je bila končana še ena etapa uresničevanja strateškega načrta vrhovnega komandanta o prodoru proti jugovzhodu. Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije je izbojevala še eno zmago v vrsti obrambnih in napadalnih bojev, v katerih so prišle do polne veljave njene bojne kvalitete: ofenzivnost, gibljivost, manever, iniciativa komandnega kadra. Enote glavne operativne skupine so reševale, zahvaljujoč visoki politični zavesti in morali svojega moštva, najtežje svoje naloge v skoraj brezizhodnem položaju.

Komandant za jugovzhod, general Löhr, ki je načrtoval, da bo z operacijama »Weiss I in II« ter z operacijo »Mostar« uničil enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, je v svojem poročilu z dne 1. aprila nemški vrhovni komandi ugotovil, da ni dosegel cilja: »Večina komunističnih sil pod Titovim poveljstvom je šla s svojega področja čez Neretvo.«

Vrhovni komandant narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je v oceni bitke, v kateri se je »odločalo o usodi revolucije«, ugotovil:

»...Načrti vrhovnega štaba so bili uresničeni. Četrta ofenziva je propadla. Obkolitev našega svobodnega ozemlja in uničenje naših sil ni uspelo, zahvaljujoč protimanevru naše udarne skupine pri Neretvi in Gornjem Vakufu. Ranjenci so bili rešeni. Draža Mihailović je bil uničen prav v tistih krajih, kjer je bil najmočnejše zasidran...«

Preostalo je še prodiranje v Sandžak in Črno goro.

Prodor glavne operative grupe v vzhodno Hercegovino in Crno goro (marec—april 1943)

Po zaključku bitke na Neretvi in le po nekajdnevnem oddihu je glavna operativna skupina narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije nadaljevala ofenzivo proti Črni gori in Sandžaku. Namen vrhovnega komandanta je bil, da bi z uresničitvijo temeljne strateške zamisli o prodoru proti jugovzhodu ustvarili svobodno ozemlje, na katerem bi se enote, ki so se izčrpale v večmesečnih bojih in pohodih in ki jih je zajela epidemija tifusa, lahko nekoliko odpočile, da bi mogli poskrbeti za zdravljenje ranjencev ter bolnikov ter razbiti četnike Draže Mihailovića, ki so v Črni gori in Sandžaku bili tedaj še vedno resen nasprotnik narodnoosvobodilnega gibanja. »Treba je zadati še en odločen udarec četnikom v sami Črni gori in oni bodo razpadli. Glede na to bomo izdelali naš strateški načrt.« — je bila direktiva vrhovnega komandanta. Direktiva vrhovnega komandanta je temeljila na oceni četniškega gibanja v celoti. To je razvidno tudi iz njegovega ukaza 1. bosanskemu korpusu z dne 30. marca 1943, v katerem pravi, da so četniki »največja nevarnost ne le za narodnoosvobodilno gibanje, marveč tudi v bodoče« (kurziv F. T.).

Ko je Tito ocenjeval položaj po bitki na Neretvi, je o nadaljnji dejavnosti dejal: »Vrhovni štab je sprejel moj načrt, da gremo v Črno goro, da tam razbijemo četnike in popravimo politični položaj, da potem prodremo proti Kosovu in Metohiji, da bi eventualno presekali Nemcem zvezo z Makedonijo, ki je za njihov promet bila najobčutljivejša. Razen tega smo menili, da bi bilo zelo dobro polastiti se Leskovca in drugih industrijskih krajev, da bi lahko zbrali ljudi ter okrepili in pomnožili naše divizije in brigade.«

Področje, na katerega naj bi prodrla glavna operativna skupina, je bilo v rokah italijanskih in četniških sil. V tem času so nemške okupacijske čete vstopile v italijansko zasedeno ozemlje in zasedle Priboj, Prijepolje in Brodarevo.

Četniški vodje so slutili po izkušnjah v bitki na Neretvi, kaj bi za njih pomenil prodor divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v Črno goro in Sandžak. Zato so zbirali svoje formacije, da bi proti silam narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije začeli operacije na področju Kalinovika in Nevesinja prej, ko bi krenile proti Sandžaku in Črni gori.

Vrhovni komandant je spoznal namene četniških vodij. Zato je sklenil, naj glavna operativna skupina čimprej krene v akcijo. Ofenziva glavne operativne skupine je potekala v dveh osnovnih smereh. Na severni smeri sta 1. in 2. proletarska divizija, potem ko konec marca nista uspeli izsiliti prehod čez Drino v nalu, izvršili to nalogo v začetku aprila, ko sta najprej strli odpor četniških enot, potem pa zavrnili dele italijanske divizije »Taurinense«. Foča je bila s tem blokirana. Na južni smeri je medtem okrepljena 3. divizija začela prodirati iz Nevesinjskega na Gatačko polje, osvobodila Gacko, Avtovac, Kulo Fazlagića in prisilila k umiku proti Nikšiću in Bileci tiste četniške sile, ki so jih predvidevali za že omejeno četniško protiofenzivo v Hercegovini. »Tretja divizija je prodrla v Črno goro do Goranskega in Krstaca. Razbiti in demoralizirani četniki bežijo domov,« — je zapisal v nekem dokumentu vrhovni komandant.

V aprilu in prvi polovici maja je glavna operativna skupina narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije zadala hude udarce italijanskim in četniškim enotam. Z odločnim prodorom v Črno goro in Sandžak si je pridobila obširno svobodno ozemlje, ki ga omejujejo mesta: Nikšić, Savnik, Kolašin, Bijelo polje, Cajniče, Goražde, Kalinovik in Gacko. Po večmesečnem terorju italijanskega okupatorja in četnikov je prihod divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v Črno goro in Sandžak bistveno vplival na ponovno oživljanje osvobodilnega boja na tem terenu. To je ugotavljal tudi sovražnik. Na novoosvojenem področju je bila politična dejavnost aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja in pripadnikov narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije zelo intenzivna. V mnogih krajih so izvolili odbore ljudske oblasti. Formirali so številne vojaške zaledne organe; komande področij in poveljstva mest, katerih osnovna dejavnost je obsegala mobilizacijo borcev, zbiranje živeža in drugega materiala za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije in centralno bolnišnico.

Glavnina operativne skupine je bila na področju Bijelega polja, Mojkovca, Kolašina in Nikšića, kjer se bo po krajšem oddihu in popolnitvi v novimi borci pripravljala na nadaljnjo ofenzivno dejavnost.

Prisotnost velikih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na tem področju — ob pričakovanju zaključka bojev v Afriki, s čimer se je povečala tudi možnost desanta zavezniških čet na Balkan — je bila nevarna za nasprotnika. Zaradi prodora divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na reko Zim, je nemška ko-

manda računal tudi z možnostjo njihovega nadaljnega vdora na Kosovo in v Metohijo, potem pa v južno Srbijo, kar bi ogrozilo komunikacije v Moravskovardarski dolini. V primeru desanta zavezniških enot v Grčijo, ki je bila po presoji nemške vrhovne komande možna, bi takšen prodor divizij narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije imel negativne posledice glede na nemške čete.

Ker sta se nemška vrhovna komanda in komandant za jugovzhod general Löhr zavedala dejstva, da je bila od »pomiritve položaja« na jugoslovanskem bojišču odvisna stabilnost obrambe Balkana in možnost delovanja na njem, sta začela temeljite priprave na ofenzivo »Schwarz« oziroma peto sovražno ofenzivo.

Spomladi 1943. leta, tik pred peto sovražno ofenzivo, označuje narodnoosvobodilno gibanje nadaljnji razmah v vseh predelih Jugoslavije. Enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije so si znova pridobile obširna svobodna ozemlja. V marcu in aprilu so osvobodili skoraj vso Liko razen Gospiča (svobodna sta bila Gračac in Otočac) in velik del Gorskega kotarja, Korduna in Banije. V Istri se po formiranju začasnega partijskega vodstva (10. marca 1943) krepí narodnoosvobodilno gibanje, v 13. primorsko-goransko divizijo pa se je vključilo veliko število borcev. V Bosenski krajini so bili spet svobodni Drvar, Bosensko Grahovo, Glamoč, Ključ in Bosenski Petrovac. V Slavoniji so enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije neprenehoma ogrožale progo Beograd—Zagreb in s tem oteževale preskrbovanje okupatorjevih enot na vsem jugovzhodu, zlasti v Bosni in Hercegovini. Tam se je maja formiral 6. korpus narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Na Kalniku, Bilo gori, v Moslavini in v Hrvatskem Zagorju so se okrepili partizanski odredi in naredili številne diverzije in napade na manjše sovražne postojanke. Pomagale so jim slavonske enote (12. divizija). Po odhodu 9. divizije so v Dalmaciji formirali nove partizanske odrede (Splitški, Biokovski, Cetinjski, Severnodalmatinski). V tem času so na ozemlju Bosne ustanovili 2. bosenski korpus.

Enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije so se uspešno bojevale proti nemškim in italijanskim okupatorjem ter kvizlingom. Na ozemlju tako imenovane Ljubljanske pokrajine so delovale brigade »Toneta Tomšiča«, »Matije Gubca«, »Ivana Cankarja« in »Ljube Šercerja« ter več partizanskih odredov. Glavni štab NOV in PO Slovenije je posebno pozornost posvetil razvoju osvobodilnega boja na Štajerskem (spet so formirali Pohorski bataljon) in v Slovenskem primorju (21. februarja so ustanovili štab Primorske cone). Brigadi »Simona Gregorčiča« in »Ivana Gradnika« (formirani 10. aprila) sta sredi maja krenili na pohod prek Soče v Benško Slovenijo.

Tudi v Srbiji se je narodnoosvobodilno gibanje krepilo, čeprav v težkih razmerah. Na jugu Srbije so delovali Rasinski, 1. in 2. južnomoravski odred, ki bodo v prihodnjih mesecih osvobodili skoraj vse področje Jablanice in Toplice. V vzhodni Srbiji so ustanovili Timočki in številčno okrepljen Požarevaški narodnoosvobodilni partizanski odred. V severozahodni Srbiji in Šumadiji so poleg že formiranega Šumadinskega odreda formirali še Valjevski, Kosmajski in Čačanski narodnoosvobodilni partizanski odred. Obnovili so tudi organe ljudske oblasti. Tudi na Kosovu in v Metohiji se je narodnoosvobodilni boj širil. Šarplaninski odred je imel 220 borcev. V Vojvodini je bilo narodnoosvobodilno gibanje zelo široko, še posebej v Sremu, kjer je deloval Sremski partizanski odred, ki je štel 700 borcev. Sredi aprila so na drugem bregu Save, v vzhodni Bosni, formirali 1. in 2. vojvodinsko brigado. Borci so šli čez Savo, ker se v ravnini brigade niso mogle obdržati!

Tedaj se je precej spremenil tudi položaj v Makedoniji. Premagali so težave, ki so 1941. in 1942. leta zavirale hitrejši razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Partija se je ustalila in utrdila, formirali so Centralni komite KP Makedonije in pokrajinska partijska vodstva; izvedli so reorganizacijo glavnega štaba, formirali operativne cone, utrdili so že obstoječe in ustanovili nove partizanske enote na vsem makedonskem ozemlju. (To so bili partizanski odredi »Goce Delčev«, »Kičevsko-mavrovski«, Tikveški, Djevdjelijski in še druge manjše enote.) Nastalo je nekaj žarišč vstaje. V tem času se je razmahnila narodnoosvobodilna vojna v vsej Makedoniji. Začeli so sodelovati z grškimi in albanskimi partizani.

Enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki so delovale izven operativnega področja glavne operativne skupine, so vezale številne sovražne sile in tako na posreden način pomagale glavni operativni skupini v Črni gori in Sandžaku.

Nemška vrhovna komanda in komandant za jugovzhod Löhr, ki sta menila, da bosta z operacijama »Weiss« in »Mostar« dokončno obračunala s »Titovo državo« in glavino narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, sta računala, da bi po tem pripravi akcije, v katerih bi razorožili četnike Draže Mihailovića. Zamisel o takšnem dejanju se da zaslutiti že iz Löhrovega ukaza (»Obramba in poveljevanje na jugovzhodu«) z dne 15. februarja 1943, v katerem analizira položaj v Sredozemlju ter predvideva, da bo prišlo v »doglednem času« do napada »tudi na Balkanski polotok«. V zvezi s tem točno določa naloge komandanta jugovzhoda: »Dokončno umiriti zaledje in uničiti upornike ter *bande vseh vrst* (kurziv F. T.)... Priprave vseh ukrepov, ki so nujni v primeru nasprotnikovega izkrcanja na Balkan.«

Izhajajoč iz takšne ocene položaja in še vedno verujoč v razbitje glavne operativne skupine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v dolini Neretve je poslal Löhr 14. marca 1943 nemški vrhovni komandi predlog za izvršitev operacije »Schwarz«, katere cilj je bila razorožitev četnikov Draže Mihailovića v vzhodni Hercegovini, Sandžaku in Črni gori (na italijanskem okupacijskem področju).

Tridesetega marca je fűhrer odobril predlog za izvršitev operacije »Schwarz«. Po uničenju Titove komunistične države je treba začeti uničenje organizacije in oboroženih sil nacionalnega srbstva pod poveljstvom Draže Mihailovića, da bi varovali zaledje Balkana v primeru nasprotnikovega izkrcanja. Borbeno dejavnost izvajati hitro in brezobzirno.

Glede na tesne zveze komandanta D. Mihailovića z italijanskimi oblastmi je bilo za fűhrerja še posebno važno, da ostane akcija v strogi tajnosti, tako glede na njene cilje kot glede na vse priprave na akcijo.

Nemška vrhovna komanda je takšen sklep o razorožitvi četnikov sprejela izhajajoč iz predpostavke, da bodo glavno operativno skupino narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije razbili v operacijah, ki so potekale. V tem primeru, je menila nemška vrhovna komanda, jim četniki ne bodo več potrebni. Ker je v spremenjenem vojnem položaju postalo možno izkrcanje angloameriških čet na Balkan, so Nemci ocenili, da bi lahko postali četniki nevarni zaradi svojih načrtov, da bi s pomočjo zahodnih zaveznikov vzpostavili monarhijo in stari družbeni sistem v Jugoslaviji.

Toda pričakovanja glede uničenja »Titovih sil« se v dolini Neretve niso uresničila. »Zaradi prodora velikega dela partizanov proti Sandžaku in njihovega krvavega obračuna s četniki v vzhodni Bosni,« kakor je 31. marca poročal nemški poslanik v NDH Kasche o vojaških operacijah zunanjemu ministrstvu rajha, »je nastal nov položaj (kurziv F. T.). V takih okoliščinah ne bi bilo smotno, da bi začeli razoroževati tamkajšnje četnike.«

Ko je 1. aprila 1943 obvestil nemško vrhovno komando, da je »močnim nasprotnim silam uspelo izogniti se uničenju s pravočasnim umikom« in da so »uspehi, ki so jih dosegli v bojih proti četnikom, komunistom pomagali, da se spet okrepijo«, in ko je govoril o nadaljnjih operativnih namenih, je general Löhr dejal: »*Da bi uničili komunistične sile, ki so se prebile proti jugovzhodu* (kurziv F. T.) in enote D. Mihailovića na Hrvatskem in v Črni gori, bomo pripravili operacijo »Schwarz.« O pripravi na operacijo pa pravi: »*Predpostavke za to operacijo so se popolnoma spremenile* (kurziv F. T.), ker ni šlo več za to, da se ostanek četnikov razprši. Še več, sedaj se Tito nahaja z močnimi in zelo bojevitimi silami v severni Črni gori.«

Nove sovražne ofenzive, to je operacije Schwarz, ni pogojila prvotna Löhrova zamisel, ampak iztek predhodnih operacij (četrtе sovražne ofenzive), v katerih okupatorsko-kvizlinške enote niso uresničile svojih namenov. Potek dogodkov je pokazal, da so operacijo »Schwarz« izvedli z namenom, da bi uničili narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja s Titom na čelu, kajti narodnoosvobodilna vojska je bila edini činitelj, ki je ogrožal varnost obrambe Balkana. Razorožitev nekaterih formacij D. Mihailovića, do katere je prišlo tik pred samim začetkom ofenzive, je bila postranskega pomena. To dejstvo je zanimivo pri preučevanju ocen nemške vrhovne komande, nemško-italijanskih odnosov in četniškega gibanja. Že na začetku ofenzive so mnogi nemški komandanti spoznali, da z razorožitvijo četnikov »streljavo prek cilja« in da jim četniki lahko le koristijo. Zato pri nadaljnjem razoroževanju niso bili tako rigo-rozni, kot je videti iz dokumentacije, ki govori o prvotnih namenih. Praktično so

sprejeli stališče italijanske vrhovne komande, da »je lahko razorožitev četnikov Draže Mihailovića le naloga nekega poznejšega trenutka«.

Nižji poveljniki nemških enot, ki jih ni le prevzela potencialna nevarnost zavezniškega izkrčanja na Balkan (kot na primer vrhovno komando), marveč so neposredno stali nasproti takšnemu nasprotniku, kakršna je bila narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije, so bolj realno ocenjevali četnike Draže Mihailovića in spoznavali, kakšno korist jim lahko nudijo v bojih proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.

Nekatera povelja in ukazi nižjih starešin četnike sploh ne omenjajo. »Gre za uničenje komunistov, ki prodirajo od severozahoda proti jugovzhodu,« je rečeno v nekem povelju 1. gorske divizije z maja 1943.

Cilj operacije »Schwarz« oziroma pete sovražne ofenzive je torej ne glede na prvotna načrtovanja in delno razorožitev četnikov uničenje glavne operativne skupine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja na planinskih masivih Črne gore in Sandžaka.

Izvedbo operacije so tudi tokrat zaupali komandantu nemških sil na Hrvatskem, generalu Lüttersu.

Ukaz za operacijo »Schwarz« je Lütters izdal 6. maja 1943. V njem tako ocenjuje nasprotnika: »Z akcijo ‚Weiss II‘ je bil *nasprotnik* (kurziv v originalu — pripomba F. T.) potisnjen (torej ne uničen, kakor je bil sam ukazal v povelju za operacijo »Weiss« — pripomba F. T.) proti jugovzhodu čez reko Neretvo. Komunistične grupacije (okoli 15.000 ljudi) so v Hercegovini in Črni gori in se bojujejo proti številčno močnejšim četniškim grupacijam. Lahko bodo vsak čas ogroženi nemški interesi ali na boksitnem področju zahodno od Mostarja ali na rudarskem področju v jugozahodni Srbiji. *Za ta primer je treba izvesti priprave za operacijo ‚Schwarz‘.*« (Kurziv F. T.) Lütters torej ne glede na to, da v nadaljevanju teksta povelja govori o nujnosti razorožitve »vseh grupacij, ki bodo v območju bojov in ki ne pripadajo regularnim vojskam Nemčije, Italije ali Hrvatske« (misli se na četnike D. Mihailovića), nedvoumno pove, kdo je njegov glavni sovražnik in da se bo proti njemu, to je proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, podvzela operacija »Schwarz«.

Nemška komanda je načrtovala s postopno koncentracijo okoli ozemlja Foča—Goražde—Plevlje—Prijepolje—Bijelo polje—Kolašin—Podgorica—Nikšić—Bileća—Gacko—Kalinovik—Foča najprej obkoliti glavno operativno skupino, potem pa s koncentrično prodiranje ob sočasni temeljiti zaporji vseh kanjonov in prehodov izvesti z glavnino sil napad iz okolice Kolašina in Nikšića proti Durmitorju in tako prisiliti glavno operativno skupino, da se umakne na planinske masive med spodnjima tokoma Tare in Pive, in jo tam uničiti.

Operacijo so pripravljali v največji tajnosti, da bi tako dosegli popolno presenečenje. Ne glede na to, da je bilo treba operacijo izvesti v italijanski okupacijski coni, je ta stroga tajnost obsegala tudi zaveznike Italijane (zaradi nasprotnih stališč o vprašanju razorožitve četnikov), kljub temu da so računali z njihovo udeležbo v operaciji »Schwarz«.

Nemci so pripravili svoje enote temeljito.

V operaciji so sodelovale naslednje sovražne sile: nemške: 7. SS »Prinz Eugen«, 118. lovška, 1. planinska divizija, glavnina 369. divizije, okrepljeni 724. polk 104. lovške divizije in okrepljeni polk »Brandenburg«, skupaj okoli 67.000 vojakov; italijanske: divizije »Taurinense«, »Venezia«, »Ferrara« in deli drugih enot, skupno 43.000 vojakov; bolgarski 61. polk, okoli 2000 vojakov; 4. domobranska lovška brigada. Neposredno po probouju iz obroča so se proti enotam narodnoosvobodilne vojske borili še 9., 14. in 15. domobranski polk, 1. ustaška brigada in deli nekaterih manjših enot, skupno 11.000 vojakov; »nacionalne« črnogorske formacije ter četniki pod poveljstvom italijanskih enot, okoli 4000. Vse te sile je podpiralo 8 artilerijskih polkov, bataljon tankov, okoli 12 eskadril letalstva (z letališč Mostar, Sarajevo in Podgorica) in ustrezne pomožne enote.

Skupno so štele sovražne enote, ki so sodelovale v operaciji »Schwarz«, okoli 127.000 vojakov, razvrščenih v sedem okrepljenih divizij. Glavno nalogo v tej operaciji so morale opraviti štiri nemške divizije. Prva planinska in 7. SS divizija sta bili udarna sila sovražnika. Obema so dodelili po enega letalskega oficirja zaradi sodelovanja z letalstvom.

V povelju za operacijo »Schwarz« je Lütters ukazal uporabljati najbrutalnejše postopke proti ujetnikom in civilnemu prebivalstvu. Enako so ukazali vsi komandanti nemških divizij. Komandant nemške 118. divizije general J. Kübler je ukazal:

»Ujetniki: po zaslišanju streljajte vsakogar, ki neposredno sodeluje v bojih proti nemški vojski in ki bo kot takšen ujet. Pobege in druge zajete osebe (sumljive) pošiljajte v zbirna ujetniška taborišča... Odnos do prebivalstva: čete bodo proti prebivalstvu, ki bo sovražno razpoloženo, nastopale z brutalno neusmiljenostjo in bodo z zaplenbo zalog ter z rušenjem zapuščenih naselij odvzele nasprotniku možnost obstoja.«

Na začetku pete ofenzive je Lütters izdal razglas, v katerem je rečeno: »Vsi ukazi, ki jih bodo izdale nemške oborožene sile, imajo prednost pred katerimikoli drugim zakoni. Vsa povelja nemških oboroženih sil je treba izvajati brez pripomb.«

Glavno operativno skupino, ki je sodelovala v peti ofenzivi, so sestavljale: 1. proletarska divizija v sestavi treh brigad (1. proletarska, 3. krajiška in 3. proletarska (sandžaška), 2. proletarska divizija v sestavi treh brigad (4. proletarska — črnogorska, 7. krajiška in 2. dalmatinska), 3. udarna divizija v sestavi treh brigad (5. črnogorska, 1. dalmatinska in 10. hercegovaška) ter 7. banijska divizija tudi v sestavi treh brigad (7., 8. in 16. banijska). Poleg omenjenih divizij so bile v glavni operativni skupini še naslednje brigade: 3. dalmatinska (ki je bila glede na položaj najprej pod operativnim poveljstvom 7. divizije, potem pa 1. divizije), 6. vzhodnobosenska in Majevička brigada, ki je z 2. proletarsko brigado sestavljala Drinsko operativno skupino. Računa se, da je bila moč operativnih enot okoli 16.000 borcev, razvrščenih v 16 brigad.

Centralna bolnišnica je imela 10. maja 3400 ranjencev in bolnikov, 15. maja se je število skrčilo na 2100, ker so se mnogi ozdravljeni borci vrnili v enote. Zaradi novih bojev se je število povečalo. Treba je imeti pred očmi, da so divizijske bolnišnice in brigadne ambulate zdravile skupno okoli tisoč ranjencev in bolnikov. Tako je število ranjencev in bolnikov v centralni in v divizijskih bolnišnicah v začetku ofenzive presegalo 3500.

Medtem ko sta Löhr in šef operacije Lütters pripravljala operacijo »Schwarz«, je vrhovni štab načrtoval nadaljnjo ofenzivno dejavnost, da bi najprej razbil preostale sovražne sile v vzhodni Črni gori in tako ustvaril ugodno operacijsko osnovo za prodor na Kosovo in v Metohijo ter dalje v južno Srbijo.

Osmega maja je bilo v Kruševu posvetovanje vrhovnega štaba, ki so se ga udeležili tudi komandanti divizij. Na posvetovanju je vrhovni komandant razložil načrt nadaljnjih operacij: 1. in 2. divizija morata najprej zavzeti Mojkovac in Kolašin, potem pa Andrijevo in Berane; 3. divizija mora zapreti smeri, ki peljejo od Nikšića in Gackega k svobodnemu ozemlju; 7. diviziji je ukazal, naj zasede srednji tok reke Četotine in zapre smeri, ki peljejo s severa k svobodnemu ozemlju. Za neposredno zavarovanje svobodnega ozemlja pred možnimi nasprotnikovimi intervencijami iz Foče in Goražda na smereh, ki peljejo proti Čajnici in Šćepan-polju, so formirali 10. maja Drinsko operativno skupino, ki so jo sestavljale tri brigade (2. proletarska, 6. vzhodnobosenska in Majevička). Sočasno je ta grupa neposredno varovala tudi centralno bolnišnico, ki je bila okoli Čebelića in na Pivi.

V skladu s prejetimi nalogami sta se 1. in 2. proletarska divizija do 15. maja grupirali za napad. Tito je izdal 15. maja zadnje smernice za napad, ki naj bi sledil 17. maja. Najprej je bilo treba zavzeti Mojkovac, potem pa Kolašin. Osnovne značilnosti bojne razporeditve glavne operativne skupine so torej na začetku sovražne ofenzive bile naslednje: del sil je bil usmerjen v ofenzivno dejavnost, drugi del sil pa je bil angažiran v obrambi svobodnega ozemlja in zaščiti centralne bolnišnice. Vtem je začetek sovražne ofenzive spremenil položaj, razvoj dogodkov pa se je usmeril čisto drugače.

Bitka na Sutjeski oziroma peta sovražna ofenziva se je odvijala v izrazito neugodnih okoliščinah za glavno operativno skupino.

Razmerje sil je bilo skrajno neugodno: 127.000 proti 16.000 vojakom. Oborožitev in vojna tehnika: enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije so imele le lahko pehotno oborožitev; sovražnik je bil opremljen s sodobno vojaško tehniko in oskrbovan z municijo ter drugimi sredstvi, ki so potrebna za boj. Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije pa je morala oborožitev, vojaško opremo in druga sredstva, nujna za življenje, pridobivati v boju.

Peta sovražna ofenziva je pravzaprav nadaljevanje prejšnjih hudih bojev, ki jih je bojevala narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije na Neretvi v bitki za ranjence ter v Hercegovini in Črni gori, ko je razbila četnike Draže Mihailovića. Zdaj je morala glavna operativna skupina sprejeti novo, še hujšo bitko, in to po večmesečnih bojih, ki so trajali noč in dan in v katerih je izmenoma jurišala, odstopala in bila na pohodih od Banije do Bosenske krajine, ko je prehodila stotine

kilometrov v najhujši zimi in trpela zaradi lakote in utrujenosti. Fizična moč in odpornost borcev ter starešin je bila na meji človeških zmožnosti. Nasprotno temu so nemške (zlasti 1. planinska in 7. SS divizija) ter druge enote v bitko krenile spočite in pripravljene, saj so od polovice marca do polovice maja imele nemške čete, ki so jih uporabili v tej ofenzivi, le manjše boje. Če vzporejamo fizično stanje čet, potem je razmerje sil še veliko bolj neugodno, kot če upoštevamo le enostavno vzporejanje podatkov o vojakih in oborožitvi.

Nemška komanda je uspela skriti svoje namene in ohraniti tajnost operacije do njenega začetka, tako da je vrhovni štab popolnoma iznenadila z novo sovražno ofenzivo. Vrhovni štab ni imel podatkov o tej sovražni ofenzivi ali pa jih ni imel dovolj in takšnih, ki so bili dovolj zanesljivi, da bi lahko na temelju njih odločal. Včasih je moral sprejemati sklepe ob pomanjkljivih podatkih. Iz nepreverjenih podatkov, ki so neposredno pred ofenzivo prihajali do vrhovnega štaba, se je lahko eventualno naslutilo, da sovražnik nekaj pripravlja, vendar dejanskih namenov in obsega operacije še zdaleč ni bilo moč spoznati, da bi se lahko podvzeli nekateri operativni ukrepi. Do nujnih spoznanj je prišel vrhovni štab med samo bitko. S tajnostjo operacije je sovražnik že v prvi fazi dosegel pomemben uspeh, kar bo imelo posledice na kasnejši potek dejavnosti.

Najpomembnejši činitelj v bitki na Sutjeski, ki je pogoji vse operativne odločitve, je bilo reševanje ranjencev. Zaradi več kot 3500 ranjencev in bolnikov, ki so bili tako rekoč na samem bojišču, in v že navedenih okoliščinah, med katerimi velja še posebej poudariti dejavnik presenečenja, vrhovni štab ni mogel preprečiti obkrožitev. Verjetno so bile možnosti, da bi se operativne enote izmuznile iz obroča. Vendar vrhovni štab na to niti ni mislil zaradi moralne obveznosti do ranjencev. Odločitve o tem, da bi pustili ranjence, vrhovni komandant ni mogel sprejeti niti v najbolj kritični fazi bitke, ko je šlo za »biti ali ne biti«, ko je vsej glavni operativni skupini, zbiti na malem prostoru, grozila nevarnost, da bo popolnoma uničena z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja vred. Zato je vrhovni štab sprejel vsiljeno mu odločilno bitko v obroču. S tem je bila manevrska sposobnost glavne operativne skupine zvezana. Enote tokrat niso mogle, kot prej (na primer v četrti ofenzivi), z zadrževalno obrambo in manevrom v operativnem obsegu ustvariti pogoje, da bi se mogle umakniti iz obroča. Zato so bile prisiljene najprej bojevati bitko za rešitev ranjencev, potem pa še zase.

Ozemlje, na katerem se je odigrala bitka, je planinsko, težko prehodno in razsekano z globokimi kanjoni Tare, Pive, Ceotine, Komarnice, Sutjeske in drugih planinskih rek. Bilo je mnogo bolj ugodno za nasprotnika kot za glavno operativno skupino, za njeno premikanje in manevriranje. Enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije so se morale boriti proti spočitim in za planinsko bojevanje pripravljenim sovražnim četam in se premikati zelo pogosto izven planinskih stez po brezpotjih Durmitorja, Maglića in Zelengore. Na prednosti narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki bi jih pridobila v bitki na posameznih odsekih fronte, je lahko sovražnik hitro reagiral, saj je lahko uporabljal komunikacije in transportna sredstva.

Glavna operativna skupina se je v bitki na Sutjeski borila sama, obkrožena, in ji niso mogle neposredno pomagati enote, ki so bile izven obroča. V takšni operativni situaciji so enote z drugih ozemelj težko mogle s svojim delovanjem neposredno vplivati in olajševati položaj glavne operativne skupine (kot na primer v četrti sovražni ofenzivi). Razume se, da je imela dejavnost enot narodnoosvobodilne vojske v drugih krajih izven obkroženega ozemlja, posreden pozitiven vpliv na splošno razmerje sil, kot je bilo to med narodnoosvobodilno vojno sploh. Okupatorji zaradi tega niso mogli pošiljati novih sil na operativni prostor. Vendar je treba videti tudi dejstvo, da so se vse okupatorske enote, ki so bile angažirane v operaciji »Schwarz«, do konca bitke borile proti glavni operativni skupini na terenu Črne gore in Sandžaka.

Obkolitev glavne operativne skupine NOVJ

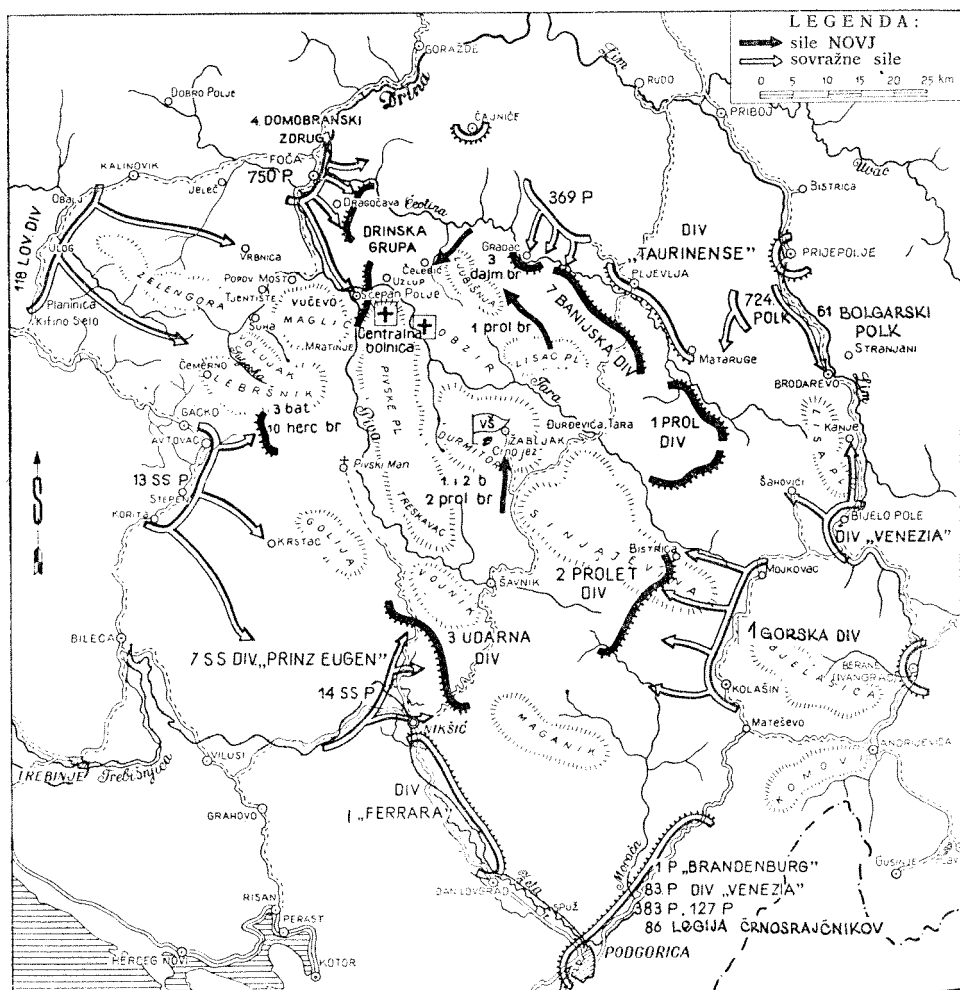
Ofenziva se je začela 15. maja s koncentričnim prodiranjem nemških divizij proti glavni operativni skupini narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v Sandžaku in Črni gori. Boji, ki so potekali od 15. do 20. maja, imajo uvodni značaj. V tem obdobju si prizadevata obe strani, da bi čimbolj realno ocenili nasprotnikove namene in da bi na temelju tega usmerjale nadaljnje delovanje svojih sil.

V dolini Lima je tedaj, ko sta se pripravljali za napad na Mojkovac in Kolašin 1. in 2. proletarska divizija, napadla nemška 1. gorska divizija. Diviziji narodno-

osvobodilne vojske Jugoslavije sta se upirali, občasno pa tudi sami prehajali v napad, delujoč v smislu splošne direktive vrhovnega štaba. V istem času (14. do 17. maja) so prizadejali pri Bioči (področje Podgorice) hud udarec italijanski diviziji »Venezia«. Ta poraz je pospešil tudi angažiranje italijanske divizije »Venezia« v operaciji »Schwarz«.

Grupa »Ludwiger« (724. nemški polk in 61. bolgarski polk) se je zbrala v območju Brodarevo, Prijepolje in začela napad 20. maja čez Kovren proti Djurdjeviči Tari.

Glavnina 369. divizije je prešla v napad iz smeri Goražda in Ustikoline (na sektorju Foče), potisnila Drinsko operativno skupino in prvega dne ofenzive zavzela Čajniče. Potem je potisnila enote Drinske operativne skupine na drugi breg Ceotine, nadaljevala prodiranje proti Plevljam in 18. maja vzpostavila zvezo z italijansko divizijo »Taurinense«. Zaradi sovražnikovega prodora so centralno bolnišnico evakuirali iz neposredno ogroženega področja Čelebiča in jo premaknili prek Tare pri Uzlupih in Tepacih na Pivsko planoto.

Peta sovražna ofenziva (položaj 20. maja 1943; po skici Vojaške enciklopedije)

Da bi nemška komanda prikrila svoje namene, je 118. lovsko in 7. SS divizijo zadržala precej daleč od operativnega ozemlja. Tako je 118. divizija šele 15. maja krenila iz Konjica in iz smeri Sarajeva. Do 20. maja je bojna skupina te divizije (750. polk), ki je nastopala iz Foče, prodrla ob bregovih Drine proti Ščepan-polju in Čelebiću. S to bojno skupino je proti Čelebiću prodirala tudi 4. domobranska lovsko brigada. Druga bojna skupina (738. polk te divizije) je prodrla na Zelengoro.

Dne 15. maja je 7. SS divizija iz doline Neretve začela prodirati skozi Hercegovino in Črno goro; do 20. maja je prišla v okolico Avtovca in Nikšića.

Tako se je do 20. maja glavna operativna grupa znašla v operativni obkrožitvi, s čimer je bil uresničen prvi del nasprotnikovega načrta. Bile so možnosti za postopno stiskanje obroča: 118. in 369. divizija sta se približali k bregovom Pive in Tare ter z zahoda in severozahoda zaprle Pivsko ravan, glavčina nemških sil (1. planinska in 7. SS divizija) pa naj bi prodirala čez masive Sinjajevine, Vojnika in Durmitorja, postopoma potiskala divizije narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. da bi jih na Pivski planoti uničila.

Nadaljnjo dejavnost, ki naj bi uresničila to Lüttersovo zamisel, so v precejšnji meri zmedli uspehi enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije pri Bioči. Nemška komanda je namreč mislila, da boj pri Bioči pomeni poskus proboja operativne skupine v Albanijo. Löhrova ocena je bila: »Tito je opustil proboj v Sandžak in usmerja sile proti jugu z namenom, da bi se prebile na jugovzhod.« Zaradi takšne ocene so na območju Bioče, Podgorica, Danilovgrad skoncentrirali okoli pet nemških in italijanskih polkov. Tudi 7. SS divizija iz istih razlogov, ker je menila, da je položaj nejasen, vse do 21. maja ni močneje napadala v svoji smeri (proti Šavniku); 118. divizija je svojo bojno skupino, ki naj bi prodirala prek Sutjeske in Vučeva proti Pivi, angažirala na levem krilu 7. SS divizije, ker se je ta divizija usmerila z enim delom k Podgorici. Nasprotnik je tako izvedel določene spremembe v operativnem načrtu in pregrupiral sile, kar je motilo prvotno zamisel.

Vrhovni štab je na temelju dognanj, ki jih je dobil med boji, ocenjeval nasprotnikove namene, izvajal pregrupacije enot in jim določal naloge.

V prvem trenutku so menili, da napad 1. gorske divizije v Limski dolini pomeni močnejši izpad sovražnika, ne pa ofenzivo. Zaradi tega je vrhovni štab, kljub temu da se je sovražna ofenziva že začela, še naprej vztrajal pri napadalni dejavnosti 1. in 2. proletarske divizije. Šele po dvodnevnih bojih na tem odseku fronte je komandant 1. proletarske divizije Koča Popović ocenil na temelju vztrajnosti nasprotnika in grupiranja močnih sil, »da ima nasprotnikova akcija značaj ofenzive« in o tem obvestil vrhovni štab. To je bil prvi siguren indikator, do katerega so se dokopali v ostrih bojih, da gre za veliki nasprotnikovi akciji. Tedaj sta 1. in 2. proletarska divizija prenehali napadati in zavzeli ugodnejše položaje.

Po nekajdnevnih bojih in budnem spremljanju razvoja dogodkov na vseh odsekih fronte je vrhovni štab ocenil, da pomeni dejavnost nasprotnika v bistvu novo veliko ofenzivo. Položaj se je bistveno spremenil: ni bil več možen prodor v Metohijo in Srbijo. Prodiranje močnih sil iz več smeri je jasno kazalo na to, da ni namen nasprotnika preprečiti le nadaljnjega napredovanja divizij NOVJ proti jugovzhodu, ampak da so njegovi posegi mnogo radikalnejši, cilji pa daljnosežnejši: s koncentričnim nastopanjem obkrožiti in potem na ozkem prostoru Durmitorja, Pivske planine in Maglića zbiti glavno operativno skupino in jo tam uničiti.

Med iskanjem rešitve iz nastalega položaja, katerega težavnost je vrhovni komandant spoznaval, je le nekaj dni po začetku ofenzive, najverjetneje 18. maja, sklenil, da bo na severu, na Fočanskem odseku, ustvaril pogoje za izhod iz sovražne obkrožitve in da bo z glavno operativno skupino prodril v vzhodno Bosno. Razume se, da je bila to temeljna ideja, v okviru katere bodo pozneje, v vrsti ostrih bojev poiskali najugodnejši odsek preboja.

Po tej ideji je vrhovni štab pregrupiral sile in poslal na fočanski odsek pet brigad (od šestnajstih), ki jih je podredil komandantu 1. proletarske divizije Koči Popoviću.

Skladno z operativno idejo o preboju iz obkrožitve je vrhovni komandant dne 21. maja ukazal 1. bosenskem korpusu, naj svoje sile usmeri proti črti nameravnega proboja: Olovo—Han-Pijesak—Rogatica—Goražde »zaradi sodelovanja z našimi operacijami in udarjanja nasprotniku v hrbet«.

Značilnost prve, uvodne faze bitke na Sutjeski bi lahko takole formulirali: nasprotnik je uspel na predvidenem prostoru izvesti operativno obkolitev grupacije NOVJ; zaradi ocene, da je »preneseno težišče na jug v prostor Podgorice«, zaradi napada pri Bioči, je usmeril del sil mimo načrta in na to smer obračal večjo po-

zornost, kot je bilo to glede na razmerje sil zanj potrebno; to je v določeni meri olajšalo pregrupiranje sil glavne operativne skupine; vrhovni štab je spoznal nasprotnikov cilj, prevzel je pobudo in sprejel sklep: ustvariti pogoje za izhod vseh sil iz obroča in prehod v vzhodno Bosno. Od tega trenutka so vsa prizadevanja in ukrepi vrhovnega štaba preračunani na preboj glavne operativne skupine in centralne bolnišnice iz operativne obkrožitve.

Boj v obkrožitvi

Usmeritev petih brigad na fočanski odsek je izražala težišče ofenzivne dejavnosti v okoliščinah operativne obkrožitve celotne grupacije NOVJ, s čimer so hoteli ustvariti pogoje za njen umik v smeri, ki so jo imeli za najugodnejšo glede na njeno dolžino in konfiguracijo zemljišča. Toda to ni bila edina iniciativa vrhovnega komandanta v tistem trenutku. Tito je preučeval tudi druge možne smeri umika, če bi umik pri Foči ne uspel. Pravočasno je obrnil pozornost na smer, ki prek Pive, visoke planote Vučevo in Sutjeske pelje k Zelengori in je že pravočasno, 22. maja, poslal dva bataljona 2. proletarske brigade na Vučevo (kamor so že prodrli nemški izvidniki), da bi zavaroval »mostišče za vsak primer«. Zasedba Vučeva je bila odločilna za poznejšo dejavnost.

Da bi olajšal položaj glavne operativne skupine, je vrhovni komandant 23. maja ukazal (prek radijske postaje »Slobodna Jugoslavija«) vsem enotam narodnoosvobodilne vojske, naj začno odločno napadati sovražne postojanke in komunikacije na vseh področjih.

V smislu navedene ideje o preboju na fočanskem odseku je vrhovni komandant 23. maja ukazal komandantu 1. divizije, da odločno napade nasprotnika, tako da bo težišče napada na levem bregu Ceotine in ga potisne na Drino. Naslednji dan so brigade NOVJ krenile v napad. Löhr ugotavlja v dnevnem poročilu za 24. maj naslednje: »Močni nasprotnikovi napadi v smeri Foče, kakor kaže, štirih komunističnih brigad očitno z namenom, da bi se prebile pri 118. lovski diviziji.« Löhrovo poročilo za 25. maj pa je glasilo: »Nezmanjšan pritisk nasprotnika proti Foči. Moč nasprotnika je verjetno šest brigad s skupno 6000 možmi.«

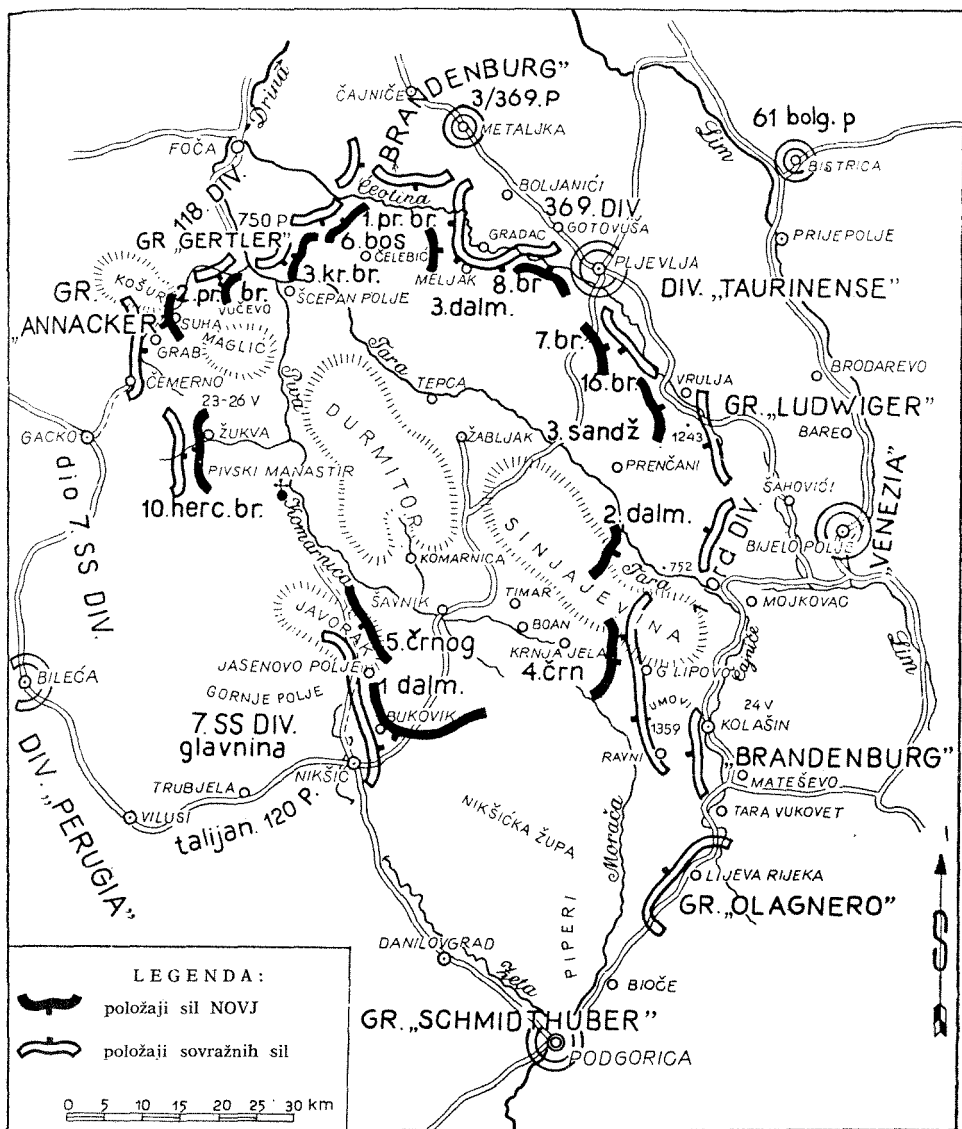
Po ostrih dvodnevni bojih kljub izrednemu prizadevanju enote NOVJ niso zlomile obrambe 118. divizije. Nemška komanda je poslala okrepitev: usmerila je 369. divizijo prek Ceotine (pri Gracu) proti Čelebiću in tako ogrozila enote, ki so napadale na fočanskem odseku. Grozila je nevarnost, da nasprotnik prodre v njihovo zaledje. Zato je 25. maja komandant 1. proletarske divizije prekinil napade in bil prisiljen preiti v obrambo (oslanjajoč se na planino Ljubišnjo). Proboj v smeri Foče ni uspel. Zato so odstopili od nadaljnjih poskusov proboja na tem sektorju.

S prodorom 369. divizije in italijanske divizije »Taurinense« proti Čelebiću se je poslabšal tudi položaj 7. banijske divizije.

Na drugih odsekih fronte so enote NOVJ postopoma potiskali. V tem obdobju (21. do 25. maja) je 2. proletarska divizija zavirala prodiranje nemške 1. gorske divizije od vzhoda, 3. divizija pa se je bojevala s 7. SS divizijo, ki si je z juga prizadevala prodreti v Šavnik, ter z italijansko divizijo »Ferrara«. Kaže, da Lütters ni hitel s prodiranjem teh dveh divizij, ker 118. in 139. divizija še vedno nista popolnoma zaprla obroča na Pivi in Tari, pa je menil, da bi se lahko v tej smeri izvlekla glavna operativna grupa.

Kljub temu da poskus proboja na fočanskem odseku fronte ni uspel, je bil protiidarec grupe brigad zelo pomemben za olajšanje položaja celotne grupacije NOVJ. Zaradi tega 118. divizija ni mogla izvesti eno od svojih glavnih operativnih nalog: zasedbe Vučeva in levega brega Pive. Oslabila je druge odseke fronte (dolino Sutjeske), da bi okrepila obrambo bolj severno, na levem bregu Drine. Tudi druge nemške enote so usmerili na ta odsek: dele 369. divizije in polk »Brandenburg«, kar pomeni, da so bili Nemci prisiljeni pregrupirati sile in na popravek svojega operativnega načrta, saj so menili, da je »položaj jugovzhodno od Foče zelo napet«. S tem je bila odstranjena neposredna nevarnost, ki je grozila centralni bolnišnici. Ohranjeni so prehodi v dolnjem toku Tare in plato Vučevo, kar je bilo odločujočega pomena za pregrupacijo in manever sil v prihodnji dejavnosti pri nadaljnjem iskanju izhoda iz obkrožitve.

V takšnem položaju, ko ni uspel poskus proboja na fočanskem odseku, na drugih odsekih fronte pa so Nemci postopoma zoževali obroč, je moral vrhovni komandant iskati drugo rešitev. V vseh preučevanjih vrhovnega štaba je bil vedno prisoten problem ranjencev oziroma iskanje možnosti, da bi se celotna grupacija izmuznila iz obroča.

Položaj 26. maja 1943. leta

Te dni se je pojavila še ena okoliščina, ki je tudi precej vplivala na načrte vrhovnega štaba glede nadaljnjih operacij za izhod iz obkrožitve. To je bil prihod vojaške misije Velike Britanije (oziroma misije britanske komande za Bližnji vzhod). Prihod te misije, ki jo je vodil kapetan Bill Deakin, na svobodno ozemlje Črne gore, so pričakovali od 22. maja. Toda misija se je s padali spustila na Njegovučko polje šele v noči 27. na 28. maj.

Vrhovni komandant je analiziral vse činitelje operativnega položaja ter 26. maja sklenil, da usmeri težišče dejavnosti glavne operativne skupine za izhod iz obroča prek visokih planot Vučeva, Sutjeske in Zelengore. To je bila edina smer, ki je

omogočala organiziran umik iz obroča. Vrhovni štab je dobro ocenil najslabše branjeni del nemške fronte. Tedaj se je pokazalo, kako pomembno je bilo, da so že 22. maja zasedli Vučevo, visoko planoto, ki je nudila možnosti za pregrupacijo čet. To je omogočilo vrhovnemu komandantu, da je 26. maja sprejel odločitev, ki je bila zelo pomembna za ves nadaljnji potek bitke: zasedba Vučeva in doline Sutjeske (sektor od Suhe do Tjentišta) in ofenzivno dejavnost v tej smeri.

Vrhovni štab je od 26. do 29. maja pospešeno uresničeval odločitev o proboju prek Sutjeske in Zelengore. Pregrupirali so sile. Spet so formirali Drinsko operativno skupino (2. proletarska, 6. vzhodnobosenska in Majeviška brigada), ki je dobila nalogo, da ofenzivno deluje v dolini Sutjeske in tam »pripravi čim širše mostišče«, da bi se enote mogle prebijati naprej proti Zelengori. Prvi proletarski diviziji so ukazali, naj usmeri sile prek Pive (čez Vučevo na Mratinje) in naj prepreči sovražno prodiranje proti Vučevu in Sutjeski. Po pomembnem uspehu 7. krajiške brigade na Javorku v obrambi prehoda na Pivi so morale tri brigade pod poveljstvom štaba 2. proletarske divizije ofenzivno delovati južno od Mratinja in to smer zapreti za vsako ceno. V tem času se je 7. divizija premikala iz Sandžaka prek Tare na Pivski plato. Prvemu bosenskem korpusu so 29. maja spet poslali ukaz, naj »takoj krene prek Fojnice na Igman in proti Trnovu ter Kalinoviku. To izvedite za vsako ceno, ker smo v težkem položaju«.

Do 31. maja se je na prostoru med Pivo in Sutjesko grupiralo sedem brigad, še tri pa so bile na pohodu proti Vučevu. Na fronti proti vzhodu in jugu, ki so jo precej zožili, da bi zbrali sile za preboj, je bilo angažiranih v obrambi kar šest brigad (iz 3. in 7. divizije).

Poskus Nemcev, da bi zadnje dni maja obvladali Vučevo in prehode na Pivi, ni uspel. V tej fazi operacije, od 26. do 31. maja, so nemške enote v sodelovanju z italijanskimi uspele doseči še večje »zoževanje obroča in s tem skrajšanje fronte...«, vendar do Pive še vedno niso prišli.

Za položaj glavne operativne grupe NOVJ je bilo pomembno, da Nemci niso takoj spoznali namenov vrhovnega štaba. Ko so se enote NOVJ že grupirale na Vučevu, so še vedno računali s probojem tudi na fojanski odseku. Do 30. maja so obroč sklenili z vseh strani, »razen na odseku pred 738. polkom« (118. divizije).

Boji v dolini Sutjeske — preboj iz obroča

S prodorom enot NOVJ v dolino Sutjeske (Suha—Tjentište) se je začela nova, odločilna faza bitke, v kateri so se odigrali najbolj dramatični boji, v katerih sta komandi obeh strani in njune podrejene enote vlagale največje napore za uresničitev svojih ciljev.

V smislu odločitve o smeri proboja z dne 26. maja, za katerega uresničitev si je stalno prizadeval, je vrhovni štab poskušal obvladati dolino Sutjeske in tam uresničiti čim širše mostišče, da bi od tod prek Zelengore in dalje proti vzhodni Bosni izvedel umik celotne grupacije.

Nemška komanda je počasi le spoznala namene vrhovnega štaba. Prišla je do zaključka, da se težišče operacije prenaša na severozahod, oziroma »preko doljnega toka Pive proti zahodu«. Zato Löhr in Lüters menjata operativni načrt, pregrupirata sile, v dolino Sutjeske pa usmerita dve diviziji (118. in 7. SS), da bi za vsako ceno preprečili izhod glavne operativne skupine iz obroča. Nemci si prizadevajo, da bi na Sutjeski naredili zaporno fronto s 118. divizijo, medtem ko bi 7. SS divizija prodirala z juga proti severu v prostoru med Pivo in Sutjesko. Druge sovražne sile so še naprej zoževale obroč na drugih frontnih odsekih.

Enote NOVJ so imele prednost v tem, ker so se pregrupirale prej kot sovražne čete. Vendar to ni bilo dovolj za pariranje drugih prednosti okupatorjevih enot.

Odločujoča bitka za dolino Sutjeske se je začela konec maja. Do takrat so ranjence centralne bolnišnice s skrajnimi napori preselili iz področja Čebeliča prek Tare na Pivski plato. Drinska operativna skupina (tri brigade) se je bojevala, da bi držala v rokah dolino Sutjeske in ustvarila pogoje za umik vseh sil in bolnišnic iz obroča. Nemci so se vztrajno branili. Prvi napad enot NOVJ, kljub temu da so nekatere že prekoračile Sutjesko, se je končal z neuspehom: mostišča niso razširile. Zaporedni naskoki 2. proletarske brigade na dominirajoči Košur niso rodili sadov.

Vrhovni štab je napadalno skupino okrepil s 1. proletarsko brigado. Toda tudi ponovljeni napad 3. junija se je v dolini Sutjeske končal z neuspehom. Enote NOVJ so z boji od 31. maja do 3. junija preprečile Nemcem, da bi zasedli preostali del

kanjona Pive in jih prisilile, da so prešli v obrambo. Ker pa so bile izčrpane v 20-dnevni boj, niso bile sposobne, da bi z ofenzivno dejavnostjo odločilno tolkle sovražnika v dolini Sutjeske in tako razširile mostišče ter naredile »prehod«, skozi katerega bi se umaknila celotna grupacija iz obroča.

Položaj glavne operativne skupine je postal zelo kritičen. Grozilo je, da bosta 118. in 7. SS divizija vsak hip popolnoma zaprle dolino Sutjeske. Druge sovražne sile so še naprej zoževale obroč; 1. gorska divizija pa se je pripravljala za napad prek Durmitorja proti severozahodu.

Vrhovni štab se je znašel verjetno pred enim najtežjih problemov v vsej narodnoosvobodilni vojni. Treba je bilo odločiti, kaj storiti, da bi se enote umaknile sovražnemu udarcu ter rešile ranjene v tako težavnem položaju, kot je bil nastal po neuspelem prehodu čez Sutjesko.

V Mratinju je bilo 3. junija posvetovanje vrhovnega štaba. Sklenjeno je bilo, da se oblikujeta dve skupini, ki naj se prebijeta iz obroča. Prva in 2. proletarska divizija sta sestavljali prvo skupino (deset brigad), ki naj bi se prebile: 1. proletarska divizija iz doline Sutjeske (Košur—Vrbnica) prek komunikacije Foča—Kalinovik in naprej na sever prek Jahorine v vzhodno Bosno; 2. proletarska divizija pa prek Sutjeske, Zelengore in Treskavice v osrednjo Bosno. S to skupino bo tudi vrhovni štab.

Drugo skupino sta sestavljali 3. in 7. divizija (šest brigad), ki je bila vzhodno od Pive. Prebijala naj bi se prek Tare v Sandžak ali prek Šinajevine ali Golije na vzhod oziroma na jug. Centralna bolnišnica je ostala z drugo skupino.

Po sklepu vrhovnega štaba, ki so ga sprejeli v Mratinju, se je prva skupina (1. in 2. proletarska divizija, skupno devet brigad) od 5. do 9. junija ostro borila v najbolj surovih vojnih pogojih za izhod iz doline Sutjeske, in to z majhnega ozkega prostora, kjer je bil še svoboden odsek, širok le 4 do 6 km (med Suhim in Tjentištem), na Zelengoro.

Vrhovni komandant je 5. junija še enkrat ukazal 1. bosenskem korpusu, naj pošlje svoje enote nasproti glavni operativni skupini, ki se prebija prek Sutjeske in Zelengore. Divizije so začele napadati 5. junija. Kljub delnim uspehom niso razširile mostišča. Kljub številnim jurišem niso zavzele pomembna položaja Košur in Popov Most. Za proboj iz doline Sutjeske proti severu (1. proletarska divizija) in na severozahod (2. proletarska divizija) sta ostali le še dve planinski stezi: od Tjentišta in Krekova čez Milinklade in od Suhe čez Dolnje in Gornje Bare.

Prva proletarska divizija se je do 9. junija čez Sutjesko (južno od Tjentišta) in Milinklade prebila do Lučkih in Vrbničkih Koliba na Zelengori. Druga proletarska divizija, s katero je bil tudi vrhovni štab, se je tudi v bojih prebijala za 1. proletarsko divizijo čez Milinklade, ker se ni mogla prebiti po svoji smeri (Suha—Bare). Nemci (okrepljena grupa »Annacker«) je močno napadla grupacijo NOVJ med njenim probojem. Ta bok je na Gornjih in Dolnjih Barah varovala 2. dalmatinska brigada in s tem preprečevala Nemcem prodor v dolino Sutjeske. Od 6. do 8. junija je ona bila enega najbolj krvavih bojev v bitki na Sutjeski. Izid tega boja je vplival na ves nadaljnji potek bitke. V odločilni obrambi in kljub temu da je izgubila polovico borcev, je brigada odbila mnoge juriše nemških vojakov, vzdržala je uničujoče topovsko obstreljevanje in delovanje letalstva.

Kot simbol visoke zavesti in morale, ki sta postali materialna sila, bo ostalo pretresljivo pričevanje tega časa poročilo komandanta in političnega komisarja 2. bataljona 2. dalmatinske brigade v trenutku najostrejših bojev: »Nemci prodirajo z vse močnejšimi silami in vse bolj vztrajno. Izgubili smo dve tretjini borcev, vendar računajte na nas, kot da smo v polni sestavi!«

Kljub izredno težkemu položaju in izpostavljenosti stalnim napadom letalstva se je brez težkega orožja in hrane prva skupina uspešno prebijala. Dne 9. junija je bila raztegnjena v ozkem koridoru od Sutjeske do Vrbničke reke v dolžini okoli deset in v širini nekaj kilometrov. V tej grupi, v bojni vrsti, je bil tudi vrhovni komandant Tito. Na Ozrenu (južno od Milinklade), kjer se je borila 2. proletarska divizija, je bil 9. junija med močnim sovražnim napadom, ki ga je podpiralo letalstvo, ranjen tudi vrhovni komandant. Ranil ga je drobec letalske bombe.

Ko je Lütters spoznal, da bo grupacija NOVJ »poskušala proboj prek Sutjeske«, je premestil dele 369. divizije na komunikacijo Foča—Kalinovik, »da bi jih uporabili na odločujočem kraju«. Njegov namen je bil, da bi »s ponovnim angažiranjem SS divizije »Prinz Eugen« in 118. lovske divizije v zaporu (doline Sutjeske — pripomba F. T.) hkrati od Jeleća začela prodirati tudi borbena skupina 369. legionske divizije, da bi tako zaprli izhod«.

Ko se je prva skupina enot NOVJ prebijala čez Zelengoro, si je Lüters prizadeval, da bi drugo skupino zbil »na najožji prostor« ter jo uničil. Osnovni činitelj, ki je usodno vplival na položaj druge skupine, je bila prisotnost centralne bolnišnice. V prizadevanju, da bi za vsako ceno rešili ranjence, so glede na potek dogodkov večkrat menjali ukaze o smeri proboja te skupine. Za položaj so značilni dramatični preobrati in negotovost konca.

Že 5. junija je druga skupina obvestila vrhovni štab, da niso uspeli poskusi prehoda v Sandžak. Zaradi tega je vrhovni komandant vztrajal pri tem, naj prva grupa z bojem v dolini Sutjeske razširi mostišče, kljub temu da se je s tem poslabšal njen položaj, kajti možnosti za proboj na sever skozi odprtino na Sutjeski (Suha—Tjentište) so bile ugodnejše 4. in 5. junija kot pa pozneje. S tem bi bili izvojevani pogoji za prehod tudi druge skupine čez Vučevo, Sutjesko in Zelengoro. To ji je vrhovni komandant 5. junija tudi ukazal. Toda naslednjega dne je vrhovni štab sporočil: »Položaj na naši smeri operacije se je hitro poslabšal. Moramo vložiti ogromne napore, da bi se prebili k Zelengori.« Premik iz doline Sutjeske je bil možen le po eni sami planinski stezi. Zaradi takšnega razvoja dogodkov je vrhovni štab prekinil »prehod enot in ranjencev na levi breg Pive, ker bi lahko tako enote kot tudi ranjenci zašli v še bolj težaven položaj kot tam, na našem sektorju«. Drugi grupi je bilo ukazano: naj z vsemi enotami preide na desni breg Tare, v Sandžak. Ukazali so ji še, naj preuči možnost prebijanja proti Goliji. Ker se je 7. banijska divizija s 600 lažjimi ranjenci po prejšnjem ukazu že premikala in že prehajala prek Pive, je na osnovi omenjenega ukaza nadaljevala prehod prek Vučeva proti dolini Sutjeske (Tjentištu). Tako je ostala na Pivski planini med rekama Taro in Pivo le 3. divizija s centralno bolnišnico.

Ker poskus prehoda prek Tare ni uspel, je druga skupina 8. junija dokončno sklenila, da s centralno bolnišnico krene prek Pive in Vučeva v smeri prve skupine. Do 10. junija zjutraj je 3. divizija z ranjenci prišla na Vučevo in se tam zadržala ves dan, da bi se izognila letalskim napadom in vsaj delno pripravila enote in ranjence za nadaljnji pohod.

Položaj 3. divizije je bil zelo težaven. Prisotnost centralne bolnišnice je omejevala svobodo njenega manevriranja. Vsak operativni ukrep je moral biti preračunan tako, da bi rešili ranjence. Mnogi premiki utrujenih enot in ranjencev prek planinskega terena, presekanega z globokimi kanjoni, so bili posledica pogostega menjanja odločitev, kar je vplivalo, da so izgubili dragocen čas. Skrajna negotovost je bila značilna za položaj 3. divizije 9. in 10. junija, ko je bila prekinjena zveza z vrhovnim štabom in 7. divizijo, nič pa se ni vedelo tudi, kako sta se prebili 1. in 2. proletarska divizija. Jasno je bilo le eno: nadaljnje zoževanje sovražnega obroča.

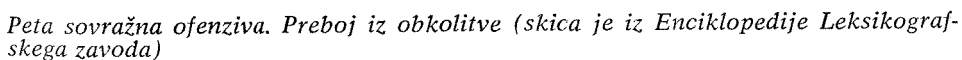
Ko se je tako razvijal položaj pri 3. diviziji, je 7. banijska divizija prekoračila Pivo in v Vučevo nadaljevala prodiranje za prvo skupino. Na Sutjesko je prišla 9. junija zvečer, ko so zadnje enote prve skupine zapustile dolino te reke. Divizija je prekoračila Sutjesko v noči od 9. na 10. junij v poslednjem trenutku in takoj nadaljevala prodiranje prek Zelengore.

Dne 9. junija je bila glavna operativna skupina v najbolj kritičnem položaju. Znašla se je na ozkem prostoru med Pivo in Vrbničko reko, razdeljena v nekaj grup, medsebojno taktično nepovezanih in izpostavljena stalnim sovražnim napadom, še posebej pa letalstva. Pred prvo grupo, ki se je prebila do Vrbničkih kolib, je predstavitev delov 369. divizije na komunikacijo Foča—Kalinovik in od tam na Zelengoro, pomenila novo zapreko za proboj na sever. Nemci so se ravno pripravljali, da bi z napadom 7. SS, 118. in 369. divizije obvladali prostor zahodno od Sutjeske in Drine in tam uničili prvo skupino. Blížal se je odločilen boj, katerega izhod bo prinesel preobrat v operativnem položaju.

Ko je prispel do Vrbničkih kolib, je na temelju grupiranja sovražnih čet na smeri proboja (na sever) in bojev, ki so potekali 9. junija, komandant 1. proletarske divizije Koča Popović ocenil, da je nastopil odločilni trenutek, da razbije sovražne enote pred fronto svoje divizije, in sicer v smeri Balinovac—Jeleč. Enotam je ukazal, naj preidejo v napad.

Prva proletarska brigada je z junaškim in odločnim napadom (zgodaj zjutraj) 10. junija razbila na Balinovcu dele 369. divizije in jih pognala v paničen beg. O tem porazu je Löhr v svojem poročilu vrhovni komandi z dne 10. junija ugotovil: »Po hudih in neenakopravnih bojih je nasprotnik uspel izvesti lokalni proboj na fronti bojne skupine 369. legionske divizije.«

Ta uspeh je dosegla 1. proletarska divizija tedaj, ko je Lüters ukazal, da ne sme ostati živ noben človek, ki ga bodo odkrili med obkolitvijo na Sutjeski.

Kljub preboju nasprotnikovega obroča, ki ga je izvedla 1. proletarska divizija, se vrhovni komandant, misleč na vso grupacijo in zaskrbljen zaradi usode centralne bolnišnice, še ni odločil za hiter prodor vseh enot prve skupine in zaradi ne-sigurnega položaja 7. ter 3. divizije (druga skupina), ki bi se morali premikati prek Vučeva, Sutjeske in Zelengore. Odločen, da bo izkoristil vse možnosti, da podpre drugo skupino, se je z 2. proletarsko divizijo še 10. junija zadržal na prostoru Lučkih in Vrbničkih kolib, pričakujoč 7. in 3. divizijo s centralno bolnišnico. V tem času so si Nemci (deli 118. divizije) z zaporednimi juriši 10. junija prizadevali zavzeti Lučke in Vrbničke kolibe. Zahvaljujoč izredno vztrajni obrambi 4. proletarske brigade na Ljubinom grobu in 2. proletarske brigade na Mali in Veliki košuti v boju na nož, Nemci niso uspeli.

Prebijajoč se prek Sutjeske in Zelengore je 10. junija prišla na Lučke kolibe tudi 7. divizija, kar je povečalo upanje, da se bo uspela prebiti tudi 3. divizija. Toda po preboju obrambe pri Balinovcu je bilo treba pričakovati, da si bodo Nemci prizadevali ponovno zapreti obroč. Ni se smelo več odlagati s probojem na sever, ker bi s tem lahko postal vprašljiv izhod celotne bitke in usoda celotne grupacije NOVJ. Zato je vrhovni poveljnik v noči od 10. na 11. junij, potem ko je ocenil, da ni več nobenih možnosti, da bi pomagali 3. diviziji, ukazal, naj »glede na razvoj položaja na naših odsekih in v zvezi z našimi nadaljnjimi operativnimi nameni«, krenejo vse enote 2. in 7. divizije na sever proti Rataju in Miljevini ter dalje proti Jahorini (smer, kamor se je prebijala 1. proletarska divizija).

Težavnost položaja grupacije NOVJ je jasno razvidna iz depeše, ki jo je vrhovni komandant 12. junija poslal Moskvi: »Mi smo še vedno v težavnem položaju. Sovražnik nas spet poskuša obkoliti. V smeri našega prodiranja proti centralni in vzhodni Bosni nasprotnik ... stalno napada iz vseh smeri, ima velike izgube, vendar jih imamo tudi mi, še posebej zaradi letalstva. Posebej 9. in 10. junija smo imeli velike izgube ... Angleži (omenjena vojaška misija — pripomba F. T.) pravijo, da si niso mogli predstavljati, kako težak boj bojujemo. Oni vidijo, da so naše enote podnevi v bojih, ponoči pa na pohodih. Ne spijo in ne jedo. Sedaj jedo konje, brez kruha. Naš položaj je težak, vendar se bomo izvlekli iz te situacije kljub velikim izgubam. Sovražnik si maksimalno prizadeva, da bi nas uničil, vendar ne bo uspel.«

Tri divizije NOVJ z vrhovnim štabom so se 10. in 11. junija prebile iz nasprotnikovega obroča na Zelengori. V proboju proti vzhodni Bosni je bilo treba premagati poslednje ovire: nemško obrambo na cesti Foča—Kalinovik. Enote NOVJ so bile pred ciljem. V ostrih bojih 12. in 13. junija so si nemške čete ob močni podpori tankov in letalstva prizadevale, da bi za vsako ceno spet utrdile obrambo na tej cesti oziroma da bi zaprle obroč. Komandant nemških čet Lüters je prispel na ta odsek fronte in osebno poveljeval enotam, ki so preprečevale proboj grupacije NOV prek ceste Foča—Kalinovik. Vendar jim to ni uspelo. Do 14. junija zjutraj so 1., 2. in 7. divizija z vrhovnim štabom prekoračile cesto Foča—Kalinovik, se odvojile od nasprotnika in prispele na Jahorino. Že 14. junija je vrhovni štab izdal direktivo za izvajanje ofenzivnih operacij v vzhodni Bosni.

Proboj enot NOVJ je bil praktično končan 15. junija, ko so se povzpele na Jahorino.

V drugi polovici junija in v začetku julija je v vzhodni Bosni nastalo novo svobodno ozemlje, na katerem so se enote NOVJ pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba odpočile, delno popolnile in se pripravile za nove bojne naloge.

Ko so se uspešno prebijali proti vzhodni Bosni 1. in 2. proletarska, 7. banijska divizija ter vrhovni štab, je postajal položaj 3. divizije in centralne bolnišnice vsak trenutek kritičnejši, na koncu pa je postal brezupen.

Tretja divizija z okoli 2000 ranjenci in bolniki se je znašla 10. junija na majhnem ozkem prostoru med Pivo in Sutjesko. Obkoljena je bila s štirimi sovražnimi divizijami (nemška 1. gorska, 7. SS in 118. lovska ter italijanska divizija »Ferrara«). S tem, ko je pritegnila na sebe tako številne sovražne sile, je odigrala vlogo zaščitnice v proboju glavnine sil NOVJ prek Zelengore in dalje proti vzhodni Bosni. Nemci so predvidevali, da je na omenjenem prostoru glavnina sil NOVJ. Vse nemške enote so bile 10. junija ob 9.45 brzojavno obveščene, da je »obroč okoli Tita zaprt«. Ni bilo nobene možnosti, da bi prva skupina nudila kakšno pomoč obkoljeni 3. diviziji in centralni bolnišnici. Nadaljnje zadrževanje te skupine na Zelengori bi ravno omogočilo nasprotniku, da uresniči svoj cilj.

Štaba druge skupine in 3. divizije sta 10. junija sklenila, da se bosta z enotami in centralno bolnišnico prebijala prek Sutjeske in Zelengore. Menila sta, da je ta smer (za prvo skupino) v tako skrajno neugodnih okoliščinah najbolj sprejemljiva.

Od 10. do 13. junija so enote 3. divizije kljub izčrpanosti zaradi bojov in lakote bojevale ostre boje in s skrajnimi napori poskušale, da se prebijejo iz obroča in rešijo ranjence. »Zoževanje obroča zahodno od Pive poteka po načrtu kljub odporu, ki ne popušča,« je ugotovljeno v dnevnem poročilu komandanta za jugovzhod za 12. junij.

Edina možnost, ki je ostala 3. diviziji, je bil proboj prek Sutjeske. Predhodnica, 1. dalmatinska brigada, je prešla na levi breg, da bi pripravila mostišče. Vendar rezultati, doseženi v boju za mostišče in tudi uskladitev delovanja vseh enot 3. divizije, niso bili takšni, da bi lahko zagotovili organiziran izhod iz obroča.

Nastopili so dramatični trenutki. Ker niso videle drugega izhoda, so krenile vse enote 3. divizije s komandantom Savom Kovačevićem na čelu 13. junija ob zori prek Sutjeske v zadnji boj za proboj, za rešitev ranjencev. Reko so prekoračile. Dejanje je bilo humano in plemenito, vendar je bil doseg cilja nad možnostmi divizije. Na levem bregu Sutjeske so se vrstili juriši na nemške položaje. V prvem jurišu je padel tudi komandant divizije. Poskus proboja 3. divizije ni uspel. Manjše enote, skupine in posamezniki so se prebijali iz obroča v različnih smereh. Med izvajanjem najbolj humane vojne naloge je izgubila 3. divizija polovico borcev. V gozdu južno od Tjentišta so Nemci odkrili ranjence in jih na kraju samem masakrirali. V nekaj prihodnjih dneh so nemške in italijanske čete »česale« področje Sutjeske in zverinsko pobijale tiste nemočne ranjence, ki so jim padli v roke.

Obkoljena s premočnimi sovražnimi silami je morala narodnoosvobodilna vojska sprejeti bitko v obroču, kar je bilo nasprotno njenim načelom vojskovanja. Njeno operativno svobodo je omejevalo veliko število ranjencev in se zato ni mogla izogniti odločilni bitki. Razvila se je najbolj dramatična bitka NOV.

Kljub temu da so bile nemške, italijanske in kvizlinške čete večkratno močnejše, jim peta ofenziva ni prinesla pričakovanih rezultatov. Glavna operativna skupina je preprečila vse njihove poskuse, da bi jo uničili. Enote NOVJ so vzdržale največje preizkušnje in pokazale pri tem v okoliščinah, kakršnim je težko najti primerjavo v zgodovini vojn, neverjetno vitalnost, adekvatno večšino bojevanja, moralno-politično silo in neprimerljivo vzdržljivost. Te njene kvalitete so prišle do polnega izraza v času najhujših bojov na Sutjeski in Zelengori, ko je bila celotna grupacija NOVJ popolnoma obkoljena na zelo majhnem prostoru, izpostavljena stalnim napadom, velikim izgubam, bombardiranju, ko so lačni borci jedli travo, drevesno lubje ter svoje konje. Kljub kritičnemu položaju se ni niti ena enota predala nasprotniku. V usodnih bojih med peto ofenzivo je glavna operativna skupina utrpela velike žrtve, vendar je izšla iz njih kot zmagovalec tako v vojaškem kot tudi moralno-političnem pogledu. Za rešitev ranjencev je storila vse, kar je bilo v njeni moči. Izgubila je več kot tretjino svojega borcevskega sestava (nad 6000 ljudi). Svoja življenja so dali mnogo ugledni borci NOV in revolucije.

Zaradi zelo velike patriotske in revolucionarne zavesti, ki jo je razvijala KPJ, večšini bojevanja, nečloveškim naporom, samoodpovedovanju in žrtvam, tako borcev kot vodilnega kadra, je glavna operativna skupina pod vodstvom komandanta Tita izšla iz tako rekoč nerešljivega položaja. »Peta sovražna ofenziva spomladi in poleti 1943 proti našemu svobodnemu ozemlju v Črni gori in Sandžaku bo prišla v zgodovino kot najslavnejša epopeja našega narodnoosvobodilnega boja.« (Tito)

V zimskih in spomladanskih operacijah, v tako imenovani četrti in peti sovražni ofenzivi, ki so se odigrale v prvi polovici 1943. leta, nemško-italijanski okupatorji, podprti s kvizlinškimi silami, niso uresničili svojih načrtov, da bi razbili glavno narodnoosvobodilne vojske in tako, kakor so računali, zavarovali svoje zaledje v primeru invazije anglo-ameriških čet na Balkan. Nasprotno, narodnoosvobodilna vojska je vzdržala največje preizkušnje v teh sovražnih akcijah. V bitkah na Neretvi in Sutjeski je afirmirala vrednost svoje organizacije in bojne večšine ter predvsem visoko politično zavest ter bojno moralo, ki sta izvirali iz spoznanja celotnega njenega sestava o upravičenosti ciljev, za katere se bori.

Po teh ofenzivah je nastalo novo razmerje sil. Okupatorji niso več poskušali velikih akcij, da bi obkolili in uničili velike grupacije NOVJ.

Zmagi narodnoosvobodilne vojske v bitkah na Neretvi in Sutjeski sta bili velik prispevek mednarodni afirmaciji narodnoosvobodilnega gibanja, resnica o Jugoslaviji je še hitreje prodirala v svet. Razbitje velikih sovražnih ofenziv se je odigralo v času, ko so se angloameriške čete pripravljale na invazijo v Sredozemlju (Sicilija). V strateškem pogledu je postalo jugoslovansko bojišče pomemben činitelj, še bolj vpliven kot je bil to na začetku zimskih operacij, prisoten v vseh načrtih in preučevanjih tako zaveznikov kot sil osi.

Rihard Jakopič: Alkoholik, 1901, olje

Knjižnica NOV in POS

Pred štirimi leti je izšla prva knjiga Knjižnice NOV in POS, do danes jih je izšlo 12, v prihodnjih desetih letih pa se jih bo — kot predvideva program — nabralo okoli 80. Vsekakor obsežna zamisel, toda potrebna, če hočemo dobiti temeljit prikaz narodnoosvobodilne vojne in prihodnjim rodovom ohraniti v pisani besedi vsebino in pomen tega obdobja naše zgodovine.

Osvobodilno gibanje slovenskega naroda je v štiriletni narodnoosvobodilni vojni in revoluciji pod vodstvom KP Slovenije ustvarilo iz majhnih skupin in četic močno narodnoosvobodilno vojsko, ki je Slovencem izvojevala svobodo. Z ramo ob rami z oboroženimi enotami drugih narodov Jugoslavije so enote NOV in POS nastajale, se borile in razvijale v najhujših okoliščinah mračne fašistične okupacije in v dneh narodove zgodovine. Rasle so iz njegovih lastnih moči, hkrati pa se je v njih in z njihovo akcijo spreminjal slovenski človek in njegov značaj. Iz naroda hlapcev smo postali narod svobodnih ljudi, ki si je po končani vojni s svojimi rokami ustvarjal novo bogastvo.

Da bi v širših programskih okvirih podali čim vernejšo sliko herojske polpreteklosti slovenskega naroda v letih 1941 do 1945 in prikazali v njegovi zgodovini pravzaprav prvič nenavadne vojaške napore, je bivša komisija za razvijanje tradicij pri glavnem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije dala pobudo za Knjižnico NOV in POS.

Le-ta namerava v poljudni strokovni obliki podajati zgodovino slovenskih narodnoosvobodilnih enot, njihov razvoj in problematiko, skratka, orisati vojno dejavnost med ljudsko revolucijo na Slovenskem. Razen podajanja zgodovinskih dogodkov in bojev narodnoosvobodilnih enot naj bi knjižnica prikazala tudi našega človeka kot vojaka v letih osvobodilne vojne, razvoj in problematiko vojaške misli v NOV in POS ter tudi tiste njene dejavnosti, ki so se, čeprav niso bile povsem vojaške narave, vendar razvijale v njenih okvirih.

Območje tematike naj ne bi obsegalo le ožje ozemlje republike Slovenije, temveč tudi narodnoosvobodilni in protifašistični boj naših ljudi v vseh krajih, kjer so bivali med drugo svetovno vojno ali kamor jih je zanesla vojna vihra v zavezniških in drugih protifašističnih vojskah, kakor tudi sodelovanje tujcev pri nas.

Razumljivo je, da se bo lahko tak namen uresničil le z nesebično pomočjo še živečih borcev in z realistično obravnavo slovenske novejšje vojaške zgodovine. Narodnoosvobodilna vojska je tako veličasten napor malega slovenskega naroda, da lahko z vso odkritostjo govorimo o vseh vprašanjih njene zgodovine, tudi o njenih trenutnih porazih in slabostih, ki so se v njeni rasti nujno morali pojavljati. Knjižnica mora torej težiti, da z vso kritičnostjo prikaže tiste silnice in dejavnike, ki so bili njeni ustvarjalci. Veličastnost in moč osvobodilnega gibanja se bo videla tudi v tem, da smo bili zmožni videti pomanjkljivosti in napake ter jih znali odpravljati.

Prav je, da mlademu slovenskemu človeku pokažemo tudi težave in probleme, ki smo jih morali reševati, prav to pa zaradi prihodnosti, v kateri bo morda moral braniti našo socialistično skupnost. Vztrajnost, požrtvovalnost, tovarištvo, odgovornost pred skupnostjo, pripravljenost na žrtve za skupne cilje, mednarodno tovarištvo vseh protifašističnih borcev in drugo, kar je krasilo slovenske bojevnike za svobodo, naj bi bile le nekatere od vrlin, ki bi jih Knjižnica NOV in POS posredovala kot dragoceno dediščino slovenskih partizanov mlajši generaciji Slovencev. Ob tem naj pripomnimo še to, da mora biti zbirka predvsem prikaz vseljidskega gibanja in naporov slovenskih delovnih množic v njihovem prizadevanju k svobodi in neodvisnemu življenju.

Zgodovinski odbor in komisija za razvijanje tradicij (sedaj zgodovinska komisija in svet za razvijanje tradicij) pri republiškem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije sta sklenila, naj ima

knjižnica dva dela, vsak del pa vrsto knjig, ki naj bi kot celota dale čim vernejšo podobo narodnoosvobodilne vojne.

Prvi del, ki je že označen z vrstnim redom knjig od številke 1 do 31, naj bi obsegal kronike (monografije) vseh slovenskih brigad, odredov in odrednih skupin, drugi del pa je namenjen posameznim širšim problemom razvoja osvobodilne vojne.

Prvi del obsega naslednje knjige ali skupino knjig; številka 1 do 4: kronike odrednih skupin, ki bodo vsebovale tudi oris prvih partizanskih enot na njihovem ozemlju; številke 5 do 23: kronike vseh slovenskih brigad; številka 24: italijanske enote v sestavi NOV in POS Slovenije; številka 25: prekomorske brigade; številka 26 do 31: kronike partizanskih odredov (dolomitski, primorski — do kapitulacije Italije, koroški odredi in odredi 4. operativne cone ter VII. in IX. korpusa NOV in POS).

V drugem delu, označene s številkami vključno od 32 dalje, sta že izšli dve knjigi.

Razen kronik brigad, odredov in odrednih skupin in problemskih monografij bodo lahko izšle v okviru knjižnice še druge knjige s tematiko narodnoosvobodilne vojne.

Brigadne in odredne kronike zajemajo: vojaški in politični položaj, bojno dejavnost, organizacijski in kadrovski razvoj, delo in razvoj organizacije KPS in SKOJ, oris popolnitve z orožjem,

opremo in oris vojaške vzgoje ter delo sanitetne, intendantske, orožarske in drugih služb ter razvoj rodov vojske. Načelna shema strukture posameznih knjig pa je v bistvu naslednja: predgovor (o nastanku knjige, sodelavci, viri itd.), uvod, v njem bo podan kratek oris položaja, v katerem je nastala brigada oziroma odred. Prvi del obravnava nastanek enote in razvoj do njene stvarne utrditve, drugi del prikazuje prvo obdobje, tretji del pa drugo obdobje. Ob koncu so sklepi, ki so pogled na celotno pot enote in njeno vlogo v NOB, sledijo pa še priloge, v njih so beležke o komandnem kadru, padlih, preživelih ter bojna obeležja. Knjige vsebujejo tudi register stvarnih imen, enot in geografskih pojmov.

Vse knjige zbirke Knjižnica NOV in POS, razen likovnih, bodo zunaj enotne, istega formata in so enako opremljene. Notranja oprema (skice, karte, sheme, panorame, fotografije itd.) pa bo dopolnjevalo besedilo in pomagalo bralcu razumevati vsebino v obliki praktičnega ponazarjanja.

Naj ob koncu še povemo, da so o pomenu Knjižnice NOV in POS razpravljali tudi na letošnji redni skupščini Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Njen pomen so zelo ugodno ocenili, v sklepih pa je zapisano, da je treba urediti nekatera finančna vprašanja v zvezi z izdajanjem knjig zbirke Knjižnica NOV in POS. M. L.

Alenka Nedog: Tone Tomšič

Za uvod morda nekaj dejstev.

Slovenci še nismo prišli do monografij, ki bi prikazovale življenje in delovanje naših revolucionarjev in vodilnih osebnosti osvobodilnega boja. Tistih nekaj knjižic, ki jih je v zbirki, posvečeni narodnim herojem, izšlo v Mariboru, in ki so tudi sicer že prenehale izhajati, ne more nadomestiti tega, kar bi pravzaprav morali imeti: tehtna, dognana, znanstveno zasnovana dela o življenju in delu naših revolucionarjev, monografij o osebnosti naših herojev, vojaških, političnih in javnih delavcev. Pomanjkanje zadevnih del ugotavljamo že dalj časa, vendar kaj dosti konkretnega ni bilo storjenega. In vendar bi se le morali tako oddolžiti velikim osebnostim, ki so

za zmago napredne misli, za osvoboditev in lepše življenje darovali svoja življenja. Morali bi dokončno dognano predstaviti življenje teh velikih mož, prikazati njihovo delo, pojasniti ev. nejasne okoliščine ter dati s tem določeno podobo neke osebnosti. S tem pa bi dali tudi prepotrebno gradivo naši mladini, časnikarjem, ki so glede tega nemalokrat v zadregi.

Tudi drugi jugoslovanski narodi niso storili tistega, kar bi lahko, čeprav so seveda v marsičem na boljšem. Zato je bil na primer izid monografije o Moši Pijadeju deležen resnično izjemne pozornosti, deloma že zaradi same veličine njegove osebnosti, deloma pa tudi zato, ker je bila to ena prvih velikih in dognan-

nih monografij o jugoslovanskem revolucionarju.

Naši vodilni politični delavci, revolucionarji in voditelji oboroženega odpora so delovali med obema vojnama in med njo. Od takrat pa je poteklo trideset in še več let. To pa je že čas ene generacije. Ljudje odhajajo, z njimi pa izginjajo dragoceni ustni viri, ki niso bili še izkoriščeni in ne zapisani. Res so ti ustni viri večkrat nezanesljivi, posebno po preteku tolikih let, so pa vendarle mnogokrat edini, saj sta ilegalnost in konspiracija zahtevali delo brez zapiskov. Razen tega so pisмени viri, kolikor so obstajali, uničeni ali izgubljeni. Izginjanje ustnih virov nas toliko bolj sili, da poskrbimo za knjige o revolucionarjih, za monografije o njih, če hočemo potomcem prikazati njih pravo podobo in osvetliti njih pomen za našo stvarnost.

To so torej dejstva. Zato smemo toliko bolj z zadovoljstvom pozdraviti eno prvih tehnejših knjig, posvečenih vodilnim slovenskim političnim delavcem na-

prednega gibanja. Knjigo, posvečeno Tonetu Tomšiču, je napisala Alenka Nedog (Alenka Nedog: Tone Tomšič. Oris življenja in revolucionarnega delovanja. 9. 6. 1910 do 21. 5. 1942. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, založil Zavod Borec, opremil Tone Lazar). Ker se je ta stvarno napisana knjiga pojavila neposredno za slovensko izdajo monografije, posvečene Moši Pi-jadeju, ki je na zunaj bolj reprezentativna, je pa tudi sicer dala močan podarek zunanjim okoliščinam. Predvsem pa smemo izid te knjige poudariti zato, ker je to monografija, ki govori o Tonetu Tomšiču, ta pa je — kot pravi avtorica knjige v uvodu — »krčil pot revolucionarja in bil ustvarjalec narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem«, torej o vodilnem slovenskem revolucionarju.

Težko bi knjigo Alenke Nedog imenovali monografijo o Tonetu Tomšiču, temveč bi podnaslov, ki ga je svojemu delu dodala avtorica — oris življenja in revolucionarnega delovanja — najbolj

Uredništvo revije »Borec«, Ljubljana. Vljudno vas naprošam, da objavite priloženo fotografijo partizanske skupine, ki je bila posneta v mesecu septembru 1943 v belokranjski vasi Dragatušu pri Črnomlju. Zelen bi organizirati partizansko srečanje te skupine, zato naprošam vse preživle borce s te fotografije, da mi pošljejo svoje naslove.

AVGUST ANDERLUH, Šmarje pri Jelšah 19

ustrezal naravi knjige. Svoj namen, ki si ga je zastavila — stvarno in čimbolj verno orisati Tomšičevo življenje in delovanje ter tako po svojih močeh prispevati k bodoči monografiji — je več kot dosegla, saj nam je s knjigo dala tehten prispevek spoznavanju življenja in revolucionarnega dela Tomšiča, obenem pa ohranila tudi mnoge dragocene vire, ki bi s časom utegnili propasti. Napisala je knjigo, ki nam daje jasen, dovolj izčrpen in tehtno zasnovan pregled življenja in dela Toneta Tomšiča, obenem pa knjigo, ki bralcu tudi že osvetljuje osebnost velikega revolucionarja. Avtorica je zbrala precej gradiva in osvetlila bralcu tako lik Tomšiča kot čas, v katerem je deloval. Prav v tem je avtorica pravilno razumela svojo nalogo. Knjiga vendarle ni samo prikaz enega človeka, čeprav je prvenstveno posvečena liku Toneta Tomšiča, temveč prikazuje slovensko napredno gibanje v času med vojnoma pa tudi začetke osvobodilnega boja, kolikor so

seveda ti neposredno povezani s Tomšičevo osebnostjo. Že bežen pregled knjige kaže, da je Tomšičeva revolucionarna dejavnost segala daleč nazaj pred drugo vojno. Zato je razen prvih treh poglavij, ki govorijo o Tomšičevi mladosti, vseh nadaljnjih enajst poglavij posvečenih Tomšičevemu življenju, predvsem pa političnemu delovanju v času med vojnoma. Zadnja štiri poglavja pa so posvečena narodnoosvobodilnemu boju, Tomšičevemu delu v njem, njegovi usodi v krempljih nemške in italijanske policije ter njegovi smrti.

Knjiga je pisana jasno, razumljivo vsakomur, vseskozi dokumentirano pa vendar prikupno. Osvetljene so politične razmere, prikazana je dejavnost in vloga Toneta Tomšiča v naprednem boju, zbrano je veliko gradiva. Zato je prizadevanje avtorice vredno vse pohvale, knjiga sama pa bo odlično koristila vsakomur, ki bo hotel spoznati življenjsko pot in delo narodnega heroja Toneta Tomšiča.

S. R.

Vladimir Dedijer: Izgubljeni boj J. V. Stalina

Najbrž je malo takih knjig, ki bi jih lahko primerjali s knjigo Vladimira Dedijera **IZGUBLJENI BOJ J. V. STALINA**, katere slovenski prevod iz rokopisa je izdalo založniško časopisno podjetje Delo v prevodu Božidarja Pahorja in Andreja Novaka. Pač zaradi same narave knjige, zaradi pomena in zaradi zanimivosti.

Avtorja Vladimira Dedijera pri prikazu njegove knjige niti ni treba predstavljati niti ne prikazovati njegovega političnega, publicističnega in znanstvenega delovanja. Zadošča, da ga omenimo kot avtorja Titove biografije, saj ga kot Titovega biografa poznajo po svetu. Sicer pa je bil in je eden vodilnih političnih funkcionarjev in avtor številnih knjig (spomnimo se samo njegovega Dnevnika, pa knjige o sarajevskem atentatu), predavatelj jugoslovanske zgodovine na univerzah v Skandinaviji, Angliji in Ameriki, v zadnjem času pa je tudi kot član Russellovega sodišča vedno v ospredju dogajanj.

Mnogi slovenski bralci poznajo tudi najnovejše Dedijerovo delo Izgubljeni boj J. V. Stalina, ki je v podlistkih izhajalo v časopisu Delo, kasneje tudi v drugih jugoslovanskih časopisih. To njegovo delo je doslej že v dveh izdajah

izšlo tudi v knjigi. Čeprav je torej velik del slovenskih bralcev poznal to Dedijerovo knjigo o borbi Jugoslavije s Stalinom in informbirojem, je vendar zanimanje za knjigo preseglo vsa pričakovanja. Sicer pa je to razumljivo. Težko je najti pravih besed za oznako tega dela, ki je kljub morda navidezni fragmentarnosti posameznih poglavij postalo v knjigi še več vredno, še bolj privlačno in še bolj vredno branja. Je morda eno najboljših del te vrste, kar jih je bilo na tako in podobno temo pri nas napisanih. Pa čeprav Didejerova knjiga o spopadu Jugoslavije s Stalinom ni zgodovina dogajanj v letih 1948—1953, ampak avtorjevo osebno doživetje tega dogajanja. Ali pa morda prav zato, ker knjiga ni napisana znanstveno suho, temveč izredno živahno, plastično in osebno prizadeto. Govori na široko o sporu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo, o protagonistih tega spopada, pa še o vrsti drugih okoliščin v zvezi z odnosom med obema državama. Ni pa tudi odveč omeniti, da je knjiga sad avtorjevega ogorčenja nad sovjetsko intervencijo v Češkoslovaški in je nastala po lanskih avgustovskih dogodkih. Posvečena je mladini, da bo ta v njej našla gra-

Rihard Jakopič: Brezdomci. Hrepenenje po domačiji, 1927—1932, olje

divo za spoznanje bistva spora med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo v usodnem obdobju 1948—1953.

Iz Dedijerovih podlistkov je nastala razmeroma obširna knjiga, razdeljena na deset delov, od katerih vsak obsega po nekaj poglavij s samostojnimi naslovi. Posamezni deli in poglavja si sledijo v kronološkem zaporedju, vmes pa je tudi nekaj poglavij, ki so sicer ustrezno vkomponirana v celoto, govore pa o posebnih vprašanjih. Dedijer začenja svojo knjigo s poglavji, v katerih pripoveduje, kako je zvedel za spor med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, za spor med Stalinom in našimi vodilnimi predstavniki. Ta del knjige nosi značilen naslov Temni oblaki na jasnem nebu. Da Stalinovo negativno stališče do naše revolucije ni nastalo šele z informbirojem, je dokaz Stalinov odnos v prejšnjih obdobjih. Znano je npr. Stalinovo negativno stališče do 2. zasedanja AVNOJ, pa delitev

interesnih sfer na Balkanu, o kateri je Dedijer zvedel iz britanskih ust. Dedijer se spušča v vojno preteklost ter nam pripoveduje o svojih medvojnih doživetjih. Potem spet preskoči na čas po osvoboditvi in prikazuje sovjetsko-jugoslovanske mešane družbe, ki so predstavljale samo krinko za grobo sovjetsko izkoriščanje jugoslovanskih naravnih bogastev in našega gospodarstva. Četrty del knjige pripoveduje o samem dogajanju okrog resolucije informbiroja. Naslov: Stalin začne ofenzivo — pove dovolj. Potem sledi tisti del knjige, ki pripoveduje o odporu Jugoslovancev. Tu so zanimiva poglavja, ki pripovedujejo o zanimivih dogajanjih tistega časa, na primer o jugoslovanskih športnikih v Pragi, o ruskem receptu za nogomet, o snubljenju Ane Pauker. Kako so nas napadali, kako smo se branili in kaj vse smo doživljali, vse to je izredno zanimivo in avtentično prikazano, kar je ra-

zumljivo, saj je bil Dedijer v ospredju našega takratnega političnega vodstva in se je sam udeleževal najrazličnejših konferenc, sestankov, posvetovanj, bil pa tudi sam osebno napadan od sovjetskih voditeljev. Inkvizicija v srednji Evropi nam pripoveduje v več poglavjih o procesih na Madžarskem, Češkem, v Bolgariji in Albaniji. V posebnem poglavju tega razdelka knjige govori avtor o tem, kako so Sovjeti prodali Koroške Slovence, posebej pa spet o skrivnostni smrti pisatelja Louisa Adamiča. Naslednji del knjige z naslovom Prebijemo se iz obroča je tisti del, ki pripoveduje o pojemanju krize, o izgubljenem boju Stalina in njegovi smrti. Na koncu knjige je vrsta najbolj osebnih poglavij, ki jih karakterizira skupen, a dovolj značilen naslov: Skozi muke do lastnih spoznanj.

Ta kratki pregled vsebine seveda ne more biti popoln, je pravzaprav le rahel odsev bogate vsebine, ki nas od strani do strani kar naprej preseneča. Avtor nam posreduje taka spoznanja, take podatke, da se včasih zgrozimo, včasih bridko nasmehnemo, včasih pa nas zaboli pri srcu. Poglavja, ki govore, kako so Sovjeti hoteli napraviti iz Jugoslavije kolonijo, iz naših voditeljev podložne služabnike, kako so vse dogajanje v zvezi z nami hoteli podrediti nekim višjim interesom Sovjetske zveze, odrekajoč pravico do samostojne miselnosti in lastne poti, nas danes niti ne presenetijo. Samo osveščajo nas in opozarjajo na budnost in potrebo čuvanja naših pridobitev. Zbole pa nas groba podtikanja, osebne žalitve in nemoralni napadi in zato z avtorjem knjige večkrat delimo vse ogorčenje, včasih tudi bes. Skratka: avtorjevo pripovedovanje nam odkriva taka ozadja usodnih dogajanj tistega časa, da nas njegovo pripovedovanje zadene v živo.

Zato je Dedijerova knjiga Izgubljeni boj J. V. Stalina dragocena v mnogih pogledih. Prva dragocenost so nedvomno njeni avtentični zgodovinski podatki. Čeprav ta knjiga ni zgodovina in gre za avtorjeva osebna doživetja v letih 1948 do 1953 ter pripoved o njih, nam knjiga vendar posreduje toliko avtentičnega gradiva o resničnih dogajanjih, da mimo teh podatkov ne bo mogel noben zgodovinar. Dedijerova knjiga je torej nadvse dragocen zgodovinski vir, ki ga dopolnjuje avtorjeva pripoved o svojih lastnih doživetjih. Knjiga nam razkriva osnove sovjetske politike, omogoča nam razumevati njene odnose do drugih držav vzhodnega bloka, krčevito branjenje zastarelih konceptov, daje nam razumeti osnove izkoriščanja in strah pred samostojno potjo posameznih držav. Na primeru Jugoslavije nam omogoča razumeti sovjetsko intervencijo na Češkoslovaškem. Odlika te knjige je tudi izredna zanimivost pripovedi, njena plastičnost, skorajda napetost, ki bralca priteguje k branju prav do zadnje strani. Iskrenost in resnicoljubnost pisca je avtentičnosti pripovedi samo v prid, kajti Dedijer se ne boji povedati resnice tudi o naših negativnih straneh, na primer o taborišču na Golem otoku, zgrajenem po vzorcu Stalinovih taborišč od tistih organov državne varnosti, ki so se po vojni šolali v Sovjetski zvezi.

Dedijerova knjiga o spopadu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo in Stalinom je torej izredno aktualna, dragocena in vsebinsko zanimiva knjiga, ki nam ne samo osvetljuje dogajanja takratnega časa okrog resolucije informbiroja, temveč je tudi knjiga, ki nas nujno sili k razmišljanju. Knjiga, ki zaradi pomena in odlik zasluži najvišje priznanje in zato ne sme manjkati na polici vsakega našega, za aktualna dogajanja zavzetega človeka.

S. R.

J. J. Servan-Schreiber: Ameriško izzivanje

Po zadnji vojni je Evropa, pri tem je mišljena zahodna Evropa, posebno še države, ki sestavljajo Evropsko gospodarsko skupnost, bila deležna krepke ameriške gospodarske pomoči. Z leti pa se je ta oblika gospodarske pomoči spremenila najprej v neko obliko sodelovanja, kasneje pa v podjarmljenje evropskega gospodarstva. To ameriško go-

spodarsko izzivanje morda ni tako surovo, ni tako boleče, kot so bila podjarmljenja, ki jih je Evropa doživljala v svoji burni zgodovini. Postaja pa vse bolj dramatično, ker se boj ne vodi samo na področju industrije, trgovine, temveč predvsem na področju razuma, na bojišču znanosti. In pa zato, ker ta boj terja od Evrope, če bo v njem hotela

Rihard Jakopič: Gradnja, 1927—1934, olje

uspeti, podiranje starih načel, stare organizacije, stare miselnosti in odločnih korakov na poti združevanja svojih sil. Ameriško gospodarsko prodiranje v Evropo se najlepše kaže v tem, da ameriška industrija v Evropi lahko postane v petnajstih letih tretja industrijska sila na svetu, takoj za Združenimi državami Amerike in Sovjetsko zvezo. Ameriško izzivanje v zahodni Evropi se ne kaže samo v obsežnosti vloženega kapitala, čeprav je bilo v te načrte investiranih doslej 14 milijard dolarjev. (Samo v letu 1965 so Američani investirali v zahodni Evropi 4 milijarde dolarjev.) Ameriško prodiranje v Evropo se kaže tudi v velikosti podjetij, ki sodelujejo pri tem procesu, saj so pri tem angažirana podjetja, ki so si že prej po drugih delih sveta, predvsem pa v Ameriki sami pridobila monopolni položaj v svoji stroki. Ameriško prodiranje se ne kaže samo v obliki investicij, pri tem je zanimivo, da se ameriška gospodarska ekspanzija finan-

cira tudi iz tako imenovanih Evro-dolarjev, ki jih Evropa zasluži s svojo prodajo v ZDA. Ameriško izzivanje v Evropi se kaže tudi v prodiranju ameriške miselnosti v zahodnoevropsko gospodarstvo, ameriške organizacije, tehnike, ameriških patentov in izumov, ameriškega načina vodenja in upravljanja gospodarstva. Morda kapital sam niti ni tako prvenstvenega pomena, temveč gre vse bolj za ameriški gospodarski sistem, za ameriško organizacijo, tehnologijo in do popolnosti organizirano integracijo vsega znanstvenega, razvojnega, raziskovalnega in produkcijskega dela. Seveda ima ameriški sistem dela določene prednosti, uvajanje njihovih patentov prav tako, ker ni treba šele začenjati znova in plačevati dragega raziskovalnega dela. Vendar vse to prodiranje v Evropo spominja na sistem, ki so ga včasih gospodarsko razvitejše države uporabljale do svojih kolonij, katerim so nove tovarne, nove ceste, šole, javna poslopja vendarle

koristila pri njihovem bodočem razvoju. Vendar pa ameriško gospodarsko prodiranje v Evropo postopoma obvladuje zahodnoevropsko gospodarstvo. Koncentraciji ameriške finančne, tehnične, organizacijske in intelektualne moči stoji nasproti Evropa, razbita na države, na interese, ki jih obvladujejo nacionalne meje, razdeljena na vrsto nacionalnih industrij, kar vse onemogoča koncentracijo kapitala, načrtovanja, proizvodnih kapacitet in vseh najrazličnejših oblik gospodarskega sodelovanja. Onemogoča pa tudi uspešno upiranje ameriški ekspanziji. Pri vsem tem je ameriško gospodarstvo na svojem kontinentu dosseglo nesluten razvoj in je v mnogih panogah Amerika za kakih 15 let pred Evropo. Ne samo da je povprečni dohodek ameriške družine znatno večji kot v Evropi (le 17 % družin zasluži pod 3000 dolarjev letno). Tudi izobraževanje kaže velike prednosti pred Evropo, saj se s 14. letom velik odstotek tistih, ki se v Evropi šolajo, močno močno zniža. Tudi diplomantov univerz je v Ameriki več kot v Evropi. Evropa pa pri vsem tem nima niti koncepta skupnega razvoja niti ne programa gospodarskega napredka. Evropa je proti ameriškemu prodiranju celo brez strategije. Slabotni poskusi evropskega gospodarskega sodelovanja so se že končali neuspešno, sodelovanje, ki še traja, pa je tudi večkrat brez perspektiv. Propadel je Euratom, evropska skupnost za premog in jeklo je prav tako v stalnih krizah. Letalo Concorde bodo prehiteli Američani in Rusi, še preden bo prišlo v promet. Evropska organizacija za raziskovanje vesolja (ELDO) ni prišla niti do svoje pogonske rakete. Industrija računalnikov, ki jo v Evropi poskušajo vzpostaviti v življenje, spričo ameriške konkurence ne bo mogla biti uspešna. Vsestranska evropska togost in razbitost torej ne daje nobenih možnosti za uspešno upiranje ameriškemu prodiranju. Pri vsem tem je Francija v zadnjih letih največ storila, da bi se postavila na lastne noge. Pokazala je največ načelne in trdne volje, da v okviru svojega nacionalnega gospodarstva ne pristane na integracijo. Kljub znatnim sredstvom, ki jih je Francija vložila, se njen poskus ne bo mogel obnesti brez sodelovanja drugih držav. Potrebno je splošno prebujenje Evrope, čeprav je za nekatere panoge (za vesoljske polete, za nadzvočna letala) že prepozno in se zamujeno ne da več nadomestiti. Potrebna je protiofenziva, ustanovitev velikih industrijskih enot, razvijanje vrhunske tehnike, spremembe v metodah združ-

vanja, poglobljeno in razširjeno sodelovanje, pravicata revolucija v organizacijski tehniki, če hočemo uspeti v boju proti ameriškemu gospodarskemu prodiranju v Evropo. Še je čas zato, še so dane možnosti. Načrti so še uresničljivi, vendar z delom, kajti samo patriotsko pobarvani govori ne morejo zadoščati.

To je kratek pregled vsebine in misli iz knjige, ki jo je pod naslovom AMERIŠKO IZZIVANJE napisal francoski publicist J. J. Servan-Schreiber. Njegova knjiga je izšla v originalu lani, zdaj smo to zanimivo in aktualno delo dobili tudi v slovenskem prevodu pri Državni založbi Slovenije. Knjiga bo zelo zanimiva in aktualna tudi za nas, čeprav nas morda tako neposredno ne zadeva kot druge države, ki jih ima pisec knjige predvsem v mislih. Bo pa vsakemu našemu človeku, posebno tistemu, kogar zanimajo aktualna gospodarska in navsezadnje tudi politična vprašanja, odprla docela nove poglede na gospodarsko problematiko Evrope.

Seveda bo bralec spoznal, da je knjiga francoskega publicista, ki ima predvsem namen opozoriti na problematiko, pisana tudi enostransko, in jo moramo sprejeti z določeno mero previdnosti. Predvsem je avtor Francoz in je zato knjiga pisana s francoskega stališča. Kakšne gospodarske interese pa imajo Francozi in kakšno politiko so v tem pogledu vodili, pa nam je znano. Avtor nadalje pod Evropo razumeva le zahodno Evropo, skoraj ne upošteva Sovjetske zveze, čeprav je ta tudi evropska država. Res pa je, da jo postavlja izven kategorije, takoj za Ameriko, čeprav bi jo bilo mogoče vendarle upoštevati na evropski strani. Tudi ne obravnava socialističnih držav. Pravzaprav od drugih evropskih držav omenja le Svico in Švedsko. To pa seveda ne zmanjšuje pomena Servan-Schreiberjeve knjige, ki ni znanstvena razprava, temveč izredno plastično, zanimivo in aktualno napisan poziv na obrambo evropskega gospodarstva in njega neodvisnosti. Čeprav knjiga sama dovolj jasno govori, saj je besedilo brez učenega razvijanja razumljivo vsakomur, in čeprav se knjiga bere bolj kot roman kakor pa kot znanstveno delo, bo slovenskemu bralcu vendar dobrodošla tudi uvodna beseda univ. profesorja dr. Stojana Pretnarja, ki v kritični luči, vendar pa pozitivno ocenjuje to knjigo. Aktualnost, zanimivost in živa gospodarska problematika, to so osnove te knjige, ki jo je vredno vzeti v roke.

S. R.

Rihard Jakopič: Avtoportret (ob 60-letnici), 1929, risba

»... Največje upanje slovenske umetnosti in že danes njen največji ponos je Rihard Jakopič...«

(Ivan Cankar, 1904, Slovan)

Te Cankarjeve preroške besede so se tudi uresničile. Mojster Jakopič se je postavil ob stran našima kulturnima velikanoma Prešernu in Cankarju.

S Cankarjem oziroma slovensko moderno v literaturi sploh, ki so jo predstavljali še Župančič, Kette, Murn, so bili naši »veliki štirje«, slikarji impresionisti z vodjem Jakopičem, nadalje Groharjem, Jamo, Sternenom v najtesnejši povezavi. Niso bili samo sodobniki. Našli so skupno govorico, medsebojno so se oplajali, hrabрили, eni kot drugi celo prezgodaj umirali za iste ideale (Grohar, Kette, Murn) ter z zmago nad ozkimi slovenskimi kulturnimi razmerami začetka 20. stoletja postavili temelj sodobni slovenski kulturi in jo dvignili na mednarodno raven.

Njihovega pomena pa se še danes dovolj ne zavedamo. Vse premalo jih cenimo. Po dobrem pol stoletju smo še vedno premajhni in ozki, da bi postavili spomenike Cankarju, Jakopiču ali vsaj skupnega naši moderni. Res imamo Cankarjev spomenik na Vrhniki in v Clevelandu, njegov doprsni kip na Rožniku in spominski plošči, Jakopičev spomenik v Šiški pred šolo z njegovim imenom, na Žalah je grobnica slovenske literarne moderne s spomenikom in plošča literarne moderne na Cukrarni, toda vse to je skromnega, ozkega obsega. Podrlj pa smo edinstven Jakopičev spomenik — njegov paviljon, ki je 52 let opravljal najplemenitejše naloge zbliževanja umetnosti z ljudstvom. Morda pa se bo kaj premaknilo ob proslavah stoletnice rojstva, Jakopičevega leta, če že spe načrti, sproženi v lanskem, Cankarjevem letu, posvečenem petdesetletnici njegove smrti. Sami načrti so že tu — gradnja novega, preprotnega Jakopičevega paviljona.

Proslave stoletnice Jakopičevega rojstva so se pričele že v marcu z razstavo njegovih del v novomeški umetnostni galeriji; prav ob stoletnici v aprilu z veliko svečano akademijo v Slovenski filharmoniji s podelitvijo nagrade, ki bo odslej vsakoletna nagrada za najvišje dosežke na področju likovne umetnosti (letos jo je prejel pokojni Marij Pregelj), nadalje z razstavo v šoli v Šiški in odkritjem spomenika ter drugimi spominskimi prireditvami, ki se bodo nadaljevale še vse leto. Največja letošnja prireditev pa bo vsekakor retrospektivna razstava Moderne galerije. Ta razstava pa bo tudi nudila izčrpen material za obsežnejšo monografijo, saj je za zdaj še nimamo. Doslej so med pomembnejšimi samostojnimi publikacijami o Jakopiču izšle: za šestdesetletnico Jakopičev jubilejni zbornik (uredil Fran Albreht, prispevki: Oton Župančič, Rihard Jakopič, France Mesesnel, Ferdo Kozak, Juš Kozak; Ljubljana, Tiskovna zadruga 1929); za sedemdesetletnico Anton Podbevšek: Ja-

kopič (Založba Sejalec 1941) in Rihard Jakopič v besedi (Slovenski knjižni zavod 1947). Ob prebiranju teh, predvsem poslednje knjige z njegovimi spomini, pisanimi med 1903. in 1941. letom, lahko spoznamo Jakopiča v vsej njegovi umetniški in človeški širini. Kot se je za njegovo slikarstvo, polno svetlobe in sonca, že kar udomačil vzdevek pesem, pri tem je mišljena barvna pesem, tako lahko za njegove sestavke prisvojimo podobno oznako. Ti spisi imajo izredno vsebinsko, pa tudi literarno vrednost, saj so izšli iz njegovega nadvse človeškega bistva. Bralec se znajde ob njih kar nekako v zadregi. Toliko čudovitih in pomembnih misli je nanizanih v njih, da se kar težko odloči, kateri bi dal prednost. Zato bi za našo revijo izbrali poleg odlomkov, ki govorijo med drugim o razmerah slovenske umetnosti in umetnikov, o pionirskem delu naših impresionistov itd., predvsem še njeni vsebini najbližje, čeprav za umetnika ne najpomembnejše odlomke o njegovi stenski kompoziciji, zgodnjem delu naše socialne tematike v veži hiše, imenovane »Meksico« na nekdanji Ahacljevi, sedanji Njegoševi cesti v Ljubljani (detajl enega osnutkov za to monumentalno, žal, že precej uničeno Jakopičevo delo je reproduciran na ovitku revije, drugi v njej); nadalje o Franu Tratniku, tedaj najizrazitejšem predstavniku socialne tematike pri nas; o obsodbi vojne in nazadnje še nekaj splošnih misli o umetnosti, človeku ipd. — pravih biserov.

... In že se mi je začelo jasni, da ni samo predmet tisto, kar je treba narisati, marveč da se vse nekam giblje in izpreminja. V svojem domačem okolju sem pač lahko najbolje opazoval menjave v naravi ob vsakem letnem času. Spoznaval sem, da je vsak dan drugačen, da megle lahko ponaredijo vso realnost... Zdajle je pokrajina v meglici in objekti so kakor pod pajčolanom, pa se zjasni in pokrajina s hribom je vsa drugačna. Krim je spomladi čisto blizu, če je nebo jasno. Jutro je drugačno, večer je drugačen — kako čudovito je vse to v mraku!... To so bili moji prvi problemi, ki sem jih reševal, preden sem vedel, kaj in kako delajo drugi umetniki...

(Rihard Jakopič v besedi, Uvod, str. VIII)

... Ko sem videl, da počasi raste razumevanje za naše delo, se me je lotila neugnana želja, da bi naše ljudstvo videlo čimveč lepih slik. Le na ta način raste smisel za lepoto, da jo uživaš pristno, nepotvorjeno iz prvega vira. Hotel sem, da bi bela Ljubljana priredila vsako leto vsaj eno slikarsko razstavo. Toda kje? V Narodnem domu so prirejali veselice, v Mestni dom so se vselili gasilci. Pa sem napisal prošnjo na deželni odbor, naj mi dovolijo, da zgradim paviljon. Saj sam nisem imel denarja. A pomagali so mi sorodniki moje žene in tako je v letu 1908 zrasel v Tivoliju paviljon. Od takrat pa do vojne smo priredili v njem kakih 25 razstav. Vsako leto po eno razstavo slovenskih del, poleg teh pa še razstavo čeških, srbskih in drugih slikarjev. Zanimiva in važna se mi je zdela predvsem razstava vseh slikarskih del, kar jih je bilo ustvarjenih na Slovenskem.

Že leta 1907 sem ustanovil v Ljubljani privatno slikarsko šolo na svojem domu. Prvo leto mi je pomagal Sternen. Imel sem nekaj učencev, ki so mnogo obetali. Najbolj talentiranega, Gustinčiča, je ugonobila svetovna vojna. Ta je tudi v veliki meri prekinila moje delo. Vsa ta leta pa sem se zavzemal za ustanovitev narodne galerije, ki smo jo po ustanovitvi Jugoslavije tudi res dobili...

(Rihard Jakopič v besedi, Uvod, str. X-XI)

Kratek pregled našega umetniškega življenja od začetka 19. stoletja do danes. Predavanje v Celju. 1931

... Bili smo idealisti, verovali smo v človeško pamet, v moč ljubezni, v dobro voljo; zoperstavljali smo se zanikrnosti in neumnosti takratne sodobnosti, kakor se moramo zoperstavljati zanikrnosti in neumnosti današnje sodobnosti ter iskati in kazati izhod v lepše življenje. Obremenjeni smo bili s človekoljubjem, domoljubjem in drugimi takimi nemodernimi lastnostmi. Zato smo verovali v dolžnosti, ki nas vežejo na domovino.

Godilo pa se je takrat nekaj, kakor če kopni spomladni sneg in puhti iz črne zemlje in poganja in zeleni. Oglašati so se začeli poeti kar po vrsti, kakor tički, če posije toplo sonce: Kette, Murn, Župančič, Cankar in še mnogo drugih. Božji dih je zavel po naši revščini in zbudil mlado, plaho hrepenenje v žareče življenje. Pa pastirji naroda ga niso spoznali.

Začel se je za naš narod usodepoln čas. Kakor se gibljejo spomladi sokovi v drevju in poganjajo na vejah in vejicah popki, ki naj se odpro v čudovito cvetje, tako se je začelo takrat gibati v našem narodu in hotelo cveteti. Pokazale so se kali in popki, pripravljali se je čas, ki pride za vsak narod le redkokdaj, čas procvita njegove duševne kulture. Pa kakor rabi drevo primerno prst, da njegovo cvetje ne usahne, tako potrebuje umetnost odprtih čutov in toplih src, da ne umre...

... Leta 1902 je bila druga razstava, ki je bila mnogo izbranejša od prve in ki je odločno kazala resnost našega stremljenja.

Ko pa je ljubljansko občinstvo začutilo, da gre zares, se je od nas odvrnilo. Kritika se je deloma norčevala iz nas, deloma pa nam je svetovala, naj nehamo. Za nameček pa je prišlo, da društvo, ki je imelo po vsem svojem ustroju moralno dolžnost ščititi svoje člane, ni imelo v sebi toliko moči, da ne bi malodušno in strahopetno pogubilo enega najboljših slovenskih umetnikov. Zrušilo se je v svoji slabosti.

Spoznal sem in spoznali smo vsi, kar nas je družila skupna volja, da smo za dolgo časa opravili in da moramo začeti na novo v domovini šele potem, ko se bomo izkazali in uveljavili v tujini.

Sklenili smo torej, da gremo s svojimi deli v svet. To pa ni bilo tako enostavno. Bili smo nepoznani umetniki majhnega nepoznanega naroda. Katero umetniško društvo, kateri znani umetniški salon nam bi odprl duri? Nismo pa mnogo razmišljali o teh težavah, ker smo vedeli, da prej ali slej prodremo.

Zaenkrat je šlo za to, da vztrajno delamo in se pripravljamo za naš novi nastop...

... Tako je prišlo, da smo mogli spomladi leta 1904 razstaviti v najbolj slovečem dunajskem salonu, in sicer pod imenom: Klub slovenskih umetnikov »Sava«...

... Kdo pa je oni dolgin tamle, ki nas gleda iz preteklosti? Suha je njegova postava, kozav mu je obraz in njegove dolge, tanke brke mu vise navzdol. Nekako posmehljivo se nam muza, češ, jaz sem že opravil. Hejblarjev Janez je to, slikar Ivan Grohar. Korenjaški gorenjski fant! Dolgo že ga krije črna zemlja. Domovina, ki jo je ljubil iz dna srca, ni imela kruha ne ljubezni ne usmiljenja zanj. Ponižan, osramočen in zapuščen se je zrušil, izmučen od prevelikih bridkosti. Otrok je bil — presrečen v sreči, potrt v nesreči. Zemlja, ki ga je rodila, je dajala moč njegovi umetnosti. Kakor pesmi so njegove podobe, zaljubljene pesmi, poklonjene svoji domovini...

Rihard Jakopič: Delo v kamnolomu, 1927—1932, olje

...Razstavili smo torej na Dunaju. Dunaj nas je zelo prijazno sprejel, kritika je bila izredno ugodna in tudi gmotni uspeh je bil dovoljen, tako da je razstava nepričakovano dobro uspela, vzlic intrigam iz Ljubljane, ki so jo skušale preprečiti.

V ljubljanskih listih je bilo pač objavljenih nekaj dunajskih kritik, pisalo se je kakor običajno o »naših umetnikih v tujini«, v resnici pa je naš uspeh prav malo učinkoval na našo javnost. Sicer sta Župančič in Cankar, ki sta bivala takrat na Dunaju, izrazila v navdušenih besedah svoje veselje nad mlado slovensko umetnostjo, pa kaj to, saj sta tudi onadva spadala med tiste zanikrneže, ki jih Slovenci ne potrebujemo.

Se v istem letu je klub »Sava« sodeloval na I. jugoslovanski razstavi v Beogradu, kjer smo želi obilo hvale. Nato so sledile razstave v dunajski secesiji, v Sofiji, v Londonu, Krakovu, Varšavi, Trstu, Zagrebu itd.

Povsod so nas priznali, le domovina ni kazala nikakega poželenja po nas ...

...Zato sem sklenil, da zgradim na svojo odgovornost razstavni paviljon, v katerem bom prirejal redne razstave. Pri tem podjetju me je prijazno podprl tedanji župan Ivan Hribar, ki je poskrbel, da sem dobil od občine kos sveta za priznalno najemnino.

Začel sem torej zidati.

Prva razstava je bila odprta maja leta 1909 in je združevala ne le vse člane kluba »Sava«, temveč tudi skoraj vse ostale slovenske umetnike.

Ta prva razstava je bila vsekakor senzacija za Ljubljano. Že dejstvo, da je privatna oseba, in še celo umetnik, postavil paviljon za redne umetnostne razstave, je vzbudilo razna mnenja; nekateri so se morda veselili, drugim pa — skoraj gotovo večini — menda ni bilo prav, da se hočejo umetniki doma zasidrati in razburjati z umetnostjo idilično ljubljansko življenje; zmajevali so z glavami, češ da je to drzno podjetje in vsekakor riskantna stvar za Ljubljano. Ti zadnji so tisti, ki v svojem življenju ničesar ne store in ničesar ne dosežejo, ampak samo motijo tok življenja. Pa naj bo že kakor koli, na vsak način ni mogel nobeden več tajiti obstoja umetnosti in domače oblasti so se čutile primorane priznati vsaj z majhnimi letnimi prispevki za nakupe umetnin svojo dolžnost do domače umetnosti.

Vsako leto sta bili vsaj po dve razstavi, ena od teh namenjena izključno živečim slovenskim umetnikom. Javnost se je začela polagoma vendarle privajati razstavam in nekateri, posebno mladi ljudje, so kazali razumevanje, nekateri še celo navdušenje za našo umetnost.

Večina članov kluba »Sava« se je že pred razstavo naselila v domovini, drugi pa, ki so bili še v tujini, so redno pošiljali svoja dela na razstavo.

Izven teh mojih ožjih tovarišev je domovina pritegnila nase polagoma še skoraj vse druge pomembnejše slovenske umetnike, ki so zrlí polni upanja v prebujajoče se umetniško življenje v domovini.

Leta so minila. Kje je naše umetniško življenje? Kje so sadovi našega truda? Vse, kar si človek jasnega zamisli, vse se v življenju skazi. Kaj trud, kaj trdo delo! Pionirji, ki naj obdelujejo nerodovitna tla, ki naj iztrebljajo goščavo in trnje, se dela ne boje, oni vedo, da morejo z združenimi močmi, potrpežljivostjo in vztrajnostjo izsiliti sadove svojega truda. Pa če ne posije skoraj nikdar sonce, če se vzbokava nebo vedno mrzlo in sivo nad njimi in se izmikava čas žetve v vedno daljše daljave — potem umira upanje v skupno srečo. Tedaj velja, da reši vsakdo samega sebe, ne svojo posebnost, ki bi se v srečni skupnosti le krepila in nikakor ne šla v izgubo, ampak da reši golo življenje. Vsak gre s svojimi skrbmi — svojo pot — k svojemu cilju.

(Rihard Jakopič v besedi, str. 98—108)

VEŽA V MESTNI HIŠI

na Ahačjevi cesti (op.: sedanji Njegoševi)

1929

Zgodilo se je z menoj nekaj nenavadnega in bi bilo seve še bolje, če bi se bilo zgodilo pred dvajsetimi ali vsaj desetimi leti. Pa mi Slovenci smo težki ljudje in preden se za kako stvar odločimo, jo moramo na vse plati preobrniti in temeljito pretehtati.

Zgodilo se je namreč, da mi je bilo ponudeno naročilo in še celo prav obsežno...

...Ponudbo sem sprejel. Pravzaprav sem pa tudi jaz nekaj časa pre-mišljeval in ugibal: ali bi ali bi ne? Po eni strani se mi je ponujala nepričakovano prilika lotiti se velikega umetniškega problema, kakršnega sem si želel že v svoji mladosti, po drugi strani pa so mi skrbi za vsakdanji življenjski obstoj vsiljevale vprašanje: Ali bom zdržal do konca? Kajti tako obsežno delo zahteva celega človeka in mu ne pušča mnogo časa za druge posle. Umetnik je namreč ravno tako človek kakor vsi drugi in ne zgolj čisti duh, kakor menijo nekateri ali si vsaj to žele. Gotovo je v njem nekaj, včasih tudi precej,

duha, toda okoli tega je še prav mnogo mesa in krvi in premnogo drugih takih zadev, ki obtežujejo vse zemljane. Končno pa je zmagala želja po širokem umetniškem udejstvovanju in rekel sem si: Če je šlo do zdaj, bo šlo tudi še naprej. In sprejel sem naročilo in se lotil dela...

... Najbolje bo, če najprej razložim, kako poteka v splošnem umetniški proces v umetniku. Predvsem pa moram vendarle še povedati, da je pravzaprav vsak človek po svoji naravi več ali manj umetnik in da je umetnost nagon, brez katerega bi človek ne mogel živeti, kakor ne bi bilo življenja brez ljubezni. Da sta danes umetnost kakor tudi ljubezen tako na tleh, je žalostno, ni pa definitivno za tistega, ki še veruje v bodočnost človeškega rodu. Umetnik pa se razlikuje od drugih zemljanov le po intenziteti doživljajev in po volji, te doživljaje materializirati, to se pravi: spraviti jih v oblike, ki so dosegljive človeškim čutom. Skozi njegovo življenje se pode najrazličnejše prikazni, občutki, misli, barve, linije, geometrične konstrukcije in fantastične predstave. Pride pa trenutek, ko mu zatrepeta duša — takrat ga je objela umetnost. Takrat mu postane vse jasno in enostavno, takrat zginejo vse težave in ves balast. Ta svetli trenutek pa je minljiv, zato si ga mora umetnik dobro v spominu ohraniti in imeti v sebi moč, da si ga s svojo voljo na novo oživi. Tako približno se rodi umotvor v umetniku. Nato pa sledi drugi stadij, to je realizacija. Pri tem delu mora biti umetnik ves zbran. Funkcije duše, možganov in čutov morajo biti v medsebojni harmoniji. Sicer ima včasih glavno besedo duša, včasih misel ali občutki — po potrebi. Vse to pa mora znati umetnik regulirati...

... stanovanjska hiša ... prizori, ki so jih prebivalci že sami fizično ali duševno doživeli: bitja brez strehe, v duši vroče hrepenenje po domačiji, bitja v težkem delu in bitja v sreči...

... Veža je prehod s ceste na dvorišče, nekak hodnik, ne pa centralen prostor. Kompozicija naj se torej razvija spotoma. Skupine oziroma prizori so prikazni, nekaki simboli življenjskih zgodb. Kompozicija se začne na desni pri vhodu s ceste z »Brezdomci« ali bolje »Hrepenenjem po domačiji«. Ker se razvija stopnjema, kakor hodi gledalec skozi vežo, je druga skupina nasproti prvi na levi in predstavlja v sejalcu »Domačijo«. In tako se razvija kompozicija naprej: na desni je »Selitev«, na levi »Gradnja«, dalje na desni »Delo«, na levi »Družina«. Skupine so si med seboj formalno podobne, kar odgovarja enotnosti zamisla. Prednje figure stoje tik nad venčnim zidcem, približno 1 do 2 metra za resnično ploskvijo oboka. Vse drugo je potisnjeno bolj nazaj...

(Rihard Jakopič v besedi, str. 67—71)

FRAN TRATNIK

1931

... In kakor ni bilo prizaneseno nobenemu slovenskemu umetniku, tako tudi Tratniku ne. Zgodaj že se je seznanil s sivo teto, ki ji je ime Skrb. Ostala mu je zvesta spremljevalka skozi vse življenje.

Zgodaj že je videl, kako se borijo in mučijo tisoči in milijoni za one, ki uživajo brez usmiljenja in brez vesti sadove njihovega truda in trpljenja. In zabolelo ga je v dušo. Boj in trpljenje okoli njega, boj in trpljenje v njem sta mu postala pravo življenje, iz katerega črpa snovi za svojo umetnost. Tako nam je danes Tratnik najizrazitejši oblikovalec sodobne človeške mizerije, umetnik še poln hrepenenja in strasti, kakor nekdanj, ko je začel svojo trnovo pot...

(Rihard Jakopič v besedi, str. 110—112)

PO VOJNI

Napisano 1930 v sramoto grdobijam in za spomin na jasne dneve mladega navdušenja v Novem mestu v septembru 1920.

Kmalu bo 12 let. Krvave manifestacije človeške neumnosti in podlosti so prenehale. In beštija, nasičena grehov in sramote, se je pripravila k prebavljanju.

Mrzel jesenski veter je zapihal po deželi. Od zahoda sem so se vlekli ostanki slavnih armad, lačne, zbegane priče ponižanja in suženjstva, bežeče na svoje domove.

Daleč je že vse to od nas odmaknjeno, pa v spominu se mi dostikrat prikažejo podobe iz tistih mračnih časov.

Dolge vrste vozov vidim, ki se vlečejo od Brezovice sem prek Viča proti Ljubljani. Po cesti je razmetano razno blago, cunje, posode, zaboji, papir, knjige ... Večer je. V nos mi sili vonj golaža. Sive postave v razcapanih vojaških uniformah se gnetejo topo in pohlevno v smeri, odkoder prihaja vonj. Vlaki piskajo. Po pustih travnikih se pasejo konji; povsod jih srečavam; v Tivoliju, po Mestnem logu, po ljubljanskih ulicah tavajo zgubljeni brezdomci, krotko iščoč živeža. Pa že zdavnaj so travniki pokošeni; hrana je pičla. Usmiljeni ljudje jih krmijo — pa število je preveliko, zaloge revne; vojna jih je

Rihard Jakopič: Delo na polju, olje

požrla. Izmučeni po vojnih naporih se opotekajo in padajo in umirajo od gladu in žeje.

Po ljubljanskih ulicah se razlega vriskanje. Goste mase ljudstva se pehajo proti deželnemu dvorcu! Z balkona proklamira predsednik Pogačnik narodno vlado. Vriskanje se razlega po vsej domovini: »Živijo mir! Živijo svoboda! Živijo narod!« — Bežen žarek upanja je posijal na nesrečen narod...

Pri Rostoharju sedimo in pijemo na zdravje domovine in vriskamo inujemo in se pomenkujemo o velikih dogodkih in se posvetujemo, kako urediti svojo lastno hišo, no, in zopet vriskamo inujemo. — Meni pa je tako grenko pri srcu, kakor da mrkava sonce, kakor da se trgajo kosi življenja...

»Vrskajmo! Pojmo! Veselimo se, dokler nam sveti še dan, ker potem pride noč!...« — »Ali slišite? Lahi prihajajo — so že v Logatcu in...« — »Tiho, tiho — zbežite gnusne sanje! Saj vse to ni res! Glejte, kako se Ljubljana smeje! Kako uživa in pleše in se zabava, kakor da bi praznovala večerni praznik! — Bolan sem, prenasičen obilice dobrot, po glavi mi pleše, da vidim vse narobe, živci so razdraženi in duša se mi senči. Proč, ostudne misli! Ne zastirajte mi sonca, ki sveti za vsem, kar je zasenčenega! — Zasijaj bežen žarek, za trenutek zasijaj skozi sive megle in pokaži mi majhen košček jasno-be, da se bo moglo razveseliti moje žalostno oko.«

Zima je prešla, sneg je skopnel. Pomlad ga je vzela. Tam, kjer so bile — zavoljo raznih čednosti — razdejan pokrajine in vasi in je gnojila človeška kri razteptano prst, poganja trava. Povsod naokoli se zemlja radostno oživlja, kakor da bi se nikdar nič hudega na njej ne godilo. Vse zeleni, sonce se smeje, tički pojo in ljudje se gibljejo in razgovarjajo — seveda samo o pametnih in čednih stvareh... Včeraj so se še klali in danes? Hm, vsaka stvar ob svojem času, kajne? Pa vse po višjem povelju. Včeraj sovražstvo in pobijanje, danes bratstvo in ljubezen. Tako je prav, zabita drhal!...

(Rihard Jakopič v besedi, str. 93—94)

»...umetnost postane slovenska tedaj, kadar nam postane življenjska potreba, kadar bomo iskali sebe v njej...«

(Dr. Izidor Cankar, Jakopičeve skrivnosti, Jakopičev jubilejni zbornik, str. 23)

...Prava umetnost potrebuje nraвно visoko stoječega človeka-umetnika... Le nraavstveno velik umetnik more ustvarjati umotvore, katerih lepota je prežeta z resnico in čistostjo...

(Pogovor o umetnosti, 1941, Rihard Jakopič v besedi, str. 153)

Živel sem in delal napake, toda ljubil sem.

(Rihard Jakopič v besedi, Uvod str. XXI)

IZ POGOVOROV Z MOJSTROM JAKOPIČEM

»...Tale megla je lepota naše Ljubljane. Tole migotanje, ta pestrost vsepovsod razmetane luči — in skozi meglo vstajajo komaj zaznavne skupine tega ali onega bloka — tu podčrtanega, tam zabrisanega. — Veste, jaz ljubim slike, ki so kakor sanje. To je sploh moj najljubši način. Pri meni se najprej

V hudič dnech se najlažje spo,
zna vrednost človeka.
Ljubljana, v jeseni 1941. R. Jakopič.

Rihard Jakopič: Jakopičev rokopis

porodi ideja in potem se dvigne nekje v duši podoba, kakor vizija. Slika meni ne sme nuditi otipljivega predmeta. Kakor je bila rojena, v tako obliko se mora preliti na platno. To so sanje, tam nekje v dnu duše ali človeka vroče zasanjane, iz neznanosti priklicane v življenje. Vseokrog se preliva za zibel določeni svet in nekje na sliki strmi iz njega predmet, ki ni otipljiv, pač pa izražen in živ. Vizija je zgrabljena v širino in globino, sanje zažive ...»

»...Jaz se končno tudi našim mladim generacijam čudim, da se jim zdi za njih ustvarjanje ozračje velemest tako nujno potrebno. Meni se zdi, da bi morali zvoziti sem k nam poprej nekaj stotov kokaina in morfija in kaj jaz vem česa še, da bi bili sposobni tako do dna doživljati ono, kar delajo drugod. Namreč, res je, mi razumemo, se oplajamo, vendar ostajamo pri vsem nekaj drugega. Mi živimo svoje življenje — no — imamo pač v drugačni prsti svoje korenine in konec. Naša zemlja je majhna; tako majhna, da jo svet mimogrede zgreši. Vendar je neizmerno bogata. Vsi, ki hočejo zajemati tam, kjer so zrasli, iz lastne resničnosti — za vse te je dovolj prostora, za vse te ima dovolj snovi. Srcu, ki plodno, tvorno utriplje z njo, se razkrivajo vse bolj njene globine, njene skrivnosti in njene lepote. Glejte, toliko pesmi je že priklopelo iz nje, v tolikih umetninah se je že izoblikoval njen obraz — v raznih časih drugače, v žaru raznih osebnosti. In jaz verjamem, da se bo razodevala še in še, v novih podobah, ker le tod vodi pot ustvarjajočega duha, za danes in v bodoče ...»

»...Saj to je tako samo po sebi razumljivo, tako preprosto! Saj to ni nič drugega, nego biti iskren, biti zvest vsemu človeškemu v sebi ...»

Razum poslušaj, pamet spozna,
va, volja odloča.
Ljubljana, v jeseni 1941. R. Jakopič.

Rihard Jakopič: Jakopičev rokopis

Ne odlašaj — dnevi beže — in vak
trenutek je kvčček življenja.
Ljubljana, v jeseni 1941. R. Jakopič.

Rihard Jakopič: Jakopičev rokopis

»...Prinašali smo umetnost, govorili smo o umetnosti, o problemih življenja, o človeku, o skrivnostih ustvarjenega — toda javnost je bila kakor zaklenjena hiša — mrzla in negostoljubna. Gluha loza. Zavpil si vanjo, zaklel ali zastokal — ni ti dala odmeva. Sredi domovine je stala družbica pisateljev, glasbenikov in slikarjev, navezana sama nase, vsa sama sebi prepuščena, v bistvu pravzaprav nezaželeni, nerazumljeni in večkrat prezirani. Grd in žalosten položaj! Domovina je bila strašno daleč od nas, namreč domovina duhovnega življenja, ki mu je neposredno veljalo naše delo. V tistih časih je letal duh naše narodne enote zelo nizko, komaj ped nad zemljo, in je bil ves izobličen in našemljen od soparne, malenkostne vsakdanjosti. Kakor bi izpuhtela moč prejšnjih vekov...«

»...Mi vsi, slikarji, pisatelji in vsi drugi smo ostajali tujci doma — vendar ne samo zaradi svoje modernosti. Mislim, da nas je ločilo od rodoljuba več, mnogo več. Mi smo prihajali iz širokega, svobodnega sveta in smo bili v srcih svobodni. Izhajali smo iz človeškega v sebi, rasli smo naravnost in naše vrednote so bili sadovi vročih notranjih doživetij, težkih duhovnih bojev. Doživetja, spoznanja pred obličjem svoje človeške resnice. Rodoljubje pa je bilo zunanjusten lišp...«

Človek je toliko vreden
kolikor ima v sebi ljubezni.
R. Jakopič.

Rihard Jakopič: Jakopičev rokopis

»... Glejte, koliko lepot je bilo že ustvarjenih in človek hrepeni še in še po novih podobah, po novih izrazih. In zaradi tega smo tu, da iščemo in se borimo za izraz naše današnje vsebine. Pota davnin niso za naše noge. Posnemanje je smrt; le slabiči mu služijo. Vzemite kogarkoli, recimo pri nas Cankarja. Za vse, ki pridejo za njim, bo merilo ustvarjajoče sposobnosti, znamenje čistega in neposrednega izgorevanja človeka v podobah tvornega zavzeta. Po svoji absolutnosti načina, po svoji suverenosti stvarnika, ki je znal sprožiti tisto pravo, svojo struno s tako intenzivnostjo, kakor bi odprl srčno žilo — po vsem tem bo ostal neizbrisen med svojim narodom. Po vsebini njegove poti pa ne moremo za njim — iz enostavnega razloga, ker zahtevamo druge odgovore in druge resnice. Bratstvo ustvarjajočih je le v etosu njihovega poklica ...«

»... Da, da! Koliko lepot, koliko dela! Vendar ne gotika, ne barok, ne renesansa — vse to ne daje odgovora vprašanjem naše duše. Kvečjemu potrditve v iskanju. Mi moramo iz srca izgrebsti tisto, kar potrebujemo in iščemo — vse vsebinske horizonte je potrebno brisati — nam je potrebna druga umetnost, iz nas porojena, nova, ki je še ni, ki šele nastaja! ...«

»... Vsak dan vstajajo programi za boljšo bodočnost, obeta se preureditev družbe in ljudje zaupajo in čakajo. Česa? Zunanjih znamenj. Odvadili so se iskati v sebi. Zaradi tega pričakujejo, da bo to, kar se uredi na zunaj, prižgalo sonce na nebu. Meni to mnogo pove. Jaz verjamem namreč le v človeške lastnosti. Kaj se bo uredilo — vse to ni važno. Važne so lastnosti ljudi — na teh končno vendarle sloni vse, vsak red, vsaka družba, vsak pojav v življenju. Vem — vsa pota človeka so posledica nujnosti — toda naj bodo še taka — ta resnica jim je zmerom zoperstavljeno ogledalo. Če se danes oziram vanj, vidim pred seboj v bistvu grdo življenje. Sovraštvo se druží s požrešnostjo, lakomnost s sebičnostjo — ves smisel, ves tok življenja sili na površje in v ospredje te lastnosti; in jasno mi je, da ne bodo paragrafi prerodili vsakdanjega dneva, preden ne bo prerojenje privrelo iz globine ...«

(Ferdo Kozak, Jakopičev jubilejni zbornik, str. 44—63)

Vse to pa je le droben, neznaten kamenček neskončnega mozaika njegovih misli, čustev, hotenj, želj in spominov. V mnogih člankih, esejih, govorih, razgovorih, spomenicah in vlogah je obravnaval sodobno kulturno problematiko, razvijal misli o umetnosti in poglede nanjo. Predvsem se je zavzemal za pravilno mesto slovenske likovne umetnosti. Poudarjal je, naj bi bila zgrajena na domačem temelju, v zvezi s tem je uvidel potrebo po ustanovitvi našega razstavnega paviljona, narodne galerije, umetnostne akademije, ureditvi gmotnih razmer umetnikov z odkupi, naročili itd. Vseskozi je spremljal delo sodobnih umetnikov in bil pošten tudi do novih generacij revolucionarjev — še več, podpiral je njih delo in prizadevanja. V svojih spisih je nadalje poročal o razstavah in drugih prireditvah in tudi slikovito opisoval svoje življenje in delo.

Mojster Jakopič pa ni pomemben le kot organizator in popularizator slovenske likovne umetnosti doma in v tujini. Še pomembnejši je kot umetnik in duša znamenitega, svetovno znanega slovenskega impresionizma. Na tem mestu ni prostora za razlago bistva impresionizma in dela generacije naših impresionistov, pa tudi ne posebej Jakopičevega velikega deleža, kar je že

vsakomur bolj ali manj znano. Nekaj o tem le mimogrede v kratki mojstrovi biografiji.

Rojen je bil 12. aprila 1869 v Ljubljani in je umrl 21. aprila 1943 prav tam. Študiral je na akademijah na Dunaju (1887—1889) in v Münchnu (1889—1890). Ker ga akademije zaradi zastarelega akademskega študija niso zadovoljevale, je 1890 prestopil za dve leti v svobodnejšo Ažbetovo privatno slikarsko šolo v Münchnu, kamor je še zahajal v zimskih mesecih vse do leta 1900, medtem ko je poleti slikal doma — v naravi, ki mu je bila glavna učiteljica. V Ažbetovi slikarski šoli, prvem oporišču impresionistov, se je družil s Ferdom Veselom, kasneje z Matijo Jamo. Z Jamo je slikal v Stranski vasi (1900), ob Sotli (1902), med leti 1902—1906 je živel in slikal največ v Škofji Loki (z Ivanom Groharjem in Matejem Sternenom), vmes, leta 1903 do 1904 je bil en semester na akademiji v Pragi, nato je živel v Ljubljani vse do smrti. Leta 1908 je začel z lastnimi sredstvi zidati v Tivoliju razstavni paviljon (po načrtu arh. M. Fabianija), ki ga je bil 1923. leta prisiljen prodati mestni občini, Bogata razstavna dejavnost se je pričela v njem s III. slovensko umetnostno razstavo 1909. leta. Naslednje leto je bila tu prva zgodovinska razstava slovenskega slikarstva. Ta je opozorila na potrebo po ustanovitvi narodne galerije, ki je bila končno odprta 1918. leta. Od 1907. leta pa do I. svetovne vojne je vodil privatno slikarsko šolo. Sprva s slikarjem Sternenom, a od 1908. leta sam. Leta 1938 je postal redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Razvoj je vodil mojstra Jakopiča (po Izidorju Cankarju) od naturalističnega impresionizma (do okoli 1906. leta), prek realističnega impresionizma (okoli 1906 do konca I. svetovne vojne) do barvnega ekspresionizma (od vojne do smrti).

Jakopičev opus je obsežen. Največ je olj, precej je tudi risb, med deli je celo stenska slikarija. Najpogostejše so krajine, slede interierji, figuralne kompozicije, portreti, cvetlična tihožitja. Veliko je variant posameznih motivov npr. Breze, Gabri, Križanke, Sipina, Trnovo, Sava, Pri klavirju itd. Pogosta je socialna tematika npr. Slepec, Katastrofa, Brezdomci ipd.

Razstavljal je na številnih razstavah doma in v tujini, kolektivna razstava je bila 1929. leta ob šestdesetletnici v Ljubljani in Zagrebu; razstava Jakopičevih in Bernekerjevih del je bila 1940 v Celju. Po smrti je bil med drugim zastopan na razstavah impresionistov v Ljubljani 1949, 1955, Zagrebu 1952, Celovcu 1956. Številna dela so v galerijah in privatnih zbirkah doma in v tujini.

Njegovo ime je tesno povezano z nastankom in razvojem moderne slovenske likovne umetnosti, predvsem pa z nastopom impresionistov, katerih vodja je bil. Skupina kasnejših impresionistov je nastopila še v realistično-pleneristični fazi že na I. slovenski umetnostni razstavi 1900. leta v Ljubljani, ki jo je organiziralo tedaj ustanovljeno Slovensko umetniško društvo, drugič — že bolj programsko 1902. leta na II. slovenski umetnostni razstavi v Ljubljani, ko jih je konservativna kulturna sredina nazvala »kozolčarje«, »špinačarje« in sploh zavzela do njih odklonilno stališče. Umaknili so se na podeželje in se temeljito pripravljali za nastop v tujini. Pred odhodom so se združili v umetniški klub Sava (1904). Isto leto so priredili razstavo v Miethkejevem salonu na Dunaju. Tuja kritika je takoj spoznala njihove vrednote, pa tudi naši napredni rojaki. Posebno navdušena sta bila nad njihovimi uspehi Cankar in Župančič. Navajamo odlomke njunih poročil o tej razstavi, dodajamo pa še nekaj Cankarjevih misli, ki jih je izrekel od njihovi kasnejši razstavi v Jakopičevem paviljonu leta 1910.

Začetkom marca pa sem se seznanil na Dunaju s slovensko umetnostjo in tedaj sem spoznal, da živi na Slovenskem občinstvo, ki ne oponaša nikogar, zato ker ima lastne borniranosti preobilo in da živi tam kritika, ki krade Bogu čas za domačo nevednostjo in osivelemi tujimi frazami in ki tudi drugače ne sodi v spodobno družbo; edino, kar bi ji človek privoščil, bi bilo sočutje in še to pomešano z rahlim zaničevanjem.

Priznavam, da sem se napotil k Miethkeju z mnogimi predsodki in z veliko malodušnostjo. Dunajske kritike so mi povedale jasno, da je mlada slovenska umetnost zmagala in da je slovensko občinstvo propalo. Ali dvom je ostal. Bilo bi preveč čudno, da bi hvalila nemška kritika tiste slovenske umetnike, ki jih je slovenska kritika zasmehovala. Priznanje nemških časopisov res ni bilo Bog vedi kako burno, toda znano je, kako skopa je s hvalo nemška kritika, kadar ima opravila s tujo in posebno še s slovansko umetnostjo; tu je treba razumeti vsako dobrohotno besedo najmanj za oktavo višje. Vsaj približno pravično oceno bi bil napisal morda Muther, toda prišel je na Dunaj za par dni prepozno. Kakor se mi je zdelo nemogoče, da bi bilo nezasluzeno celo to pritajeno, neradovoljno, izsiljeno priznanje, vendar ni bilo moje veselje čisto in brez bojazni, zakaj če bi verjel od srca tej hvali, če bi ploskal slovenskim umetnikom, bi se moral s studom in srdom zgražati, kako je ravnala domovina s svojimi najboljšimi sinovi.

Stopil sem v razstavo in vse moje dvome je premagala velika, resnična radost. Tekom teh petih let sem videl na Dunaju lepo število razstav in ni jih bilo med njimi veliko, ki bi se po svoji vrednosti mogle kosati s slovensko ...

... Največje upanje slovenske umetnosti in že danes njen največji ponos je Rihard Jakopič ... Posameznih slik in njih posebnosti ne morem naštevati; nekaj jih je ljubljansko občinstvo že videlo in se jim je smejalo, kar je bilo značilno za Jakopiča in za občinstvo; že takrat, ko sem slišal tisti smeh prav do Dunaja in ko sem bral nekatere sočutno posmehujoče se, pomilovalno bodreče in obzirno hvaleče kritike, sem občutil, da je Jakopič najbrž velik umetnik. Kako bi se mu bili drugače smejali? Ali kakor so dovršena njegova dosedanja dela, vendar mislim, da je izmed vseh naših umetnikov pred Jakopičem še najdaljša in najvišja pot. Kolikor večji je talent, toliko daljša in težja mu je pot do vrha; tudi zategadelj, ker hodi navadno brez vodnika ...

... V poslednjem času so se umetniki nekoliko oddaljili drug od drugega, posebno v tehniki, in v zadnjih večjih slikah so si samo še znanci. Toda ostala jim je sorodnost motivov in posebna tesna sorodnost štimunge, tiste štimunge, ki je napotila dunajske kritike, da so govorili o slovenski narodni umetnosti ...

... Podal sem le površno sliko o razstavi, ki je za slovensko umetnost, za slovensko kulturo zgodovinskega pomena. Ni je narodne umetnosti, ki bi se bila porodila v tako neugodnih prilikah, ob tolikih ovirah nego slovenska. Da se je sploh porodila, zato ne gre zasluga ne slovenskemu narodu, ne slovenski inteligenci, niti enemu uradni zastopniku ali zastopstvu slovenstva, temveč izključno slovenskim umetnikom, ki so popolnoma iz svoje moči, boreč se proti stoterim neprilikam, pokazali tujini, da je na svetu slovenski narod in da ima svojo posebno kulturo. V nikoli plačnem, od nikogar priznanem naporu, zasmehovani in v najboljšem slučaju pomilovani, so napravili slovenski

Rihard Jakopič: Neznanka, 1933, olje

umetniki za čast svojega naroda več, nego tisti neštevilni in vseskoz prezaslužni kričachi različnih naših strank, ki pretresajo dan za dnem nedolžni zrak s svojim dobrodejnim rodoljubjem.

(Slovan, 1903/1904, str. 185—187)

IVAN CANKAR: NAŠI UMETNIKI

(Op.: ob spomladanski razstavi v Jakopičevem paviljonu 1910. leta)

...Od vsega začetka, od tistih dob, ko smo lahko po pravici in s ponosom govorili o svoji slovenski umetnosti, je bilo življenje naših umetnikov večen boj s kritiko in občinstvom. Ta boj je bil poln nesebičnih žrtev in poln trpljenja — seveda le na strani umetnikov. Kdor je stremel za svojimi cilji, kdor je iskal novih cest, je bil že ob prvem koraku deležen zasmeha, zaničevanja, celo sovraštva ...

...Koliko idealizma je bilo treba, koliko zaupanja v sebe in prihodnost, koliko žrtev, moči in poguma, da so naši umetniki vztrajali v tem boju! Tisti, ki bi jim po naturi morali biti najzvestejši prijatelji ter njih posredovalci in besedniki pri občinstvu, umetniški kritiki namreč, so jih od začetka do konca popolnoma pustili na cedilu ...

...V svojem boju zoper umetnost in za kulturo so bili naši umetniki dan za dnem močnejši, zrelejši, samozavestnejši. Prvikrat sem videl njih dela na Dunaju pri Miethkeju; nekaj dobrih let je že tega. Kako mogočen napredek od tistih do današnjih dni! V delu in boju so vsi po vrsti rasli ter se čistili, tako da imamo že dobro število dozorelih, v sebi jasnih in dovršenih umetnikov, nam veselje, naši kulturi ponos...

...Nemško časopisje, kolikor ga ni šovinistično podivjanega, je po pravici hvalilo naše umetnike, prav tiste umetnike, ki jih domovina sama ni marala poznati. Bral sem celo največjo hvalo, ki jo more slišati resničen umetnik: »Kdor vidi te slike, čuti, da so njih stvarniki doma med Dravo in Adrijo.« To se pravi drugače: »Tvojo dušo sem videl in sem spoznal tvojo domovino!« Naše zaničevane umetnike, našo umetnost, ki se je iz močvirja bede in gladu dvignila do zvezd, je sprejela tujina...

...Ko stopi človek vanjo (op.: razstavo), se takoj čuti nekako domačega, posebno še v prvi dvorani, kjer mu zasije sama spomladanska svetloba v oko, obraz in srce. In mahoma te prešine sladki, veseli občutek; ta umetnost je resnično slovenska, nikjer drugje ni mogla vzkleti nego iz naših tal; tvoj jezik govori, tvojo pesem poje, na obrazu se ji poznajo tvoje radosti in tvoje bolesti...

...Stvar je po mojem taka: vsak narod, ki ima resnične umetnike, ima že zategadelj svojo narodno umetnost. Resničen umetnik poje, piše, slika, modelira nezavedno iz duše svojega naroda in svojega časa...

...Vsak narod, ki pravi, da je kulturen, ima ob svojem posebnem času svojo posebno narodno umetnost. Če je nima, če strmi v preteklost, je zaostal, odrevenel...

...Treba je najprej, da mi vsi spoznamo in občutimo: to je naša narodna umetnost, vonj naše prsti, pesem našega polja, naših gajev in gozdov; to je naša domovina, kakor se gleda sama v čistem ogledalu duše naših slovenskih umetnikov. Nato bo ta umetnost deležna tiste naše dejanske ljubezni, ki jo je že zdavnaj zaslužila, pa ji ni bila dodeljena!...

...Bilo je in ostane: kdor je umetnik, ne poje, ne slika, ne modelira predmeta kakor je, temveč poje, slika in modelira tisti vtis, ki ga je bil predmet napravil na njegovo dušo...

...Rekel sem, da je umetnost iskanje lepote — vsako srce je išče drugje in drugače. Srce, ki je ne išče, je mrtvo...

...Resničen umetnik poda v vsakem umotvoru sebe samega, sebe vsega, kakor je bil v tistem trenutku, ko je umotvor zasnoval...

(Slovenski narod 22., 24., 26. III. in 2., 9. in 21. IV. 1910)

OTON ŽUPANČIČ: NAŠI SLIKARJI V TUJINI

...krepčina, izsesana iz domačih tal, jim daje svežost in jih loči od umetnikov drugih narodov...

...In vendar je šel že tudi naš duh v svet. Toda kakor romajo leto za letom, dan za dnem stotine in tisoči naših ljudi od doma, da zaniknejo v tujini popolnoma in se njih otroci ne spominjajo več izhodišča svojih dedov, niti ne razumejo več jezika, v katerem so govorili še njih očetje, tako smo

pošiljali svoje dušne velikane v tujino in njihovega truda sadov nismo uživali mi. Kar jih slovi naših ljudi po svetu — ali slove Slovenci? Njihovo telo je rojeno iz slovenskih teles, a med tujci in ob njih kulturi je rasel njih duh in se povzpел do vseobče pomembnosti in bore malo se moremo ponašati z njimi. Konstantovati, da stoji njih rojstni kraj nekje med mejami slovenske zemlje — to je vse, kajti drugih zaslug nimamo za njihovo slavo in ne moremo je reklamirati zase...

...In stopila je pred svet. Minolega meseca so nastopili naši slikarji in en kipar na Dunaju, torej na torišču, kjer se zbira umetnost prvih narodov za svobodno tekmovanje, priredivši razstavo v Miethkejevem izložnem salonu. Prvič so stali pred svetom; doma so bili že dvakrat razstavili. O uspehu teh dveh domačih razstav bolj de molčimo. O prvi razstavi je bilo še nekaj zanimanja. Kako ne? Naša umetnost! Naša namreč — samo to. Če bi odkrili kje slavnega rokoborca Slovenca, bilo bi slavlje v našem taboru brez dvoma mnogo hrupnejše. No, bilo je zanimanje. Kako globoko je bilo vkoreninjeno in kako istinito, se je pokazalo o priliki druge razstave, katere negativni uspeh je dokazal našim umetnikom, da doma nimajo ničesar več iskati niti pričakovati.

Razlezli so se kolikor toliko poklapani vsak v svoje zakotje, zaprli se s svojimi sanjami in svojim hrepenenjem in delali tiho naprej. In ko so bila vsa platna polna in bi bilo treba sanje z njih spraskati, da bi se imele nove sanje kam prijeti, so sklenili, še prej pokazati svetu, kako so mislili dosihmal, kake cilje so si izbrali in koliko so svojemu stremljenju kos.

In šli so, izgnanci, na tuje. Nismo jih spremljali, kakor Rimljani svoje mladeniče svete pomladi, z vencami in piščalkami do meje, nismo jim dali blagoslovljene sulice na pot; sami, tihi in mračni so odšli. In glej — zdaj izhaja od njih blesk in pada v temno krajev, ki jih niso hoteli. Glejte ironijo: med tujci, ki so doslej komaj vedeli za naše ime, so dobili priznanje in mednje so zanesli s svojim tudi naše ime. Bolj naše nego svoje. Kajti za zdaj se brez dvoma še njihova imena niso začrtala posamič v knjigo kulture človeštva, pač pa stoji posihmal tam zaznamovan narod, ki doslej ni imel mesta v nji. In ta narod ni videl v teh mladih ljudeh rok, ki delajo zanj; kaj zanj, sploh jim je odrekal vsako resnično vrednost.

Hočete še drugo ironijo? Evo je: doma so imenovali naše umetnike tujce Monakovce, Parižane, dekadente, impresioniste in kar je še takih umetniških grehov, tako da se pošten rodoljub res več nisi mogel spoznati v tej nepregledni gošči raznoimnih tujizmov. Samo onega tajnega, a v vsakem pravem umetniku tako mogočnega vpliva, vpliva domače grude, niso zapazili na njihovih delih. A dunajska kritika je zasledila v njih sorodstvo ne le z Monakovim, s Parizom, ampak — čujte, ljudje božji! — tudi s Peterburgom (a ne mislite prosim pri tem na Žmitka!) in čutili so Nemci, da poslednje ni priučeno, ni vnanja in le slučajna sličnost, nego da »izhajajo te skupne poteze iz enakih globin slovanske praduše«. Tako je pisal Hugo Haberfeld v dnevniku »Zeit«. In Franc Servaes v »Neue freie Presse«: »Nenadoma se nam je odkrila pri Miethkeju cela avstrijska umetnostna provincija... ta razstava dela vtis velike svežosti resolutnega talenta, predvsem se kaže temperament in krepka, krasna ljubezen do umetnosti... posamezne ločiti, je za zdaj še težko, skupna domača nota je še krepkejša nego individualna deferenciranost...« Tako. Šele tujec nas je moral prijeti za roko in nam pokazati s prstom: to so umetniki, resni umetniki, in vaši so; vaše zemlje otožnost in svit je razlit čez

njihova dela, vaše slovanske duše trepetanje in turobna melanholija diha iz njih sanj, in vašega mladega naroda nepotrta sila išče krepkega izraza v njih potezah.

(Slovan 1903/1904, str. 182—183)

Istega leta, to je 1904, so bili deležni priznanja tudi na beograjski razstavi. Led je bil s tem prebit. V tujini so se vrstile razstave, s tem priznanja, poglobljalo se je moralno zadoščenje umetnikov, jim dajalo svežih moči in poleta. Le mačehovsko okrutna ožja domovina je še dokaj let ostala hladna in neprizadeta. Naposled jih je na njihovo prizadevanje le milostno sprejela in jih šele postopoma, prav počasi, od razstave do razstave pričela ceniti.

Jakopič pa ni bil le vodja impresionistov, za vzornika so ga kasneje, po kratkotrajnem odporu proti impresionizmu priznali tudi ekspresionisti (že 1920. leta je tudi kot mentor sodeloval na razstavi mladih revolucionarjev v Novem mestu) in nato »četrti generacija« s svojim programom barvnega realizma.

Mojster Jakopič je vsekakor enkratni pojav v zgodovini slovenske likovne umetnosti; genij, kakršni so izredno redki. Njegova umetniška moč in življenjska sila sta navzoči v našem likovnem življenju vse od temeljev naše moderne umetnosti, ki jih je postavil z impresionizmom na pragu stoletja, pa vse do današnjih dni. Kot sodobnik je sugestivno vplival na več umetniških generacij, mlajšim, ki so se oplajale ob njegovem opusu, pa je nakazoval pot. Kot večdesetletna osrednja umetniška in organizacijska osebnost naše likovne umetnosti je največ pripomogel k temu razcvetu, mednarodnemu nivoju in priznanju.

Vera Visočnik

Rihard Jakopič: Breze v jeseni, 1902, olje

Problemi razorožitve nekoč in danes

Če upoštevamo delo in napore za splošno razorožitev in vrsto posameznih ukrepov med vojnama in od leta 1945 dalje, potem lahko ugotovimo, da je na tem področju vseskozi nepretrgana dejavnost.

Zadnjih sedem let pa si Komite osemnajstih držav prizadeva najti ugodne rešitve in ukrepe za razorožitev. Splošna in popolna razorožitev, kot sta jo predlagala McCloy in Zorin 1961. leta, bi temeljila na načelih francosko-britanskega predloga iz leta 1954, katerega je Sovjetska zveza sprejela kot podlago za nadaljnjo razpravo. Razlike v načelih so skoraj izginile, ostale so le kvantitativne (o ravni, rokih in podobnem), dovzetnost za kompromise, razlike v razlagi načel, predvsem pa glede kontrole, ki je bila in bo ostala odprto vprašanje.

Komite osemnajstih držav (pet zahodnih, pet vzhodnih in deset nevezanih), zmanjšan za enega člana, ko je izstopila Francija, ni v sedmih letih pripravil več kot preambulo in štiri točke predloga iz leta 1961 od skupnih 40 točk.

UKREPI ZA RAZOROŽITEV

Proučili so nekaj posameznih predlogov in štiri od njih celo uspešno rešili:

1. **Prepoved jedrskih poskusov** so obravnavali pet let neprenehoma, od leta 1958 do 1963 in sklenili dogovor o prepovedi vseh poskusov, razen pod zemljo. Ta sporazum je podpisalo nad sto držav, razen Francije, Kitajske in Južnoafriške unije.

Razgovori pa so se zataknili tudi na podzemeljskih poskusih. Dandanes ima že več držav naprave, ki točno ugotavljajo kraj in čas poskusov. Predlog na to temo še ni izdelan, ker se še niso zedinili, kdo naj poskuse nadzoruje.

2. **Predloga za brezatomske zone** sta dva: predlog Rapackega iz leta 1957 in 1962 zajema predele, kjer imajo države nuklearno orožje in drug vojaški potencial. Ta je bil hitro zavržen, ker se posamezni kraji lahko tajno spremenijo in bi tako postala prepoved nefunkcionalna.

Drugi predlog zajema tista območja, ki sploh nimajo takšne vrste orožja. Na njih bi zadržali status quo in prepovedali na-

knadno postaviti nanje nuklearno orožje. Danes so takšna območja že Antarktika, ki je bila denuklearizirana s pogodbo leta 1958, za Latinsko Ameriko in Antile pa je bila sklenjena pogodba leta 1967. O denuklearizaciji Afrike, ki jo vztrajno zahtevajo afriške države, razpravljajo že od leta 1961 dalje, toda za zdaj brez uspeha.

3. **Neširjenje jedrskega orožja.** Zanj so se atomske sile zavezale s pogodbo iz leta 1968, da ne bodo več širile niti izdelovale jedrskega orožja. Sporazum je stopil v veljavo, preden so ga ratificirale države podpisnice atomskega orožja — ZDA, Velika Britanija, SZ in štirideset drugih. Kljub vsemu ga je do letos podpisalo že osemdeset držav (toda ne Francija), med njimi tudi Velika Britanija in ZDA, Sovjetska zveza pa čaka na podpis Zahodne Nemčije, ki postavlja določene pogoje. Okupacija Češkoslovaške je žal zavrla zagretost držav za nadaljnjo podporo in dopolnitve k temu predlogu.

4. **Uporaba vesolja:** obstajajo predlogi, naj bi atomsko orožje spravili v betonska skladišča izven zemeljskega območja, ki jih ne bi bilo ob napadu mogoče uničiti — pod morje ali v vesolje. S tega območja bi potem usmerjali zemeljske satelite vsakih dvajset ali trideset minut na določene cilje in pri tem uničili 15.000 do 25.000 kvadratnih kilometrov površja. Predlog za prepoved tovrstnih skladišč je bil predložen že leta 1958 in ga je v desetih letih, do leta 1968 podpisalo že osemdeset držav z motivacijo, naj bi vesolje uporabljali le v miroljubne namene (znanstvene raziskave in telekomunikacijske namene. Predlog pa ima to pomanjkljivost, da ni izdelal podrobnih načrtov za strogo nadziranje tovrstnih pojavov.

5. **Uničevanje nuklearnih naprav** (orožje, letala, podmornice) je predlagala francoska delegacija, ker bi bile tu največje možnosti za nadziranje. Sovjetska zveza je sicer sprejela predlog kot umesten in izvedljiv, vendar je šele Kennedyjev načrt v celoti podprl nekdanje francoske teze. Toda razprave o tem predlogu še niso zaključene.

6. **Naprave in antinaprave:** celo omrežje radarjev bi ugotovilo napad, tako da bi ga

lahko odbili že v stratosferi. Brez takšnih zaščitnih območij samo Američani računajo, da bi v nuklearni vojni na svojem ozemlju izgubili 120 milijonov prebivalcev. Torej bi bilo potrebno zgraditi takšne vrste obrambo, ki bi zaščitila določene predele in ljudi, da bi preživel vojno.

Ker sta obe veliki atomski sili, tako Sovjetska zveza kot ZDA, najbolj prizadeti pri tem in seveda najmanj zaupata druga drugi, sta se pričeli med seboj dogovarjati o teh načrtih. Toda čeprav so v prvi stopnji pogovori postopoma zamrli, zaradi previsokih finančnih stroškov, ki bi jih zahtevala izgradnja in zaščita teh predelov, pa misel kot taka ni povsem zamrla. ZDA je v bojazni, da SZ le ima že kaj podobnega, pričela proučevati možnosti za izpeljavo tega načrta na svojem ozemlju. Toda danes se zastavlja vprašanje, mar obe velesili postavljata obrambne zidove druga proti drugi ali pa proti Kitajski, ki je mogoče danes najbolj nezanesljiva atomska sila v svetu.

Kot vse kaže, takšne vrste obrambna območja v resnici ne morejo biti nikoli povsem zavarovana, kajti obe strani sta toliko močni, da bi pač število podvojili, če jim ne bi zadostovalo današnje orožje.

7. Prepoved uporabe morskih globlin v vojaške namene: zahteve in zavrnitve so se pojavile že leta 1967, a jih še vedno proučujejo.

8. Prepoved mednarodne trgovine z orožjem: Vprašanje povzroča nemajhne probleme v svetu in so o njem že večkrat razpravljali, vendar ga bo mogoče rešiti šele ob predlogu popolne razorožitve.

9. Ukinitve vojaških baz na tujih ozemljih: Nekaterih sovjetskih predlogov za rešitev tega vprašanja ni bilo možno sprejeti,

ker so bili preveč enostranski. Ob popolni razorožitvi bi morali pač ukiniti vse vojaške baze na vseh tujih ozemljih in bi pri tem tako Američani in SZ morali potegniti vse vojaške potenciale na svoje ozemlje.

10. Prepoved uporabljati najbolj razdiralno orožje: Vprašanje se je pojavilo prvič na zasedanju v Clermontu leta 1095 ob začetku križarskih vojn, nato pa leta 1899 proti letalskim bombam. Vsi sprejeti predlogi in podpisane pogodbe so se spoštovale v miru, nikoli pa ne v vojni. Podobne predloge so v več inačicah predložili tudi za nuklearno orožje, toda brez uspeha. Biološko orožje je bilo prepovedano že leta 1925, izdelava in uporaba pa sta stokrat manj nevarni od nuklearnega orožja, saj je ta stot milijonkrat hujše od klasičnega. Vendar vprašanje še vedno samó proučujejo.

ZA RESNIČNI MIR

V šestdesetih letih XX. stoletja je zavladal resnični mir na svetu le v dveh letih — 1910, in 1927. leta, medtem ko je bilo v tem obdobju šestinšestdeset let vojn na različnih koncih sveta, ki so zahtevale sto milijonov mrtvih. Torej borba za mir na svetu in vprašanje politične, filozofske in verske doktrine, pač pa imperativ človeške vesti.

Resnični mir bo zavladal le takrat, ko bo dosežena popolna razorožitev, ki jo bo človeštvo prav gotovo kdaj doživelo. In to bo prav gotovo najbolj vesela novica za vse človeštvo. Zato živimo po besedah Leona Bluma: »Upam, ker verjamem in verjamem, ker upam!«

MONDE DIPLOMATIQUE 5/69

Borci za svobodo črnega prebivalstva na jugu Afrike

V južnem delu Afrike se danes bori za svobodo skoraj 26.000 borcev proti 250.000 vladnim četam. V Mozambiku je 8000 pripadnikov naprednega ljudskega gibanja Frelimo, ki drži v svojih rokah pokrajini Niasso in Cabo Delgado ter počasi prodira tudi že v pokrajini Zambezi in Tete. Frelimo računa, da se bo v letošnjem letu število borcev povzpelo že na 11.000 mož.

Proti njim stoji okrog 60.000 portugalskih vojakov redne vojske in 40.000 novakov, med katerimi je zadnje čase vedno več belih avanturistov iz različnih evropskih dežel. Poleg tega sta v provinci Tete razmeščena še dva bataljona iz Južnoafriške unije, ki branita 120 milijonov funtov

investicij, katere je vlada Južnoafriške unije vložila v izgradnjo energetske baze Cabora Bassa z edino željo, da bo po letu 1974, ko bo dograjena, v deželi lahko ostalo milijon belih priseljencev.

Frelimo dobiva največ vojaške pomoči od SZ in Alžirije. Sedanji vodja Frelima, metodistični duhovnik Uria Simango, ki je stopil na čelo odporniškega gibanja po uboju Eduarda Mondlane letos februarja, je preselil sedež vrhovnega štaba v Dar-es-Salam, toda nad polovica centralnega komiteja je navadno v Mozambiku.

V Angoli je revolucionarno gibanje razdeljeno na tri zelo aktivne organizacije. Skupina, ki jo vodi Roberto Holden, s se-

dežem v Kongu Kinshasi, šteje 8000 mož. Druga veja revolucionarnega gibanja za osvoboditev Angole, Ljudsko osvobodilno gibanje z okrog 4000 pripadniki, kontrolira ozemlje proti Zambiji, kjer ima tudi svoj glavni štab. Tretje gibanje »Unita« je nastalo tudi v Zambiji šele leta 1967 in zelo aktivno deluje v Angoli. Vse te tri skupine pa se vsakodnevno bojujejo proti 62.000 portugalskim vojakom in 40.000 afriškim Portugalcem. Žal pa boj gverilcev v Angoli ni tako natančno določen kot v Mozambiku. Južnoafriška unija je tudi tu Portugalcem obljubila izdatno vojaško pomoč v orožju in vojski, da bi lahko nemoteno zgradila svojo drugo energetska bazo na reki Cunene na meji med Angolo in jugozahodno Afriko, kjer si obetajo zaposliti nadaljnjih 500.000 belih priseljencev.

V jugozahodni Afriki je Ljudska fronta zbrala okrog sebe že nekaj sto borcev za svobodo, kljub zverinskemu terorju, ki ga izvaja vlada Južnoafriške unije na tem ozemlju. Ti borci danes v glavnem organizirajo posamezne napade po partizansko. Njihov glavni cilj je preprečiti nadaljnje vzpostavljane močnih vojaških utrdb na svojem ozemlju. Njihovi politični tekmeč, Jugozahodna afriška nacionalna zveza je, kot vse kaže, zaradi hudih vladnih pritiskov povsem razpadla. Centralna vlada sicer napoveduje, da bo letos uničila vse borce za osvoboditev, a je verjetnost zelo majhna, čeprav mislijo poslati v boj 5700 vojakov redne vojske in 22.000 prostovoljcev.

Tudi v Rodeziji se ljudstvo počasi, a vztrajno organizira v odporniško gibanje, za katerega računajo, da bo letos štelo že 2000 mož. V lanskem letu je vlada izvedla vojaške operacije, da bi v kali zatrla odporniško gibanje v dolini reke Zambezi, kjer je živel le nekaj belih farmarjev, toda danes se večina gverilskih akcij odvija na severovzhodu dežele. Zato je precej belih farmarjev že preselilo svoje družine na varno v glavno mesto Salisbury. Tudi v Južni Rodeziji je osvobodilno gibanje razdeljeno na dve skupini — ZAPU in ZANU, ki pa sta veliko bolj medsebojno povezani kot angolska osvobodilna gibanja.

Proti črnskim borcem za osvoboditev Rodezije je predsednik Smith poslal 3600 svojih vojakov in 2700 iz Južnoafriške unije ter vse razpoložljivo letalstvo obeh dežel. Ameriški, kanadski, britanski in zahodnonemški embargo na uvoz orožja v Južnoafriško unijo je zelo omejil rodezijske možnosti za povečanje števila vojnega letalstva. Zaradi vedno hujših napadov gverilskih skupin je rodezijska vlada vpoklicala še 3000 belih rezervistov, oborožila 6400 policistov, v rezervi pa ima še 20.000 policistov, od katerih je 12.000 belcev.

Čeprav so rodezijski borci manj izkušeni v bojih kot oni v portugalskih kolonijah, so pa bolj izurjeni in razpolagajo z več orožja, predvsem sovjetskim avtomatskim orožjem in lahko artilerijo. Prepričani so, da so povsem enakovredni vladnim četam, če ne boljši. Poleg tega imajo zelo močno oporo v civilnem prebivalstvu, ki jim pomaga na vsakem koraku, ker vidi v njih svoje bodoče voditelje.

Sami borci priznavajo, da so napravili nekaj velikanskih napak, vendar so jih izkušnje izučile. V začetku so pobijali vse vojne ujetnike, kasneje pa so se prepričali, da s tem, če jih pustijo pri življenju, pomagajo le svojim borcem v ujetništvu, ker tudi njih vladne čete ubijajo kot talce. Ker nimajo nikjer stalnih postojank, jih vozijo s seboj v posebnih kletkah.

Gverilec pomagata le Tanzanija in Zambija. Botswana se boji obmejnih represalij Južnoafriške unije, zato zavrača vsako pomoč, še več, polovi vse gverilce, ki jih opazi na svojem ozemlju. Toda z Zambijo ima tihi dogovor, da jih po 12 mesecih osvobodijo in se spet lahko vrnejo v Zambijo. Ker pa ima Botswana še veliko belih oficirjev v svoji maloštevilni vojski, se gverilci pritožujejo, da jih beli oficirji strahotno mučijo, da bi dobili vse možne informacije in jih za dobro povračilo predali eni ali drugi zainteresirani državi.

Največ pomoči dobivajo afriški gverilci v Tanzaniji, kjer se tudi vojaško usposablja. Zambija jim je samo dovolila v sedmih dneh prehajati njeno ozemlje, nikoli pa jim ni uradno dovolila skrivati se na njenem teritoriju, še manj pa da bi jih vojaško podprla. To je dokaj razumljivo, ker bi Zambija takoj doživela odkrit napad južnoafriških vladnih čet.

Gverilci pa so najbolj nezadovoljni z organizacijo afriške enotnosti. Iz svojega proračuna za 1968-69 je namenila osvobodilnim gibanjem od 750.000 milijonov funtov le neznamen del, vse ostalo pa so namenili za potovanja politikov in njihove zabave. Le štiri članice Organizacije afriške enotnosti — Alžirija, Tanzanija, Zambija in Slonokoščena obala — so plačale svoj delež za osvobodilna gibanja. SZ, Kuba, Kitajska in celo Alžirija, ki je že vplačala svoj delež pri Organizaciji afriške enotnosti, so tudi nakazale finančno pomoč direktno osvobodilnim gibanjem. Toda pri tem ta finančna sredstva, odkoderkoli že prihajajo, ne vplivajo na politično opredelitev gibanja za ali proti tisti državi, ki jo finančno podpira.

Zaradi portugalske zračne nevarnosti je Zambija zavarovala svoje ozemlje z NATO četami, pripadniki kanadskih in angleških letalskih enot, katerim letos poteče pogod-

ba. Ostali bodo le tisti, ki jih bo določila zambijska vlada in jih tudi vzdrževala. Zato je del svojega vojaštva poslala na urjenje v Italijo, da bi pozneje popolnoma afrikanizirala svojo vojsko. Tudi Tanzanija bo iz istih razlogov odpustila kanadske oficirje, ter organizirala samo domačo vojsko, ki jo bodo sestavljale zlasti manjše, zelo mobilne skupine suhozemskih enot in močni letalski oddelki.

Na drugi strani pa je Južnoafriška unija imela lani 190 milijonov vojaškega proračuna, ker je morala imeti pod orožjem okrog 42.000 belih vojaških rezervistov — pešcev in 15.000 policajev ter močno letalstvo. Toda vse to ji ni zadostovalo v boju proti navalu gverile in črnim nemirom, ki so se ponavljali vse leto, zaradi česar je organizirala kot »domačo zaščito« še okrog 51.000 belih kmetovalcev. Zelo pa si prizadevajo pridobiti si nekaj atomskega orožja, čeprav se zadevajo, da ga sploh ne bi mogli uporabiti proti gverili. Po embargu so morali pričeti izdelovati vse lahko orožje doma, ostalo pa dobivajo v Franciji: lovske bombnike Mirage III-E z raketi: zemlja-zrak ter helikopterje Alouettes.

V Južnoafriški uniji pa je vedno več nezadovoljstva zaradi zahtev sosednjih držav naj jim pošljejo vojaške enote. Sprejemljivejša se jim zdi rešitev, da bi v Južni Rodeziji podprli črnsko gibanje

ZIMBABWE, podobno kot v Malaviju, Lesotu, Botsvani in Swazilandu. Še celo Mozambik s črnsko vlado bi jim bil kar po volji. Verjetno so portugalski agentje ubili Eduarda Mondlana prav zato, ker so slutili, da bi se Južnoafriška unija nekoč le sprijaznila z njegovim prevzemom oblasti v Mozambiku.

Takšne želje se porajajo zaradi vsakoletnega zvišanja vojaškega proračuna za pomoč sosednjim državam, od katerih Južnoafriška unija nima veliko koristi. Saj celo veliki rasist Smith v Rodeziji kuje svojo lastno politiko in se nikoli preveč ne meni, kaj bo rekel veliki sosed.

Zaradi vedno večjega razmaha osvobodilnih gibanj na domačih tleh in v sosednjih državah, vsa pa so hudi nasprotniki rasističnega režima v Južnoafriški uniji, le-ta v sedanjih situaciji nima veliko izbire. Danes še vedno lahko nastopa v svetu z obilico zlatih rezerv, vendar ji tudi te ne bodo dolgo časa večale ugleda. Če ZN še Južni Rodeziji predpiše embargo ter nova francoska vlada spremeni dosedanje namere za prodajo orožja, potem ima res samo eno izbiro — čimprej in za kakršnokoli ceno pakirati vsaj s tistimi osvobodilnimi gibanji, ki niso skrajno levo usmerjena, ker si le s tem še lahko zagotovi svoj obstoj, čeprav v nekoliko spremenjeni obliki.

ECONOMIST, 16. 5. 69

Ameriško podzemlje legalizira svojo poslovno dejavnost

V Združenih državah Amerike že vrsto let obstajajo skupine kriminalcev, ki imajo svoje zelo močne družbe in posegajo z nedovoljenimi dobički vedno bolj v ameriške poslovne kroge. Novi predsednik Nixon jim je, kot enega svojih prvih ukrepov, napovedal »vojno«. Predsednik je letos 23. aprila v kongresu zahteval strožje predpise, mere ter več finančnih sredstev za boj proti tem organiziranim kriminalnim krogom.

Prvi koraki na tem področju so že storjeni. Razpredena je zelo široka mreža izurjenih poznavalcev ameriškega podzemlja, ki tesno sodelujejo s federalnimi enotami, pri tem pa uporabljajo poleg ostalih modernih sredstev še elektronski kriminalno-inteligenčni sistem.

Novi predpisi in poostrena kontrola bodo v bodoče zaščitili vse priče, ki bi lahko nastopile na procesih proti odkritim kriminalnim skupinam, ki jih do sedaj nihče ni mogel pripraviti k pričevanju za-

radi bojazni pred strašnim maščevanjem gangsterjev.

Predsednikov ukrepi proti kriminalu so prišli prav v času, ko so veliki vodje organiziranega kriminala pričeli zelo na široko, z uporabo zastraševalne taktike, prevzemati vedno večja podjetja, s skrivnimi investicijami, pridobljenih z ogromnimi profiti pri igrah na srečo, mamilih, sleparjenju s posojili in podobnem. Pa ne samo tovarne, že davno prej so gangsterje zamikali hoteli, moteli, trgovske hiše in celo banke — kajti tudi tukaj so se pošteno vgnezdili. Večina denarja za tajni odkup podjetij prihaja iz švicarskih bank.

In kdo so »organizatorji« organiziranega kriminala v ZDA? Največji poznavalec ameriškega kriminalnega konglomerata je javni tožilec za južni del države New York, kamor sodi tudi mesto New York in on trdi: »Nadzorstvo in organizacija organiziranega kriminala je v rokah družin mafije ali La Nostre Cose, kot se je nekoč

imenovala. Poleg njih so še druge skupine, ki pa so vse odvisne od mafije, ki ima več kot 5000 pripadnikov v ZDA, od katerih jih je 2000 samo v New Yorku.

Mnogi se vprašujejo, kje so finančni viri organiziranega kriminala za infiltracijo v legalne posle? Saj dosegajo po grobih podatkih v posameznih državah na milijarde dolarjev.

Velik del teh finančnih sredstev prihaja iz ilegalnih iger na srečo — sleparskega prodajanja srečk, loterij predvsem v getih — skoraj 50 milijard dolarjev na leto. Neobdavčeni profiti pri tem dosegajo več kot tretjino. Trgovina z mamili po grobih ocenah, predvsem heroinom, prinaša letno 350 milijonov dolarjev. Goljufije pri posojilih jim prinašajo letno od 350 milijonov do ene milijarde letnega prometa in veliko večje dobičke kot pri igrah na srečo. Ostali finančni viri pa jim pritekajo iz zaplenjenih pokojnin in socialnih podpor, kraje vrednostnih pošiljk na letališčih in pristaniščih, ropov zavarovalnic in zelo razprostranjenih velikih tatvin ter ponarejanja kreditnih pisem.

Nekoč se je organizirano kriminalno podzemlje v Ameriki ukvarjalo predvsem s prodajo strojev, juke-boxov in drugih modnih novosti, ki pa niso bile izdelane po normah in so imele veliko manjšo vrednost ter brez resničnega jamstva. Pozneje so se vedno bolj vrinjali v preprodajo zemljišč. V zadnjem času pa v same vrhove ameriških poslovnih krogov. Mnogi poznavalci trdijo, da se večina ilegalnih profitov odtoka po tajnih kanalih v švicarske banke, odkoder se potem legalno vrača na različne naslove v ZDA, naslove tistih,

ki so tik pred bankrotom. V te skrivne posle je vmešan tudi Puerto Rico, kjer so hazardne igre že od nekdaj dovoljene in kjer ima mafija proste roke tudi pri prekupčevanju in sklepanju poslov.

Ameriško kriminalno podzemlje je že tako razprostrto, da nihče pred njim ni več varen. Stari veterani na Wall Streetu trdijo, da vedno, kadar delnice strahotno hitro rastejo ali padajo, se pozneje izkaže, da je bila v ozadju mafija, ki je z velikimi vsotami umetno povzročila zmedo na borzah. Legalno so skoraj uničili veliko tovarno Nylo-Thane Plastic Corporation, prevzeli del delnic na newyorški pošti in podobno. Njihova poslovna taktika je v tem, da za svoje proizvode in storitve navadno zahtevajo višje cene za slabšo kvaliteto proizvodov ali uslugo. Kajti nobenega dvoma ni, da so si razdelili med seboj tudi tržišče, zato lahko obdržijo fiksirane cene, kolikor časa hočejo.

Če bi borci proti organiziranemu kriminalu ameriškega podzemlja uspeli zaseči njihove posestniške družbe, če bi lahko odkrili njihove trgovske hiše in banke ter zaplenili ogromne količine alkoholnih pijač in mamil v skladiščih, bi prav gotovo zadali smrtni udarec podtalnemu kriminalu. Toda La Cosa Nostra je geografsko zelo razprostrta in njena aktivnost tako legalna kot ilegalna tako velika, finančna sredstva pa tako ogromna, da je njeno aktivnost nadzorovati skoraj neizvedljiva naloga, zato je vprašanje, v koliki meri bodo dobro zastavljeni ukrepi predsednika Nixona res uspešni.

U. S. NEWS and
WORLD REPORT, 5. 5. 69

Politična vrenja in nezadovoljstvo v Indoneziji

»Trenutno smo v nekem medvladju,« mi je pred kratkim v Džakarti povedal neki zelo ugleden založnik, »toda bojim se, da bo to medvladje ostalo še precej časa.« Ta pripomba je primerna, če upoštevamo veliko negotovost, ki vlada v Indoneziji, in verjetna razočaranja nad vlado predsednika Suharta. Vse od državnega udara 30. septembra 1965, tako imenovanega »Gestapu«, je generalu Suhartu kot človeku, ki se mu lahko brez skrbi prepusti vodenje države, nenehno rastel ugled.

Bistvo današnjega indonezijskega političnega življenja je naraščajoči pluralizem. To pravzaprav pomeni, da nastaja vedno globlji prepad med predsednikom, parlamentom in strankami, med vodilnimi vo-

jaškimi osebnostmi, med muslimani in nemuslimani, med študenti in intelektualci ter Suhartovim »Orde-Baru« — Novim redom, ki je ves vojaško trd in neizproslen. Bolj in bolj se pojavlja vprašanje, če bo Suhartov program razvoja in njegova politika, primarno usmerjena na ekonomsko rekonstrukcijo in vojaško-civilno prijateljstvo kabineta, lahko vzdržala do parlamentarnih volitev, ki so bile pred nedavnim določene za julij 1971, ali bo nezadovoljstvo ljudstva prisililo »Orde baru« na neslavni konec ali pa bo prevzelo oblast manj trdo vojaško vodstvo. Poleg tega pa še vedno obstaja kopica odprtih in neresenih vprašanj. Med temi je Sukarno, ki mu je bila marca 1967 odvzeta oblast in

njegov hišni pripor, ki vzbuja pri ljudeh simpatije do še vedno aktivnega izobčenca, ter še vedno aktivna tajna KP Indonezije in ponavljajoči se krvavi pokoli komunistov in njihovih somišljenikov.

Parlamentarna politika

Neenotnost in trenja izvirajo v glavnem iz nekdane parlamentarne politike. Pod Sukarnovo »vodenemo demokracijo« je parlament imenoval Sukarno sam (od leta 1955 še ni bilo v Indoneziji parlamentarnih volitev), ki ni pomenil veliko več kot redkokdaj uporabljen pečat. V poznejšem obdobju »Gestapu« so se porajali veliki upi, da bo vzpostavljen pomembnejši in dinamičnejši parlamentarni sistem. V juliju 1966, leta, ko je Suharto prevzel v deželi dejansko oblast, je »Začasna posvetovalna ljudska skupščina«, ki je bila po ustavi najvišji politični organ v državi, razglasila, da bodo splošne volitve julija 1968. Kasneje je postalo jasno, da se pritisk in mahinacije članov parlamenta, ki so bili tako značilni za zadnje obdobje Sukarnovega predsedništva, ni kaj prida zmanjšal. Ko je Suharto suspendiral trideset poslancev komunistične stranke, je žel splošno priznanje, ko pa je že januarja 1967 imenoval 108 novih poslancev, je že naletel na odpor. Kritiki iz bolj radikalne protisukarnove strani, zlasti iz študentskih vrst, so trdili, da novo imenovani poslanci niso veliko boljši od starih, medtem ko so muslimanski politični krogi ocenjevali to kot namerno zavlačevanje objave elektorske liste, da Suharto ni voljan pospešiti priprav na nove splošne volitve. Ko je februarja 1967 vlada vendarle predložila elektorsko listo, se je pokazalo, da temelji na tako imenovanem »regentstvu« administrativne skupine, kar je vzbudilo huda nasprotja tistih vplivnih strank, ki so se bale, da zaradi neporacionalnega zastopstva sploh ne bi dobile dovolj številnega zastopstva v parlamentu, medtem ko bi bile manjše stranke lahko privilegirane. To je toliko bolj razburilo NU in muslimanske skupine, ker so bile že prej nezadovoljne s povečano aktivnostjo katoliških milijonarjev v deželi. Zahtevali so od parlamenta, naj tako spremeni elektorsko listo, da bodo razmerja enaka. To pa ni bilo po volji vladni opoziciji, zato so novembra 1967 listo potegnili nazaj kot neveljavno z obljubo, da bodo v kratkem predložili novo listo. Februarja 1968 je Suharto končno preložil volitve za pet let in razglasil nov, petčlanski seznam parlamentarnih poslancev. Ukrep je spet naletel na hudo nezadovoljstvo, češ da vlada s tem

odlaga splošne volitve, ki pa so potrebne v bližnji prihodnosti.

Tako je videti, da je vlada zavestno za dolgo pokopala vsako upanje po radikalnih parlamentarnih reformah, ki so jo od nekdaj zahtevali vodilni protisukarnovsko usmerjeni intelektualci. Še več, imenovala je nove in nove poslance, tako da je skupno število zrastle že na 414. Njihova številnost vzbuja resnično zaskrbljenost glede pričakovanih uspehov, kot jo je nekdaj Sukarnovih 100 mož in njegovi kabineti. Različne stranke so dobile 247 sedežev, ostale pa vojaški funkcionarji (75 sedežev) ter predstavniki sindikatov, učiteljev, novinarjev in žensk, študenti in drugi. Kljub vsemu pa so muslimanske stranke zadržale 122 od 247 sedežev, torej so še vedno zelo vplivna večina v parlamentu.

Razočaranje muslimanov

Med muslimani narašča nezadovoljstvo zaradi Suhartove in vladine naklonjenosti do katoliških strank (katere imajo v parlamentu skupno 32 sedežev) posebno pri formulaciji delovnih programov. Suhartova pre zaposlenost s sedanjim programom razvoja in delnim nadaljevanjem Sukarnove neuspešne politike, ga je privedlo do navezave predvsem na 4-milijonsko močno katoliško skupnost in njihove vojaške podpornike, ki so se nagibali bolj k zahodnim idejam o modernizaciji. Novi impulzi katoliških misijonarjev za izpeljavo programa razvoja so vzpodbudili muslimane, da so nasprotovali napredu in modernizaciji. Takšno protikatoliško razpoloženje je privedlo do napadov na cerkve že leta 1967 predvsem v vzhodnih krajih Indonezije. Nekaj mesecev kasneje je muslimansko nezadovoljstvo postalo še večje. V marcu 1968 je ob sprejemanju novih tez o državljskih pravicah in nove smeri državne politike zaradi nasprotovanj med muslimanskimi, vojaškimi in katoliškimi poslanci prišlo v parlamentu do bojkota, tako da so predlogi zašli v slepo ulico. Muslimani so zahtevali uresničenje »Džakartske listine«, ki so jo predložili že junija 1945 muslimanski voditelji, v kateri zahtevajo pokorščino indonezijskih muslimanov islamskim zakonom, v katerih pa vidi večina indonezijskih muslimanov poskus vzpostaviti islamsko vodstvo v državi. Suharto je znan nasprotnik te liste in noče dati nobene uradno ustave ali pravno veljavne potrditve. Mnogi razjarjeni muslimani so vso krivdo za večkratna nesoglasja v parlamentu zato zvrčali na predsednika, armado in katoliško skupino. Odkrit in verjetno celo krvav spopad med muslimani in Suhartom je bil na

srečo zaustavljen s strani samih muslimanskih voditeljev. Čeprav se je večina 112 milijonov muslimanov lomila sama v sebi za in proti novim potem v deželi. Sodobno srednje krilo muslimanskih socialistov, ki so se zbirali okrog stranke **Masjumi** vse dokler ni bila prepovedana 1960. leta, nasprotuje tradicionalistom. Voditelji **Masjumi** so bili priznani kot odkriti uporniki na Sumatri in Celebesu in prav zato zelo blizu današnjim Suhartovim načelom, njihova stranka pa do danes ni bila rehabilitirana v celoti, pač pa le nekaj njenih manj politično nevarnih članov. Mnogi muslimanski izobraženci so po vsem tem predlagali Suhartu, naj dovoli zasnovo nove muslimanske stranke — **Parmusi**, ki pa je kasneje postala nezaželjena.

Poleg nje je prišla v nemilost tudi **Partai Nasional Indonesia** — PNI, ena najstarejših in najštevilnejših strank, ki je bila nekoč tesno povezana s Sukarnom. Uradno sicer ni prepovedana, pač pa je bila vedno bolj pod hudim vladnim in vojaškim pritiskom in iz nje so odločno odstranili vse levo usmerjene prosukarnoiste, ki so dolga leta vodili stranko.

Opozicija v armadi

Lahko da so obtožbe netočne, vendar domnevajo, da so vodilni armadni krogi nekajkrat resno napadli Suhartovo politiko. Že v začetku je Suharto naletel na močno opozicijo v mornarici in pri letalskih enotah, ki so bili najmočnejši podporniki Sukarna. Več kot deset let so bili zlasti mlajši mornarji pod močnim vplivom komunističnih idej, prav tako kot vodilne enote letalstva, ki so bile direktno vmešane v znani pokol. Tudi številni oddelki pehote, zlasti višji oficirski kader, so bili glavni nasprotniki nove vlade, katerih jedro je bila divizija Diponegoro na osrednji Javi. Že dalj časa so obstajala v vojski huda trenja med moderno izurjenimi — »neideološko« usmerjenimi tehniki, od katerih so se mnogi takoj odločili za novo smer razvoja, ter starejšim kadrom, bolj politično usmerjenim, med katerimi je imel Sukarno največ podpornikov. Očiščevanje armade v 1966. in polovici 1967. leta pa je zajelo le malo oficirjev, veliko manj kot v prosukarnovsko usmerjenih študentskih skupinah, ki jih danes imajo za komuniste. Oktobra 1967 je bila kljub vsemu polovica policije in armade na vzhodni Javi zaprta z motivacijo, da tajno sodelujejo s prepovedanimi komunističnimi skupinami. Prav takšne aretacije je hkrati doživela tudi zahodna Java. Februarja 1968 je 330 teh vojaških zapornikov na vzhodni

Javi pobegnilo iz jetnišnice in odneslo s seboj vse orožje in se, kot trdijo uradni krogi, pridružilo tajnemu komunističnemu gibanju na osrednji in vzhodni Javi. Aprila istega leta pa so pod obtožbo komunističnega gibanja zaprli še del armade na severni Sumatri.

Vsi ti ukrepi so bili le predhodnica za nove aretacije v Džakarti in po vsej Javi. Pol leta kasneje so se razširile še na vse civilno prebivalstvo, ki naj bi bilo pod vplivom PKI. Tako je bilo videti, da so odstranili vse na novo organizirane pripadnike PKI, ki je v tem času izvolil centralni komite in več pokrajinskih komitejev, vključno z »ljudsko osvobodilno armado«, ki je imela organizirane posebne postojanke in tiskala časopise in letake. Za vso to dejavnost so delno obtožili tudi Sukarna in zato so se v začetku letošnjega leta raznesle govorice, da ga bodo zaradi sodelovanja v pokolu 1965. leta postavili pred sodišče.

Grožnje komunistov

V maju 1968 je indonezijski tisk poročal, da so odkrili atentat pripadnikov PKI na predsednika Suharta in skoraj vse generale in ministre. Suharto je v govoru pred parlamentom na večer pred praznikom indonezijske neodvisnosti 17. avgusta, opozoril, da se je PKI spet razbohotila in hotela izpeljati nov revolt. Čez mesec dni je predsednik ob svojem obisku na otoku Rhiau povedal, da so uporniki hoteli izkoristiti ta otoček za svojo glavno infiltracijsko točko na Sumatro. V istem času pa so enote indonezijske armade na meji Sarawak—Indonezija odkrile 300 močnih mladih ljudi, v glavnem pripadnikov »Saravaške ljudske osvobodilne fronte«, med katerimi jih je bilo veliko kitajske narodnosti in simpatizerjev Mao-Tse-tunga. V oktobru so že sledile množične aretacije vseh tistih študentov, ki so se vrnili kot diplomantje iz vzhodnoevropskih držav, pod obtožbo, da so hoteli oživiti delovanje PKI.

Današnja razprostranjenost ilegalne komunistične aktivnosti v deželi in široko zasnovano kontrolo vojske nad njo ter stike med obema lahko le slutimo. Stalne represalije nad pripadniki PKI in vsemi drugimi simpatizerji so šle tako daleč, da bodo gotovo vplivale na bodočo politično stabilnost in enotnost v deželi. Saj je na centralni in vzhodni Javi ter otoku Baliju danes le redka družina, ki v teh pokolih ni izgubila svojih najbližjih.

Že nekajkrat so protisuhartovske skupine iz vrst nezadovoljnih strank, študentov

in vojaških voditeljev resno poskušale, da bi z vojaškimi udari prevzele oblast, pa ne samo zaradi vedno večje politične, pač pa tudi ekonomske nemoči sedanje vlade. Saj cene neprenehoma rastejo kljub vsem vladnim ukrepom in obljubam. Le bojazen, da bi deželo pahnili v še večjo novo politično krizo, je mogoče zaustavila njihove resne poskuse.

V pričakovanju rezultatov

Vsa dežela je že od 6. 6. 1968, ko je Suharto razglasil novo ekonomsko obdobje v deželi, v pričakovanju. Tako predsedniku vlade kot vladi so pustili proste roke in čakajo na njihove resne rešitve perečih problemov. Med temi sta dva problema trenutno najbolj v ospredju, in sicer — ekonomska nestabilnost in vprašanje Zahodnega Irijana. V januarju so z izrednimi naporii začasno zaustavili hudo inflacijo tako, da so dobili kredite Mednarodne banke za razvoj, Mednarodnega monetarnega fonda ter Konzorcija devetih, ki ga vodi Japonska. Pa tudi privatni inozemski kapitali počasi pritekajo v deželo. Toda kljub vsej tej pomoči indonezijski gospodarstveniki še vedno trdijo, da potrebuje dežela še najmanj 1,225 milijonov funtov tujega kapitala, če hoče resnično izpeljati petletni plan ekonomskega razvoja, češ da so dosedanje inozemske investicije in krediti le nepomembni prispevki za resen ekonomski razvoj.

Še bolj pomembno kot gospodarski razvoj dežele in mogoče še teže pa bo pridobiti zaupanje ljudstva v vlado in njen zastavljen gospodarski razvoj, po vseh letih nazadovanja pod Sukarnovo »vođeno demokracijo«. Vladna anti-korupcijska skupina se na vsakem koraku sooča z zelo hudim odporom s strani nižjega uradništva, ki se je zelo razširilo. Tako tisk kot študentje s svojimi podpihovanji v javnosti so še pripomogli k posrednemu oživljanju korupcije in Suharto je bil že večkrat poudaril, da so vpleteni v korupcijo celo njegovi najožji sodelavci v armadi. Z več kot štirimi milijoni nezaposlenih v deželi, katerim se pridruži vsako leto še najmanj 7000 do 10.000 diplomantov z univerz, sedi vlada na sodu smodnika, ki lahko vsak trenutek eksplodira, kajti armada nezaposlenih nima veliko upanja v prihodnost celo v Suhartovem novem gospodarskem načrtu. Kajti Indonezija potrebuje hitrih političnih in ekonomskih akcij za sanacijo perečih problemov, katere pa bo, kot vse kaže, zmožna rešiti šele v dolgoročnem, resno zastavljenem izvajanju vseh že zastavljenih nalog.

Letos avgusta pa bodo Združeni narodi nudili tudi »prsto izbiro« 750.000 Papuanecem na Zahodnem Irijanu, da lahko ostanejo še naprej pod Indonezijo ali pa se jim na lastno željo podeli nacionalna neodvisnost. Po odhodu Nizozemcev v maju 1963 s tega teritorija se je na ozemlju zelo okrepilo sodelovanje z Indonezijo. Toda krvave represalije, ki so se vrstile v 1965. in 1966. letu, so bile tako hude, da se je pričelo množično, organizirano gibanje papuanskega odpora proti Indoneziji. Džakarta je na to odgovorila s pogostimi bombardiranjii celih predelov tega otoka in vojaškimi operacijami proti upornikom z okrog 3000 pripadniki indonezijske vojske. V zadnjem času si Suhartova vlada prizadeva z novim ekonomskim načrtom pridobiti simpatije Papuanecv.

Kot je videti, bo Indonezija prek svojih lokalnih uprav na otoku sposobna odločitev Papuanecv obrniti v svoj prid. Toda zavedati se je treba, da vlada v Indoneziji danes veliko nezadovoljstvo proti Papuanecem. Če bi jim Suhartova vlada po odločitvi dala kakršnekoli široke politične svoboščine, ki bi bile na škodo Indonezijscev, bo prineslo to prav gotovo zelo hudo politično krizo Suhartovi vladi. Vprašanje Zahodnega Irijana je zelo pomembno za indonezijsko javno mnenje, ki se ga pa mora po njihovem obravnavati tako, da Indonezija v svetu sicer zadrži svojo naklonjenost glede tega vprašanja, Papuanecem pa nikakor ne sme dovoliti velikih političnih razmikov, da ne bi s tem še bolj podkrepila papuanskega uporniškega gibanja.

Videti je, da se v to vprašanje nobena od držav, ki so omogočile holandsko-indonezijsko pogodbo glede Zahodnega Irijana — Avstralija, Nizozemska in ZDA ne bodo preveč vmešavale. Toda kljub vsemu temu si Suharto nikakor ne sme dovoliti, da bi izgubil vpliv na tem področju in, če bi se papuansko osvobodilno gibanje še po »svobodni odločitvi« teritorija nadaljevalo, potem bi to resno ogrozilo Suhartovo vlado in njegov politični vpliv.

Suharto je kljub velikim napakam, ki jih je počenjal za svojega vladanja od leta 1966, pokazal veliko politično zrelost ali pa bolje rečeno prekanjenost, da je obvladal neprijetno situacijo. Toda vsi znaki kažejo, da se v deželi pripravlja vedno hujše vrenje in zahteve po večjih demokratskih pravicah, zlasti med študenti in inteligenco, vendar obstaja upanje, da bo Suharto prisluhnil pravočasno tudi tem željam.

WORLD TODAY 5/69

LEPOSLOVJE

ASTURIAS, Miguel Angel: Vihar. Roman. Prevedel in spremno besedo napisal: Janko Moder. Ljudska knjiga 98. Prešernova družba, V Ljubljani 1968. 207 str.

AVELINE, Claude: Jetnik. Roman. Prevedel: Cene Vipotnik. Ljudska knjiga 100. Prešernova družba, V Ljubljani 1969. 198 + (II) str.

BALZAC, Honoré de: Oče Goriot. Prevedel: Oton Župančič. Študija: Janko Kos. Zbirka Sto romanov. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Opremil: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1968. 284 str.

BEVK, France: Moja mladost. Opremil: Dušan Osredkar. Fotografije Bevkovih domačih krajev: Leon Jere. Knjižnica Levstikov hram. Mladinska knjiga, V Ljubljani 1969. 220 + (III) str.

BEVK, France: Učiteljica Breda. Opremil: Marjan Rombo. Ilustriral: Maksim Sedej. 2. pregledana izdaja. Knjižnica Sinjega galeba 88. Ureja: Ivan Minatti. Mladinska knjiga, Ljubljana 1968. 82 + (I) str.

CANKAR, Ivan: Zbrano delo. Druga knjiga. Glavni urednik: dr. Anton Ocvirk. Knjigo je pripravil in opombe napisal: France Bernik. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 418 + (II) str. Vsebina: Erotika 1902. — Neobjavljene pesmi. — Nemške pesmi. — Dodatek (pesmi 1893—1914).

CRANE, Stephen: Čoln. Šest novel. Izbral, prevedel in spremno besedo z opombami napisal: Janez Stanek. Knjižnica Kondor 106. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga, V Ljubljani 1968. 143 + (I) str.

DRUON, Maurice: Prekleti kralji. 1. in 2. knjiga. Prevedel: Peter Skalar. Zbirka Bios. Urednik: Peter Levec. Oprema: Grega Košak. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1968. 471 + (I) str.

FLAUBERT, Gustave: Vzgoja srca. Prevedel: dr. Karel Dobida. Študijo je napisal dr. Anton Ocvirk. Zbirka Sto romanov 69. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Opremil: Savo Sovrè. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1968. 176 str.

GULLBRANSEN, Trygve: Dediščina gozda. Iz nemščine prevedla: Meta Severjeva. Oprema: Metka Krašovec. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1969. 302 + (II) str.

GULLBRANSEN, Trygve: In večno šume gozdovi. Iz nemščine prevedla: Meta Severjeva. Oprema: Metka Krašovec. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1969. 227 + (I) str.

HAMSUN, Knut: Blagoslov zemlje. Iz norveščine prevedel: Janko Moder. Opremil: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1969. 315 + (I) str.

HUDALES, Oskar: Požar krvi. Zgodovinski roman. Opremil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba, Murska Sobota 1969. 510 + (II) str.

JURČIČ, Josip: Zbrano delo. 9. knjiga. 2. izdaja. Uredil in z opombami opremil: Mirko Rupel. Drugo izdajo je pripravil: Janez Logar. Vsebina: Tugomer. — Veronika Deseniška. — Pesmi. — Dodatek.

KIRST, Hans Hellmut: Zadnjo karto igra smrt. Roman o dr. Sorgeju, največjemu vohunu vseh časov. Prevedel: Franc Schrimpf. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 65. Obzorja. Maribor 1969. 387 + (I) str.

KLENOVSEK, Jože: Razpoticje nemira. Pesniška zbirka. Izbral in uredil: Jože Prešeren. Opremil: Jože Ciuha. Samozaložba s posredovanjem Slovenske izseljenške matice. Ljubljana 1968. 99 + (IV) str.

LESKOVEC, Karel: Križpotja. 2. del. Oprema: Vladimir Lakovič. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1969. 467 + (IV) str. Med tekstom slike.

MEVLJA, Dušan: Smeh za kulisami. Humoreske — satire — anekdote. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 45. Ureja: Dušan Tomše. Opremil: Milan Butina. Izdalo Mestno gledališče ljubljansko. V Ljubljani 1969. 130 + (I) str.

MOTLEY, Willard: Potrkaj na vsaka vrata. Prevedel: Mirko Napast. Oprema: Zvest Apollonio. Založba Lipa. Koper 1969. 702 + (I) str.

PREŽIHOV, Voranc: Samorastniki. Uredil in spremno besedo napisal Marijan Kramberger. Ilustriral: Ive Šubic. Opremil: Janez Vidic. Iz slovenske kulturne zbirnice 7. Založba Obzorja. Maribor 1969. 289 + (III) str. + 10 str. sl.

RILKE, Rainer Maria: Pesmi. Izbor, prevod in spremna beseda: Kajetan Kovič. Knjižnica Kondor 105. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga, V Ljubljani 1969. 107 + (I) str.

TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: Vojna in mir. Prevedel: Vladimir Levstik. Študijo napisala: Vera Zupančič. Zbirka Sto romanov 39/1,2. Opremil: Jože Brumen. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 1. knj. 445 + (III) str.; 2. knj.: 297 + (II) str.

TROYAT, Henri: Puškin. 2. knjiga. Prevedel: Vital Klabus. Opremila: Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 463 + (I) str.

VERCORS: Sprijene živali. Roman. Prevedel: Lojze Uršič. Ljudska knjiga 101. Prešernova družba. V Ljubljani 1969. 234 + (I) str.

VESAAS, Tarjel: Nočna straža. Roman. — Ptice. Roman. Prevedel: Jože Dolenc. Ljudska knjiga 99. Prešernova družba. V Ljubljani 1968. 266 + (II) str.

VIPOTNIK, Cene: Drevo na samem. Pesniška zbirka. Ponatis. Ilustracija in oprema: Matjaž Vipotnik. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 113 + (X) str. + 3 sl.

WOUK, Herman: Marjorie Morningstar. Roman. Prevedla: Breda Pugljeva. Opremil: Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova obzorja. Založba Obzorja. Maribor 1968. 810 + (II) str.

ZIDAR, Pavle: Stanja. Proza. Opremil: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 151 + (IV) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BILANDŽIČ, Dušan: Borba za samoupravni socializem u Jugoslaviji 1945 do 1969. Oprema: Marijan Jevšovar. Tehnički urednik: Milena Mihalinec. Fotografije: Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb — Muzej revolucije naroda Jugoslavije, Beograd. Institut za izučavanje radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1969. 146 + (II) str. + 32 str. slik.

DEVETI KONGRES Zveze komunistov Jugoslavije. Urednik knjige: Vljako Krivokapić. Tehnički urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 257 + (III) str.

DEVETI KONGRES Saveza komunista Jugoslavije. Održan u Beogradu od 11 do 15 marta 1969. Kultura. Beograd 1969. 442 + (V) str.

GORIČAR, Jože: Oris razvoja socioloških teorij. (Od neposrednih predhodnikov do funkcionalizma.) Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1969. 212 + (III) str.

HORVAT, Branko: Ogled o jugoslovenskom društvu. Biblioteka izabranih esaja. Urednik: Oto Solc. IKP »Mladost«. Zagreb 1969. 304 str.

JUGOSLAVIJA između VIII i IX kongresa SKJ. 1964—1968. Statistički podaci.

Tehnički urednik: Aleksandar Mihajlović. Naslovna strana: Graf. inž. Marinko Jančević. Grafikone izradio: Šerif Alivodić. Savezni zavod za statistiku. Beograd 1969. 118 + (II) str.

JUŽNIČ, Stane: Socializem in države v razvoju. Urednik: dr. Stane Južnič. Tehnički urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 66 + (I) str.

PREDPISI o narodni obrambi. S poročilom predsednika IS tov. Staneta Kavčiča na skupni seji republiškega gospodarskega in organizacijsko-političnega zbora skupščine SR Slovenije dne 27. septembra 1968. ČZP »Uradni list SR Slovenije«. Ljubljana 1969. 150 + (II) str.

SLOVENIJA v Jugoslaviji 1968. Statistični pregled. Publikacija je pripravila redaksijska komisija: Branko Mlinar, Ivo Glonar, Draga Kobentar. Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1968.

STANIČ, Janez: Češkoslovaška nevarnost. Praška pomlad in praška zima. Zbirka Pričevanja 5. Urejšajo: Bogdan Cepuder, Ljuba Jakše, Marko Kerševan, Božidar Pahor, Djordje Radenković in Peter Vodopivec. Opremil: Marjan Rombo. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 136 str.

ZGODOVINA

AHCIN, Anton-Darko: Spomini iz štirih brigad. Priredil: Drago Vresnik. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 328 + (VI) str. Med tekstem slike.

DEDIJER, Vladimir: Izgubljeni boj J. V. Stalina, 1948—1953. Prevedla: Božidar Pahor in Andrej Novak. Slike je izbral avtor. Opremil: ing. Braco Mušič. ZGP Delo. Ljubljana 1969. 380 + (III) str. + 32 str. sl.

ISTORIJA XX veka. Zbornik radova 9. Odgovorni urednik: dr. Dragoslav Janković, dr. Bogumil Hrabak. Izdaje Institut društvenih nauka, odeljenje za istorijske nauke. Beograd 1968. 512 + (I) str.

IZVORI za oslobodilnata vojna i revolucija vo Makedoniji 1941—1945. Tom I.: Dokumenti na Komunističkata partija na Jugoslavija i Komunističkata partija na Makedonija 1941—1945. 1. knj.: 448 str., 2. knj.: 477 + (II) str. Institut za nacionalna istorija. Skopje 1968.

KAPIDŽIĆ, Hamdija: Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom. Članci i rasprave. Urednik: Milica Grabovac. Tehnički urednik: Ljubinka Plavšić. Svjetlost. Sarajevo 1968. 397 + (III) str.

KLOPČIČ, France: Velika razmejitev. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920. Izdal

Institut za zgodovino delavskega gibanja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 280 str.

KOMUNISTIČKI pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj. Urednički odbor: Dušan Bilandžić, Zvonko Brkić, Josip Cazi, Ivan Jelić, Leopold Kobsa, Vojo Rajčević. Oprema: Marijan Jevšovar. Tehnički urednik: Milena Mihalinec. Izrada zemljopisnih karata: Branimir Banović. Fotografije: Arhiv IHRPH, Zagreb — Muzej NOB, Split — Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1969. 314 + (II) str. + 28 str. sl. + 2 zvd.

LOPEZ, Robert S.: Rojstvo Evrope. Prevajalec: Marijan Bregant. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1969. 478 + (V) str. + 22 zvd.

MILENKOVIC, Toma: Radnički pokret u Vojvodini 1918—1920. Od kraja prvog svetskog rata do Obznane. Izdaje Institut društvenih nauka, odeljenje za istorijske nauke. Beograd 1968. 353 + (II) str.

MILUTINOVIC, Kosta: Dr. Ivan Ribar. Naslovna strana: Cata Dujšin-Ribar. Izdavač »Jedinstvo«, Sisak 1968. 265 + (II) str. + 30 sl.

MITROVIC, Andrej: Jugoslavija na konferenciji mira (1919—1920. Tehnički ured-

nik: Toma Babić. Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije. Beograd 1969. VIII + 277 + (III) str.

Ob 50-letnici KPJ — ZKJ. Izbor člankov. Urednik: Vljako Krivokapić. Tehnički urednik: Ciril Barborič. Založila: Odbor za proslavo 50-letnice KPJ — ZKJ Slovenije in ČZP »Komunist«, uredništvo. Ljubljana 1969. 160 + (II) str.

PETROVIĆ, Nikola: Svetozar Miletić i Narodna stranka. Gradja. Uvodni tekstovi, izbor i objašnjenja: Nikola Petrović. 2. knj.: 1870—1875. Tehnički urednik i korektor: Lajoš Matejka. Istarski arhiv AP Vojvodine. Sremski Karlovci 1969. 779 + (II) str.

PETROVIĆ, Rade: Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860—1880. Urednik: Milica Grabovac. Tehnički urednik: Ljubinka Plavšić. Svjetlost. Sarajevo 1968. 473 + (V) str.

USTANOVITEV. Dokumenti ustanovne- ga kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920. Zbral, uredil in uvodno besedo napisal: France Klopčič. Oprema: Karel Hrovatin. Zbirka Dokumenti štirih generacij 1. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 72 + (IV) str. + 14 str. sl. + 2 faks.

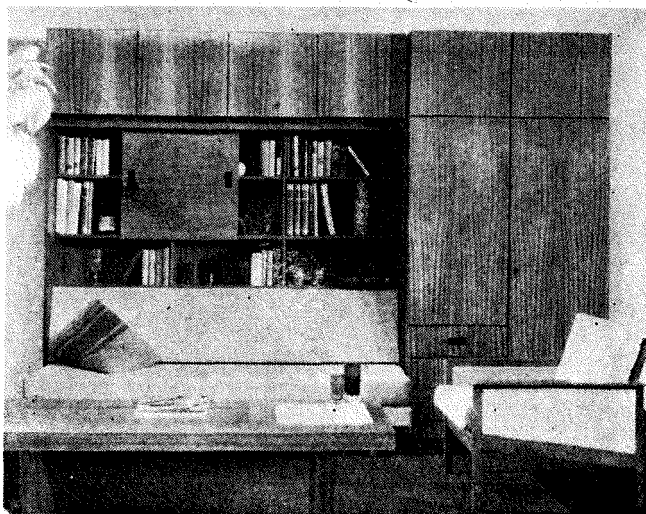
SKUPŠČINA OBČINE VRHNIKA

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski komite ZMS
Občinski odbor RK

čestitajo vsem borcem
in aktivistom NOV ob
prazniku 4. juliju, dnevu borca

BREST CERKNICA

čestita za praznik
4. julij, dan borca

Zahtevajte v trgovinah pohištvo Brest, ki ga odlikuje sodobna oblika, uporabnost in mednarodno priznana kvaliteta.

Predstavljamo vam dnevno sobo »FLORIDA« — VARIANT

GOSTINSKO PODJETJE

HOTEL PUGLED KOČEVJE

s svojimi gostinskimi obrati: gostilno »PUGLED«, gostilno »PRI KMETU«, gostilno »ROG«, gostilno »PRI LOVCU«, gostilno »PRI KOLODVORU«, bifejem »ŠALKA VAS« in kavarno »ZVEZDA«

ČESTITA ZA 4. JULIJ, »DAN BORCA«, VSEM DELOVNIM LJUDEM

Splošno gradbeno podjetje

»KRAŠKI ZIDAR«

Sežana

čestita vsem borcem in aktivistom za dan borca —
4. julij

**INDUSTRIJA OBUTVE
NOVO MESTO**

želi vsem delovnim ljudem mnogo poslovnih uspehov in čestita za praznik 4. julij —
DAN BORCA

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE

**»POMURJE«
MURSKA SOBOTA**

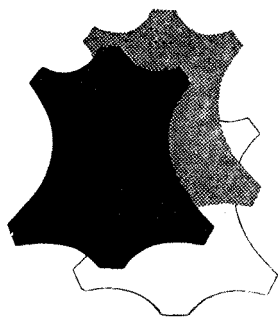
ČESTITA VSEM BORCEM IN
AKTIVISTOM NOV OB
PRAZNIKU DNEVU BORCA —
4. JULIJU

**SKUPŠČINA OBČINE
NOVO MESTO**

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski komite ZMS
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski sindikalni svet
Občinski odbor RK

čestitajo borcem in aktivistom NOV za praznik
DAN BORCA

INDUSTRIJA USNJA VRHNIKA

USNJE — ŠČETINE

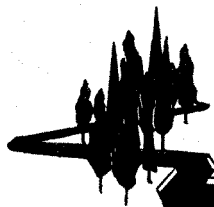
*čestita vsem delovnim ljudem in bivšim borcem
za dan borca*

TRGOVSKO
PODJETJE

ALPKOMERC

TOLMIN

*čestita vsem borcem in aktivistom NOV
za praznik 4. julij in dan vstaje*

Šoško gozdno gospodarstvo Tolmin

čestita vsem delovnim ljudem in bivšim borcem za dan borca, 4. julij

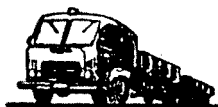
SKUPŠČINA OBČINE LOGATEC

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski komite ZMS
Občinski odbor RK

*čestitajo vsem borcem in
aktivistom NOV za praznik
4. julij, dan borca*

PTT PODJETJE KOPER

*čestita vsem borcem
in aktivistom NOV
za praznik 4. julij
dan borca*

FIVTOPREVOZ TOLMIN

Z OBRATI: TOLMIN, IDRIJA IN CERKNO

ČESTITAJO VSEM
BORCEM IN
AKTIVISTOM NOV ZA
PRAZNIK DAN BORCA
4. JULIJ IN ZA DAN
VSTAJE

univerzal

TRGOVSKO PODJETJE
IDRIJA

Za praznik 4. julij in
dan vstaje
čestitamo vsem odje-
malcem, borcem in
aktivistom NOV

*Vsem občanom, borcem in aktivistom NOV,
čestitajo ob dnevu borca*

**SKUPŠČINA
OBČINE
KOPER**

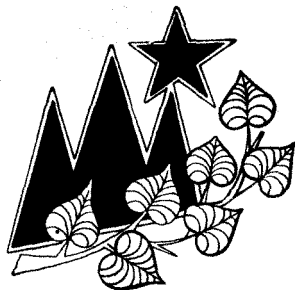
ZZB NOV
Obč. komite ZKS
Obč. komite ZMS
Obč. odbor SZDL
Obč. odbor RK
Obč. sindikalni svet

KOVINOPLASTIKA LOŽ

IZDELUJEMO:

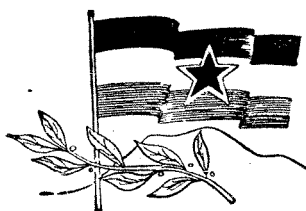
okovje za vrata, okna, pohištveno okovje, Alu-karnise raznih oblik, karnise tipa »Snežnik« in »Loždol«, varnostna stikala II. in IV. — polna, pomivalnike iz nerjaveče pločevine kvalitete Cr 18 Ni 8 % in izdelkov iz plastičnih mas za farmacevtsko, kozmetično ter drugo industrijo.

*Čestitamo vsem borcem in aktivistom
NOV za praznik 4. julij,
DAN BORCA*

OBČINSKA SKUPŠČINA IDRIJA

*vošči vsem delovnim
ljudem in borcem NOB
ob dnevu borca*

KOMUNALNO PODJETJE ILIRSKA BISTRICA

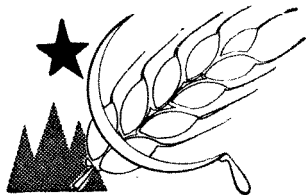

*čestita vsem borcem
in aktivistom NOB
ob prazniku 4. juliju,
dnevu borca*

PODJETJE »ALUMINIJ«

**livarna
predelava metalov
montaža
KOMEN**

*vošči vsem borcem
NOV za praznik
4. julij, DAN BORCA*

CESTNO PODJETJE KOPER

*čestita za praznik
4. julij, dan borca
vsem borcem in
aktivistom NOB*

ZDRUŽENO PODJETJE

»ISKRA« KRANJ

TOVARNA AVTOELEKTRIČNIH
IZDELKOV — NOVA GORICA

Priporoča svoje proizvode avtomobilski
industriji, servisnim delavnicam
in ostalim potrošnikom:

DINAME
ZAGANJALNIKE
VŽIGALNE TULJAVE
MAGNETNE VŽIGALNIKE
NAPETOSTNE
REGULATORJE

*Čestitamo za dan borca, 4. julij, vsem
borcem in udeležencem NOV*

STANOVANJSKO
KOMUNALNO
PODJETJE

LITIJA

v LITIJ

*čestitamo vsem borcem in aktivistom
NOV za praznik dan borca*

Avtoturistično podjetje

»SLAVNIK«

Koper, Kidričeva 44

*Vsem borcem in akti-
vistom NOV lepe želje
za praznik 4. julij,
dan borca*

JUGOBANKA

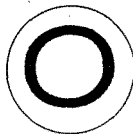
LJUBLJANA, TITOVA 32

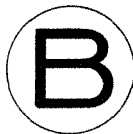
po najugodnejših pogojih:

— prodaja devizna sred-
stva na potne liste za
zasebna in službena po-
tovanja

— odkupuje tuje valute
ter vnovčuje čeke in
kreditna pisma

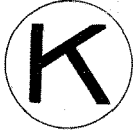
— odpira in vodi zasebne
devizne tekoče račune
— sprejema dinarske hra-
nilne vloge.

VSAK VLAGATELJ, KI IMA
PRI NAŠI BANKI HRANIL-
NO VLOGO ALI DEVIZNI
RAČUN, JE ZAVAROVAN
ZA PRIMER NEZGODNE
SMRTI ALI NEZGODNE
INVALIDNOSTI!

Vsa vplačila in izplačila
z deviznega računa oprav-
lja banka — brezplačno.

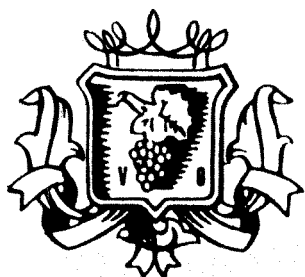

Vabimo vas, da nas obi-
ščete v naši banki v Ljub-
ljani — Titova 32, kjer
vam bomo posredovali
podrobnejše informacije.

Banka posluje za stranke
vsak dan: od 7.30 do 12.
ure in od 14. ure do 18.30,
ob sobotah: od 7.30 do 11.
ure.

*Za praznik dan borca
čestitamo vsem borcem
in aktivistom
široi Sloveniji!*

Trgovsko podjetje z alkoholnimi
in brezalkoholnimi pijačami

Vino Gorica

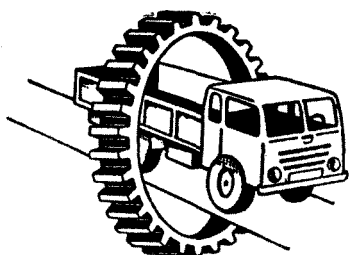
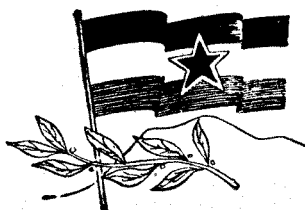
Nova Gorica

s svojimi poslovnimi enotami širom po
Sloveniji nudi prvovrstne alkoholne in
brezalkoholne pijače, vipavska in briška
vina

**ČESTITAMO VSEM BORCEM
IN AKTIVISTOM NOV
ZA PRAZNIK 4. JULIJ
DAN BORCA**

TRGOVSKO PODJETJE VRHNIKA S PRODAJALNAMI

*čestita vsem borcem in aktivistom
za praznik 4. julij
dan borca*

Obrtno kovinsko proizvodno in remontno
podjetje

»KOVINARSKA« VRHNIKA

Proizvodnja puš, matic in podloznic za
ležaje, kovinskih izdelkov, karoserij za
tovornjake in gasilskih prikolic
Proizvodnja lahkih enosnih prikolic
»Močilnik« in prodaja lastnih proizvodov
na drobno in debelo iz skladišča
Popravila avtomobilov, vseh vrst strojev
in kovinskih konstrukcij
Prevoz potnikov in blaga — predelava
ležajev

**ČESTITA VSEM BORCEM
IN AKTIVISTOM NOV ZA
PRAZNIK 4. JULIJ, DAN
BORCA**

predmet poslovanja:

tkanje trakov, tiskanje tkanin in
umetnih mas, izdelovanje vsakovrst-
nih etiket, znakov in emblemov za
potrebe industrije lahke in težke
konfekcije, v turistično propagand-
ne namene in vse ostale koristnike
tovrstnih predmetov.

*Čestita vsem borcem in aktivistom
NOV za praznik 4. julij, dan borca*

OD DOBREGA NAJBOLJŠE:

Union
PIVO

Za praznik 4. julij, DAN
BORCA, čestitamo vsem
odjemalcem, borcem in
aktivistom NOV

ELEKTRO-KRANJ

s svojimi delovnimi enotami:

Distributivna enota Kranj

Distributivna enota Žirovnica

Proizvodna enota Kranj in

Skupne službe

vošči ob prazniku 4. juliju vsem borcem in aktivistom NOV

**TOVARNA
DEKORATIVNIH
TKANIN
LJUBLJANA**

*Vsem borcem
in aktivistom NOV
lepe želje za praznik
4. julij — DAN BORCA*

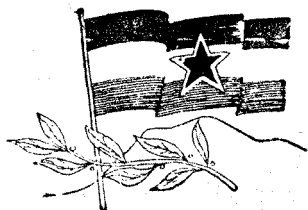
**TOVARNA VERIG
LESCE PRI BLEDU**

priporoča svoje kvalitetne izdelke in
čestita vsem delovnim ljudem ob
dnevu borca 4. juliju

GOZDNO GOSPODARSTVO POSTOJNA

*čestita vsem borcem
in aktivistom
ter vsem občanom
ob prazniku 4. juliju,
dnevu borca*

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

nudi interesentom za nakup vse vrste stanovanjskih enot na območju Ljubljana-Bežigrad-Vič ter poslovne in garažne prostore.

Na Celovski cesti v Ljubljani imamo na razpolago precejšnje število garaž, ki so centralno ogrevane in bodo na razpolago konec decembra v letošnjem letu. V istem objektu so v pritličju tudi poslovni prostori in skladišča

Vsem borcem in aktivistom čestita ob prazniku 4. juliju delovna skupnost

GOZDNO GOSPODARSTVO BLEĐ

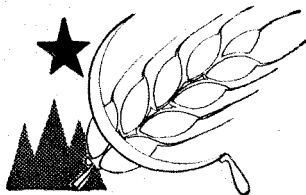
nudi standardne sortimente smreke, jelke, macesna, bukve in drugega domačega drevja.

Izdeluje sortimente po naročilu z ustreznimi dimenzijami in kakovostjo, zlasti z zahtevami po izredni gostoti, polnolesnosti, resonanci in ravnosti, kar je posebnost strukture lesa triglavskega gozdov. Naročila izvajajo po dogovoru.

Ob prazniku 4. juliju dnevu borca čestitamo vsem borcem in aktivistom NOV

*Vsem borcem
in aktivistom NOV
čestita k prazniku
delovna skupnost*

SLOVENIJA—SADJE

IZVOZNO — UVOZNO PODJETJE
LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10

SKUPŠČINA OBČINE MARIBOR

Občinski odbor ZZB NOV

Občinski komite ZKS

Občinski odbor SZDL

Občinski sindikalni svet

Občinski komite ZMS

čestitajo za praznik 4. julij, »DAN BORCA«, vsem borcem
in aktivistom NOV

OBČINSKA SKUPŠČINA ILIRSKA BISTRICA

*ČESTITAMO OBČANOM ZA
„DAN BORCA“ 4. JULIJ*

**ZAVAROVALNICA
»SAVA«**

**POSLOVNA
ENOTA
KRANJ**

*čestita ob prazniku
4. juliju, dnevu borca,
vsem borcem
in aktivistom NOV*

**»OBNOVA«
LJUBLJANA**

Izvajamo in projek-
tiramo vse vrste
industrijskih in
stanovanjskih
gradenj

*Voščimo za praznik 4. julij, dan borca,
vsem borcem in aktivistom NOV*

TRGOVSKO PODJETJE

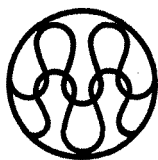
*s svojimi poslovalnica-
mi, vošči ob prazniku
4. juliju, dnevu borca,
vsem preživelim borkam
in borcem NOV mno-
go uspehov in sreče v
življenju in da bi bilo
vedno v znamenju
cvetja.*

**SKUPŠČINA
OBČINE
ŽALEC**

Občinski odbor ZZB-NOV
Občinski odbor SZDL
Občinski komite ZKS
Občinski komite ZMS

*čestita za 4. julij, dan borca,
vsem borcem in aktivistom NOV*

Pleterina

TOVARNA TRIKOTAŽE IN PERILA

LJUBLJANA, ZALOŠKA CESTA 14

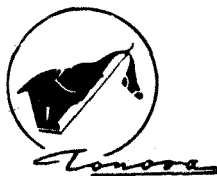
proizvaja kvalitetne izdelke moškega, ženskega
in otroškega perila sodobnih oblik iz naj-
boljših surovin

čestita vsem odjemalcem, posebno pa borcem in akti-
vistom NOV ob prazniku »DAN BORCA« in se priporoča
s svojimi izdelki

ČIPKA IDRIJA

*čestita vsem čipkaricam - pro-
izvajalkam, občanom, borcem in
aktivistom NOV za dan borca*

KOPALNE
OBLEKE
ZA SEZONO
1969

Portovenere
Romana
Renato
Antibes
Rimini
Esmeralda
Dolceacqua
Portomaurizio
Beno
Sanremo

LJUBLJANA

čestita vsem borcem za praznik 4. julij, dan borca

GRADBENO PODJETJE

»GRANIT«

SLOV. BISTRICA

*čestita vsem borcem
in aktivistom NOV
za praznik dan borca
in se priporoča*

»BOR«

MIZARSKO PODJETJE
KOMEN

Izdeluje vse vrste trgovske in go-
stinske opreme po naročilu ter vsa
ostala mizarska dela.

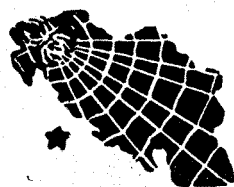
*Čestita vsem borcem in aktivistom
NOV ob prazniku 4. juliju,
dnevu borca*

TRIKON

**TOVARNA
PLETENIN
IN
KONFEKCIJE
KOČEVJE**

čestita ob prazniku
dneva borca in priporoča
svoje kvalitetne izdelke
pletenin in konfekcije

PREDILNICA LITIJA

se s kvalitetno proizvodnjo bombaž-
ne, stanične in sintetične preje pri-
poroča vsem kupcem. Obenem če-
stita za praznik »DAN BORCA«
vsem borcem in aktivistom NOV

VOZILA GORICA

ŠEMPETER PRI GORICI

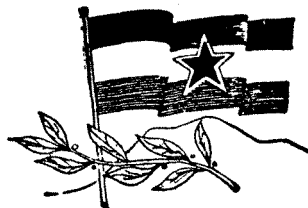
Izdelava in prodaja priključnih vo-
zil, specialnih vozil, prikolic, pol-
prikolic, kiper prikolic, cistern za
prevoz tekočin s črpalnimi agregati
in cistern za prevoz plinov.

*PRIPOROČA SVOJE KVALITETNE
IZDELKE IN VOŠČI VSEM UDE-
LEŽENCEM, BORCEM IN AKTIVI-
STOM NOV ZA PRAZNIK »DAN
BORCA«*

ZZB NOV KOČEVJE

**ČESTITA ZA DAN BORCA
4. JULIJ, VSEM BORCEM
IN UDELEŽENCEM NOV**

T O V A R N A
L E S O N I T N I H
P L O Š Č

»LESONIT«

ILIRSKA BISTRICA

*Vsem borcem in aktivistom NOV
čestitamo za dan borca*

POSLOVNO
ZDRUŽENJE

GIPOSS

LJUBLJANA, TITOVA 39

GRADBENO
INDUSTRIJSKA
POSLOVNA
SKUPNOST
SLOVENIJE

GIPOSS je najmočnejše združenje gradbenih podjetij v Sloveniji:
GORICA, Nova Gorica — INGRAD, Celje — PIONIR, Novo mesto
— OBNOVA, Ljubljana — SAVA, Jesenice — STAVBAR, Maribor
— TEHNIKA, Ljubljana

GIPOSS izvaja investicijska dela visoke in nizke gradnje na notranjem in zunanjem tržišču

GIPOSS uvaja industrializirano tehnologijo graditve

GIPOSS izdeluje investicijsko tehnično dokumentacijo

GIPOSS pospešuje in organizira inženiring

GIPOSS vam nudi vse vrste objektov po zelo konkurenčnih cenah

Za nakup poslovnih prostorov, stanovanj in garaž v Ljubljani se informirajte pri Stanovanjskem gospodarstvu STANDARD, Ljubljana, Celovška 87, tel. 55-475, ki opravlja komercialno in akvizitersko službo za GIPOSS

Vošči ob prazniku 4. juliju vsem borcem in aktivistom NOV

**STANOVANJSKO
PODJETJE
OBČINE
NOVA GORICA**

*čestita vsem borcem
in aktivistom NOV
za praznik
4. julij, dan borca*

**Podjetje
za proizvodnjo
in predelavo
prehrambenih
in kemičnih
proizvodov**

**ŠAMPIONKA
RENČE**

Proizvaja: varekino ekstrakt
in koncentrat,
kristalno sodo,
pralne
in čistilne praške,
solno kislino,
parketno loščilo,
kremo za čevlje,
in naravni
vinski kis

*Čestita vsem borcem in aktivistom NOV ob
prazniku 4. juliju — dnevu borca*

**»ELEKTRO GORICA«
POSLOVNA ENOTA
G O R I C A**

*vošči vsem borcem
in aktivistom NOV
ob prazniku
dan borca
in se priporoča
svojim odjemalcem*

**TRGOVSKO PODJETJE
»JESTVINA«
KOPER**

*čestita vsem
borcem in
aktivistom NOV
za praznik
4. julij, dan borca*

INDUSTRIJSKI KOMBINAT

KONUS

SLOVENSKE KONJICE

PROIZVAJA V SPECIALIZIRANIH OBRATIH:

Vse vrste gornjega in podplatnega usnja, tehnično usnje s tehnično konfekcijo, razna krzna, krzveno in usnjeno oblačilno konfekcijo, taninska strojila in iglano nyloonsko oblogo tal »KOSON«

PRODAJALNE:

Nova Gorica, Ljubljana, Celje, Maribor, Ptuj, Beograd, Novi Sad in Niš

Naši proizvodi — jamstvo za kvaliteto!

Cestita ob prazniku »DAN BORCA« vsem bivšim borcem in aktivistom NOV

SKUPŠČINA OBČINE MURSKA SOBOTA

**SKUPNO Z VSEMI DRUŽBENO-
POLITIČNIMI ORGANIZACIJAMI
ČESTITA ZA PRAZNIK**

DAN BORCA

**VSEM DELOVNIM LJUDEM, PO-
SEBNO PA BORCEM IN AKTIVI-
STOM NOV**

**MONTAŽNO PODJETJE
INSTALACIJA
LJUBLJANA**

VOŠČI VSEM BOR-
CEM IN AKTIVISTOM
NOV ZA PRAZNIK
4. JULIJ,
»DAN BORCA«

**SKUPŠČINA
OBČINE
ŠKOFJA LOKA**

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski komite ZMS
Občinski odbor RK

*čestitajo vsem borcem in
aktivistom NOV za praznik
DAN BORCA, 4. julij*

**BIRO
GRADBENIŠTVA
SLOVENIJE**

OB PRAZNIKU
»DAN BORCA«
ČESTITAMO VSEM
DELOVNIM LJUDEM,
ZLASTI PA VSEM
BORCEM IN
AKTIVISTOM NOV

**ZDRUŽENO KMETIJSKO
GOZDARSKO PODJETJE
KOČEVJE**

OB PRAZNIKU
»DAN BORCA«
ČESTITAMO
VSEM BORCEM
IN AKTIVISTOM
NOV

FRUCTAL

SADNO LIKERSKI KOMBINAT

AJDOVŠČINA

*čestita vsem borcem in aktivistom NOV ob prazniku
4. juliju, dnevu borca*

»JADRAN«

EXPORT • IMPORT

SEŽANA

IZVOZ — UVOZ — ZASTOPANJE TUJIH FIRM

*čestita vsem svojim prijateljem, posebno pa bor-
cem in aktivistom NOV ob prazniku borca, 4. juliju*

ILIRIJA
VODI
V
KVALITETI

tovarna
kemičnih
izdelkov

Čestitamo za praznik dan borca

Industrija bombažnih izdelkov KRANJ

V bogatem asortimanu izdelujemo jacquardske dekorativne tkanine za pregrinjala, zavese, prevleke in prte, jacquard gradle za žimnice in posteljne damaste v pastelnih barvah.

Čestitamo vsem borcem za praznik dan borca

GORENJSKA KREDITNA BANKA KRANJ

sprejema hranilne vloge
sprejema vezane hranilne vloge in druge depozite po ugodnih obrestnih merah
daje potrošniške kredite
daje kredite za stanovanjsko izgradnjo
vodi žiro račune privatnim osebam
opravlja devizno-valutno poslovanje
odobrava kratkoročne in investicijske kredite delovnim in drugim organizacijam
opravlja vse druge bančne posle

Varčevati se pravi, svoj denar razumno porabiti!

Vošči vsem preživelim borcem in aktivistom NOV ob prazniku 4. juliju

ZZB NOV občine TREBNJE

z vsemi družbeno političnimi organizacijami čestita za dan borca,
4. julij, vsem borcem — udeležencem NOV

SALONIT ANHOVO

INDUSTRIJA CEMENTA IN AZBESTCEMENTA
ANHOVO

AZBESTCEMENTNI IZDELKI:

avtoklavirane tlačne cevi za vodovode in namakalne sisteme — avtoklavirane cevi za cestno in hišno kanalizacijo, drenaže in kablovode — cevi in sistemi za prezračevanje v stanovanjskih in industrijskih objektih — avtoklavirane cevi in cevni filtri, »Bistrak« za vodnjake, industrijo in rudarstvo — valovite in ravne strešne plošče — plošče za oblaganje fasad ter VISOKOVREDNI PORTLAND CEMENTI

*Kolektiv SALONIT ANHOVO čestita vsem borcem —
aktivistom NOV za praznik dan borca, 4. julij*

INDUSTRIJA NAFTE

INA

NAFTA LENDAVA

Proizvodnja bencina, kurilnih olj, metanola, formalina in umetnih smol — Proizvodnja opreme za naftno industrijo

*čestita vsem borcem — aktivistom NOV za
praznik 4. julij, dan borca*

KOVINSKO PODJETJE

POSTOJNA

*čestita vsem borcem in drugim
delovnim ljudem za dan borca
in dan vstaje*

Obenem priporoča svoje izdelke:
gradbene okove in žaluzije,
naprave za notranji transport
(vozičke, palete in transp. kolesa)

TOVARNA ČEVLJEV

»JADRAN-CICIBAN«

MIREN pri Gorici

izdeluje moderno lepljeno moško
in otroško obutev. Prodajajo jo vse
večje trgovine v državi

*Čestitamo vsem borcem in udeležencem
NOV za dan borca in dan vstaje*

Trgovsko
gostinsko
podjetje

„JELKA“

RIBNICA na Dolenjskem

z vsemi svojimi poslovalnicami —
gostinskimi obrati

*čestita za praznik »DAN
BORCA« in se priporoča*

KMETIJSKO GOZDARSKA ZADRUGA »SORA« — ŽIRI

*čestita ob prazniku
4. juliju, dnevu borca,
vsem borcem in
aktivistom NOV*

IZOLIRKA

LJUBLJANA-MOSTE

PROIZVAJA MATERIALE

Za hidroizolacije

- Bit. strešno lepenko
- Ibitol — bit. raztopino
- Bit. mase za temelje in strehe
- Bit. pasto za strehe
- Bitumenski kit

Za asfaltiranje cestišč

- Bit. emulzije
- Rezani bitumen
- Bitumensko maso za fuge

Za antikorozijsko

- Ibitol lake
- Bitumensko pasto
za avtomobile

Za termo-akustične izolacije

- Mineralna vlakna
- Kombi plošče
- Styropor

**VSEM DELOVNIM LJUDEM
IN BORCEM NOV ČESTITAMO
OB DNEVU BORCA**

ŽIVILSKI KOMBINAT

ŠMARTINSKA CESTA 154

nudi vse vrste mlevskih izdelkov, vse vrste testenin in pekarskih izdelkov, ovsene kosmiče, ješprenje, pakirano moko v 1, 2 in 5 kg vrečkah itd.

*Za 4. julij čestita
bivšim borcem*

KOMUNALNO STANOVANJSKO PODJETJE CERKNICA

*Za praznik 4. julij, dan borca
čestitamo vsem borcem in
aktivistom NOV*

MESARSKO PODJETJE

KLAVNICA TOLMIN TOLMIN

*čestita za praznik 4. julij in dan vstaje
vsem bivšim borcem in aktivistom NOV*

KMETIJSKA ZADRUGA NOVA GORICA Šempeter pri Gorici

*čestita vsem borcem in udeležencem
NOV za praznik 4. julij, dan borca*

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE

GRADNJE POSTOJNA

čestita vsem borcem NOV in aktivistom ter članom vseh delovnih kolektivov za praznik dan borca in se priporoča

LESNO INDUSTRIJSKI
KOMBINAT

»SAVINJA«

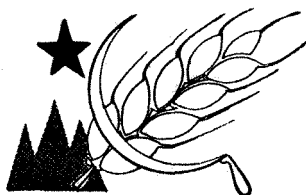
CELJE

*vošči ob 4. juliju,
dnevu borca, vsem
borcem in aktivistom
NOV in se priporoča*

SKUPŠČINA
OBČINE
LENDAVA

z vsemi
družbenopolitičnimi
organizacijami

čestita
vsem borcem —
aktivistom NOV
za praznik 4. julij
DAN BORCA

FERRALIT
ŽALEC

Nudimo vse vrste
odlitkov iz sive
litine
in barvastih kovin,
razno kmetijsko
opremo in usluge

Obenem čestitamo vsem borcem za praznik 4. julij, dan borca

GOZDNO GOSPODARSTVO CELJE

s svojimi delovnimi enotami
izvršuje gozdarsko dejavnost
ter priporoča svoje proizvode

*Vošči vsem državljanom
ob prazniku »DAN BORCA«*

